

ARTHUR C. CLARKE
KRONIKA ČUDA I MISTERIJA

JOHN FAIRLEY I SIMON WELFARE

<http://ufos.tk>

Arthur C. Clarke

KRONIKA ČUDA
I MISTERIJA

John Fairley & Simon Welfare
John Fairley & Simon Welfare

AC
AUGUST CESAREC ZAGREB

Naslov izvornika

Arthur C. Clarke's

CHRONICLES OF THE STRANGE AND MYSTERIOUS

William Collins Sons & Co. Ltd.

8 Grafton Street, London W1, 1987

Copyright © Arthur C. Clarke, John Fairley and Simon Welfare 1987

Prijevod: MAJA ŠOLJAN

Urednici: ALBERT GOLDSTEIN i BOŽE ČOVIĆ

Glavni urednik: ZDRAVKO ŽIDOVEC

Odgovorni urednik: DRAGAN MILKOVIĆ

Recenzenti: MIRJANA OBULJEN i GORAN TRIBUSON

Izdavač

ITRO »August Cesarec«, OOUR Izdavačka djelatnost,

Zagreb, Prilaz JA 57

Za izdavača: DRAGAN MILKOVIĆ

Korektor: VESNA PAVKOVIĆ

Likovni urednik: NENAD DOGAN

Tehnički urednik: FRANJO PROFETA

ISBN-86-393-0080-1

Naklada: 10.000

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Savska 31, Zagreb, 1988.

Sadržaj

Predgovor	7
1. Zvijeri koje se kriju od ljudi	9
2. Šutnja prošlosti	35
3. Iz vedra neba	57
4. Zagonetne pojave u jezerima	79
5. O čudovištima i sirenama	95
6. Nadnaravni prizori	107
7. Fenomen vila, fantoma, fantastičnih fotografija	127
8. Misterije s Istoka i Zapada	147
9. Gdje su oni?	173
Zahvale	185
Fotografije	187

Predgovor

Prošlo je gotovo deset godina otkako smo John Fairley, Simon Welfare i ja počeli sakupljati vrlo šarolike podatke od kojih je s vremenom nastalo trinaest epizoda serije *Misterije svijeta Arthura C. Clarkea*, i nastavak, *Svijet zagonetnih sila*. U oba slučaja, namjera nam je bila da privučemo i zabavimo gledaoce predstavljajući neobjašnjene pojave i predmete, te zanimljivosti svake vrste koje su se i nama samima činile interesantnim. Nismo imali nikakvih naročitih predrasuda niti smo se držali neke zacrtane linije, ali odlučili smo da budemo pošteni prema gledaocima. Nećemo ih varati izmišljajući lažne misterije ili krijući objašnjenje kad ono zapravo postoji — kao što se to često radi u nekim drugim televizijskim emisijama čije naslove ne smijemo spominjati. S druge strane, nismo išli za demistifikacijom, osim kad je predmet istraživanja to baš zaslužio; pa čak i onda smo sveli naš komentar na minimum i prepustili konačnu odluku samim gledaocima. A kad bi zagonetna pojava postajala sve zagonetnija što smo je duže istraživali, što se katkad znalo desiti, nismo oklijevali priznati da ne znamo rješenje.

Isti smo pristup primijenili u dvije knjige utemeljene na televizijskim emisijama, i nazvane prema njima. Tekst i video privukli su golemu — globalnu, moglo bi se reći — publiku pa smo imali veliku povratnu informaciju od gledaoca, kao što se moglo i očekivati. Mnogi su nam javljali o događajima nalik onima o kojima smo pisali, ili su nudili tumačenja misterija.

Gotovo sva pisma koja smo primili bila su ozbiljna i razumna; tek mali broj — zapravo začudno mali, s obzirom na prirodu našeg istraživanja — sadržavao je nebulozne informacije. Najčudnija od svih bila je pošiljka iz Bolnice za mentalno oboljele u Broadmooru 1983, uz popratnu poruku sudskog psihijatra da je sadržaj nedirnut. (Ako umirete od znatiželje, pošiljka je sadržavala gomilu brojeva s okultnim tumačenjem, ali numerologija je dala mnogo mahnitijih rezultata izvan mentalnih institucija. Džepni računari ponovno su, naime, potakli ovu vjekovnu budalaštinu.) Ne znamo ni sami da li da budemo zadovoljni ili nezadovoljni što su pisma donijela neka jasna rješenja i odgovore; ali drago nam je što smo pridonijeli da ljudi shvate kako u svemiru ima još mnogo neobjašnjivih pojava (a ponekad i ne tako neobjašnjivih).

Od materijala koje smo prikupili mogli smo lako napraviti još jednu televizijsku seriju — ili barem jedan ili dva dodatka — ali meni je već dognjavilo stajati pred kamerama pod šrilankanskim suncem, čak i pod sjenom onog glasovitog sunco-brana. Učinilo nam se najboljim objaviti još jednu knjigu, ali kako da je nazovemo? Prvi, razmjerno suhoparni, prijedlog mojih suradnika glasio je *Dnevnik čudnih i zagonetnih pojava Arthura C. Clarkea*. To sam smjesta odbacio jer me previše podsjećalo na *Mrs Dale* i bezbrojne TV sapunice. (Ja, doduše, vodim dnevnik, ali isključivo u obliku rokovnika, za sastanke i slično, a sve bilješke u njemu u roku od mjesec dana postaju potpuno nečitljive). Nakon kraćeg razmišljanja, smislio sam ovaj naslov koji zvuči nekako više romantično — gotovo herojski.

Pred vama je, dakle, uz malu — no, iskreno rečeno, uz veliku — pomoć mojih prijatelja Johna i Simona, moja *Kronika čuda i misterija*. Budući da mnogi događaji postaju još čudniji i još zagonetniji kad ih počnemo istraživati, serija bi se očito mogla nastaviti unedogled. Obećavam da neće. Trilogija ima neku lijepu simetriju i ne mislim je kvariti.

Arthur C. Clarke

Colombo, Šri Lanka, 21. listopada 1986.

1.

Zvijeri koje se kriju od ljudi

Arthur C. Clarke piše:

Možete li pogoditi koliko još vrsta nepoznatih životinja — dakle, stvorenja koja znanost nije opisala — postoji na ovoj planeti? Stotinu? Tisuću? Po svoj prilici, negdje oko milijun, ako ubrojimo i kukce jedva vidljive golim okom. A golema većina neće nikad ni biti otkrivena: budući da se prirodna okolina sve brže uništava, te će vrste izumrijeti prije nego budu primijećene.

Većini ljudi, međutim, 'nepoznata životinja' neće biti osobito zanimljiva ako nije velika barem poput psa — ili još bolje, slona — a najbolje dinosaurusu. Zoolozi uglavnom priznaju da u moru još žive neotkrivena golema stvorenja. Ali na *kopnu*? Nemoguće, dakako... ali čitajte dalje, počevši s ovim dražesnim pismom što ga je poslao Dr. Dalrymple, koje me neobično podsjeća na »*Saunders of the River*«:

Dragi profesore Clarke,

S velikim smo oduševljenjem pratili vašu televizijsku emisiju *Misterije svijeta*, i držim da bi vas ovo što ću navesti moglo zanimati.

Godine 1935. bio sam zdravstveni radnik na rijeci Gambiji u Zapadnoj Africi. Jedne noći probudila me strahovita halabuka što su je podizali domoroci. Sljedećeg sam jutra otkrio da je to uzbuđenje bilo potaknuto pojavom nečeg što se zove 'NIKENANKA'. Opisali su je kao životinju s 'licem konja, vratom žirafe, tijelom krokodila, dugog repa i oko 30 stopa dugačku'. Zatražio sam poglavice da me obavijeste kad sljedeći put ugledaju tu životinju. Rekli su mi da se pojavljuje samo povremeno, u noćima s mjeseci-

nom, a izlazi iz močvara mangrova gdje živi skrivena pod muljem.

Prošlo je nekoliko mjeseci i jedne večeri rekli su mi da se zvijer opet pojavila. Međutim, rojevi komaraca nad močvarama natjerali su me da se vratim kući a da nisam vidio NIKENANKU.

Kao okružni liječnik redovito sam obilazio različite postaje i jednom sam prilikom posjetio upravitelja jedne od trgovačkih firmi. Dok smo ručali, čuli smo galamu koja je dopirala s obližnje tržnice. Pošli smo onamo da ispitamo što je posrijedi i našli jednog upraviteljevog slugu kako maše popularnoznanstvenim časopisom *Životinje svijeta*. Uzbuđena je gomila vikala kako je Bijeli Čovjek fotografirao NIKENANKU: u časopisu je zapravo bila objavljena slika betonskog dinosaurusu u jednom od newyorških parkova. Svi su na slici prepoznali životinju koju vidaju u močvarama za noći s mjesecinom.

Kasnije, na brodu kojim sam putovao u Nigeriju, jedan mi je pomorski časnik rekao kako mu je za vrijeme pregleda prometnih puteva u delti Nigera posada skrenula pozornost na veliku 'morsku zmiju'. Pucao je na nju iz pištolja, ali bila je izvan dometa. Stvorenje je, međutim, očito čulo pucanj, jer se podiglo, okrenulo glavu i velikom brzinom krenulo prema močvarnom otoku mangrova. Sunce je upravo zalazilo pa je bilo odviše mračno da bi bio posve siguran, ali dok se životinja izdigla iz vode i nestala u močvari mangrova, ocijenio je da je između devet i dvanaest metara duga, i nalik dinosaurusu.

To je, nažalost, sve što vam mogu priopćiti, ali budući da je rijeka Gambija duga oko 200 milja, a močvare mangrova na obje obale protežu se od 150 do 300 metara u širinu, to je zaista veliko prostranstvo, a tada je bilo još neistraženo, te sam uvijek mislio kako postoji mogućnost

NIKENANKA

Dolje: Dr. Thomas Hardie Dalrymple, liječnik
Zdravstvene službe Zapadne Afrike na rijeci Gambiji

da neke životinje za koje se misli da su davno izumrle, tamo i danas žive.

Nekoliko godina kasnije služio sam u Britanskom Kamerunu. Sprijateljio sam se s Fonom (poglavicom) plemena N'Saw. Kasnije sam postao članom dva najmoćnija udruženja Ju-Ju, N'FU BA i N'FU GAM. Tada sam i saznao za stvorenje koje su zvali KABARANKO, navodno ljudsko biće koje živi duboko u šunaru i hrani se ljudskim izmetom. Puštali su ga da izađe samo prilikom sprovoda uvaženih ličnosti. Na jednom takvom sprovodu sam ga i ja vidio. Rekli su mi da je obdaren nadljudskom snagom, a ja sam na svoje oči gledao (i fotografirao ga) kad je podigao jednog ovna i rastrgao ga napo-

la. Navodno je također podigao automobil i bacio ga niz klisuru, ali to nisam vidio.

Što je to stvorenje zapravo, ne znam, ali djelovao je poput omanjeg čovjeka obraslog dugom crnom dlakom. Svi su ga se užasno bojali i kad su ga izvodili, vezali su mu konope za noge i obuzdavali ga kao što seljaci obuzdavaju opasne bikove, tako da jedan čovjek hoda ispred, a drugi iza njega. Ako bi slučajno pobjegao, urođenici su glasno zviždali upozoravajući svakog da se kloni pred KABARANKOM. Moglo ga se ponovno uhvatiti jedino tako da se preda nj dovede noseća žena, našto bi se on smjesta srušio na tlo bez svijesti.

Nikad nisam saznao tko je ili što je on.

Nadam se da će vam ovo biti donekle zanimljivo.

S poštovanjem,

THOMAS HARDIE DALRYMPLE

Zdravstveni radnik u mirovini

Zdravstvena služba Zapadne Afrike

*Thomas
Hardie
Dalrymple*

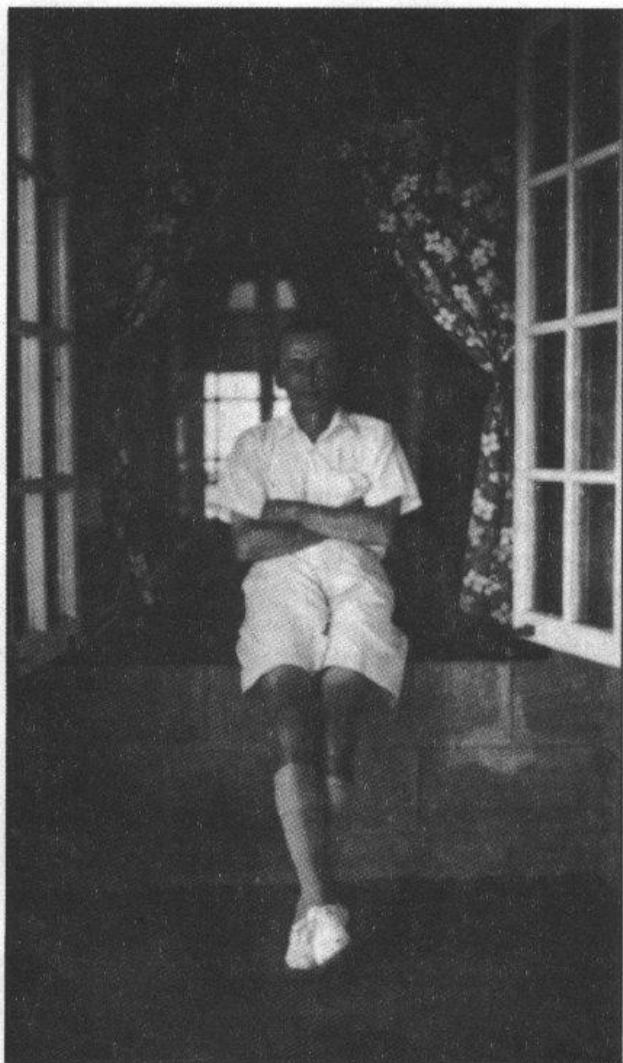
Lovci na dinosauruse

Pismo Dr. Dalrymplea nadasve je značajan prilog jednoj od najdužih saga kriptozoologije — potrazi za dinosaurima u Africi.

Zastrašujući, a opet primamljiv zemljopis Afrike oduvijek je podbadao maštu. Dr. Dalrymple opisuje prostranstva močvara mangrova uz rijeku Gambiju, ali kroz čitavu Centralnu Afriku steru se goleme močvare koje su i danas udaljenije i manje istražene no Gambija prije pola stoljeća. Velike močvare Likouala u Kongu protežu se na više od 50 000 kvadratnih milja površine. Ceste ne postoje, staze su rijetke i putuje se uglavnom rijekom. Ovo je područje oduvijek nudilo plodno tlo za nagađanja o postojanju golemih i neobičnih stvorenja što ih znanost ne poznaje.

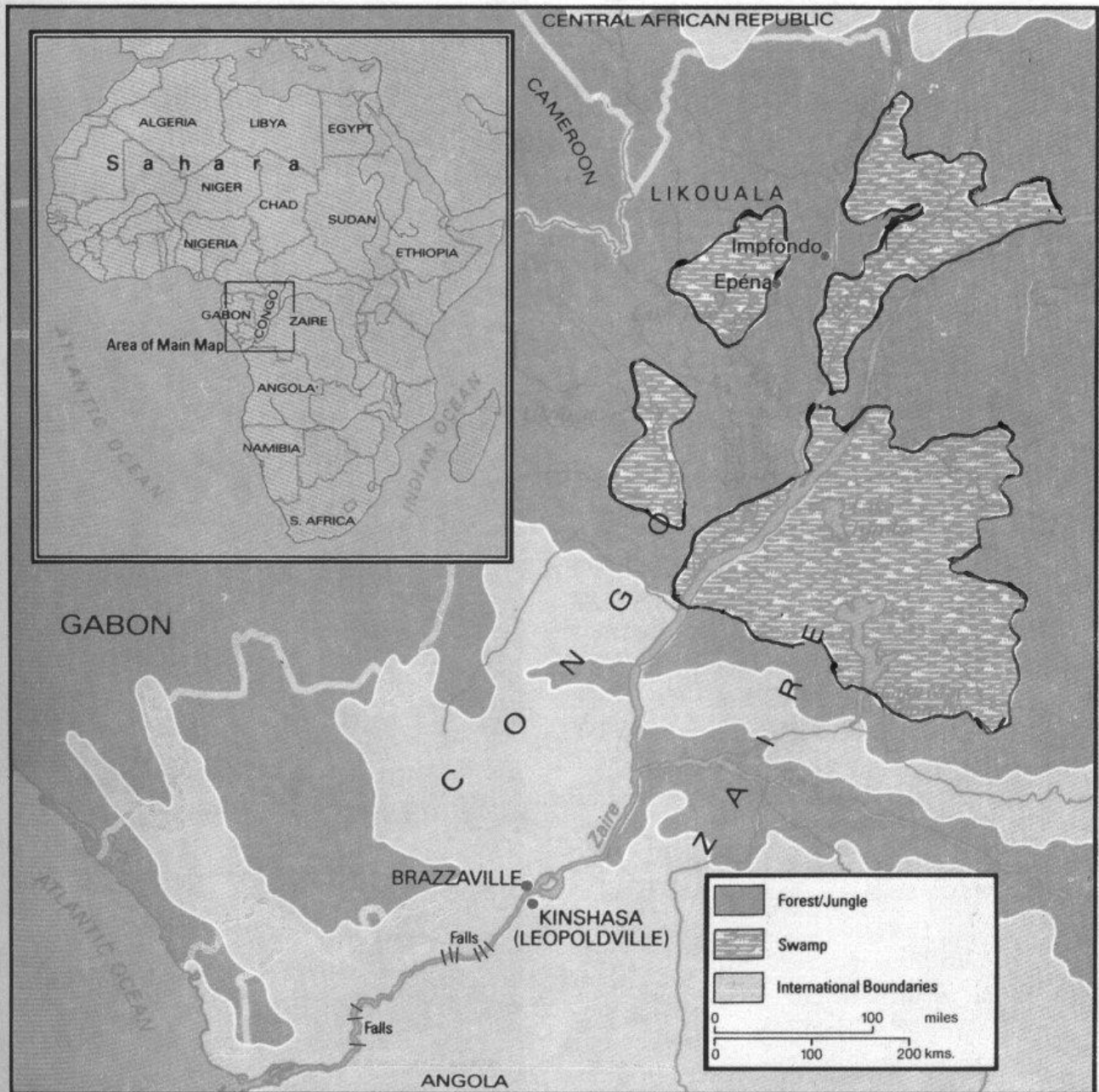
Odmah nakon Prvog svjetskog rata, kapetan Lester Stevens, otputio se u te močvare; na fotografiji, koja je izašla u novinama, on stoji u ponešto neprikladnoj odjeći, »u pratnji svog

Lester Stevens

KABARANKO

Gornji tok rijeke Kongo gdje navodno živi *mokele-mbembe*

psa Laddiea, koji je pripadao njemačkoj vojsci, na stanici Waterloo pred polazak za Afriku u potragu za brontosaurusom«, kako je izvještavao potpis pod slikom u *Daily Mailu*. Kapetana Stevensa na potragu je ponukala nagrada od milijun dolara što ju je nudio Institut Smith-

sonian iz Washingtona, kao i izvještaji dvojice putnika Belgijanaca, Gapelea i Lepagea, koji su nedavno vidjeli neman u Kongu.

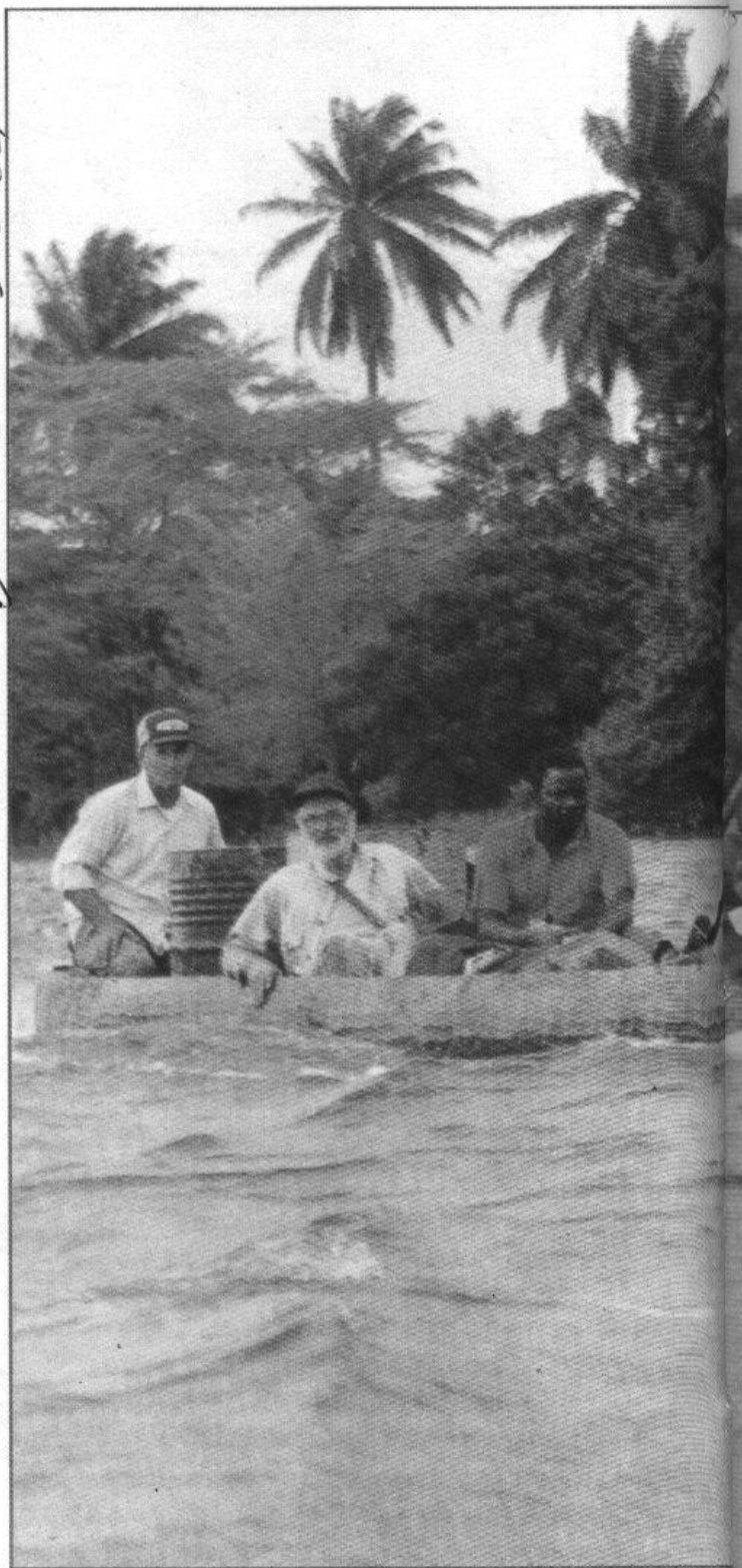
Premda je bio oboružan repetirkom tipa Winchester, revolverom Smith i Wesson, sačmaricom i puškom Mannlicher, kapetan Smith

Ekspedicija Greenwella i Mackala na rijeci Likouala približava se obitavalištu *mokele-mbembe*.

nažalost nikad nije zaslužio ponuđenu nagradu. Ali to nije obeshrabilo druge da pođu njegovim stopama, i posljednjih godina čitav niz ekspedicija oputio se u Kongo, sve potaknute neprestanim glasinama da velika zvijer postoji — pa čak da su je uhvatili i ubili lokalni stanovnici Pigmejci, u blizini jezera Tele u srcu močvara Likouala, i to unutar posljednje generacije.

James H. Powell, istraživač iz Teksasa, i profesor Roy Mackal sa Sveučilišta Chicago, prikupili su na svojoj ekspediciji u Kongo 1980. godine najzanimljivije izvještaje o nemani — *mokele-mbembe*, kako je tamo zovu. Powell je već dva puta bio u tom području, ali ovom prilikom dva istraživača uspjela su pronaći veći broj svjedoka koji su im ispričali kako je zvijer ubijena, nekih dvadesetak godina ranije. Powell je na vrlo jednostavan način utvrđivao da li svjedoci točno znaju o kojoj se životinji rasputuje. Imao je karte na kojima su bile prikazane životinje iz Centralne Afrike, zatim životinje iz drugih krajeva, a nepoznate u ovom području, i najzad crteži različitih vrsta dinosaurususa. Pokazujući karte sa slikama, saznao bi lokalne nazive za gorilu, okapi, i slično; provjerio bi istinitost opažanja pokazujući, recimo, medvjeda kojeg tamošnje stanovništvo nije moglo poznavati; na kraju bi pokazao crteže dinosaurususa. Velik broj njegovih sugovornika bez oklijevanja je identificirao dinosaurususa kao *mokele-mbembe*.

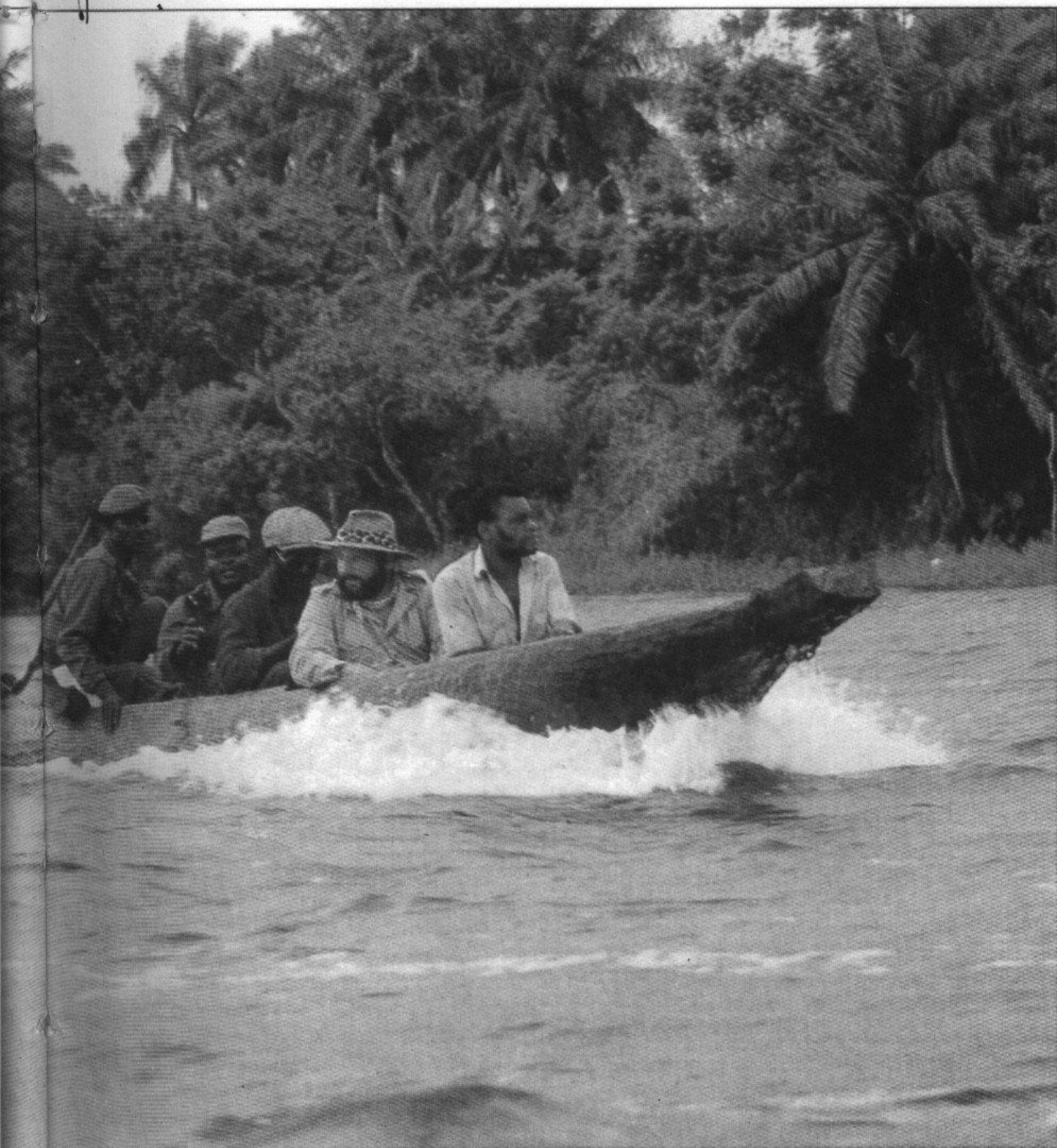
Najživopisniju priču o tome kako je *mokele-mbembe* ubijen Powell i Mackal čuli su od ribara po imenu Lateka Pascal, koji je ribario uvijek na istom mjestu na jezeru Tele. Čuo je za taj događaj još kao dijete. *Mokele-mbembe* ušao je u jezero Tele kroz jedan od kanala kojim se močvare ulijevaju u jezero na zapadnoj strani. Pigmejci su izgradili branu od kolača i trupaca i tako blokirali kanal. Kad se

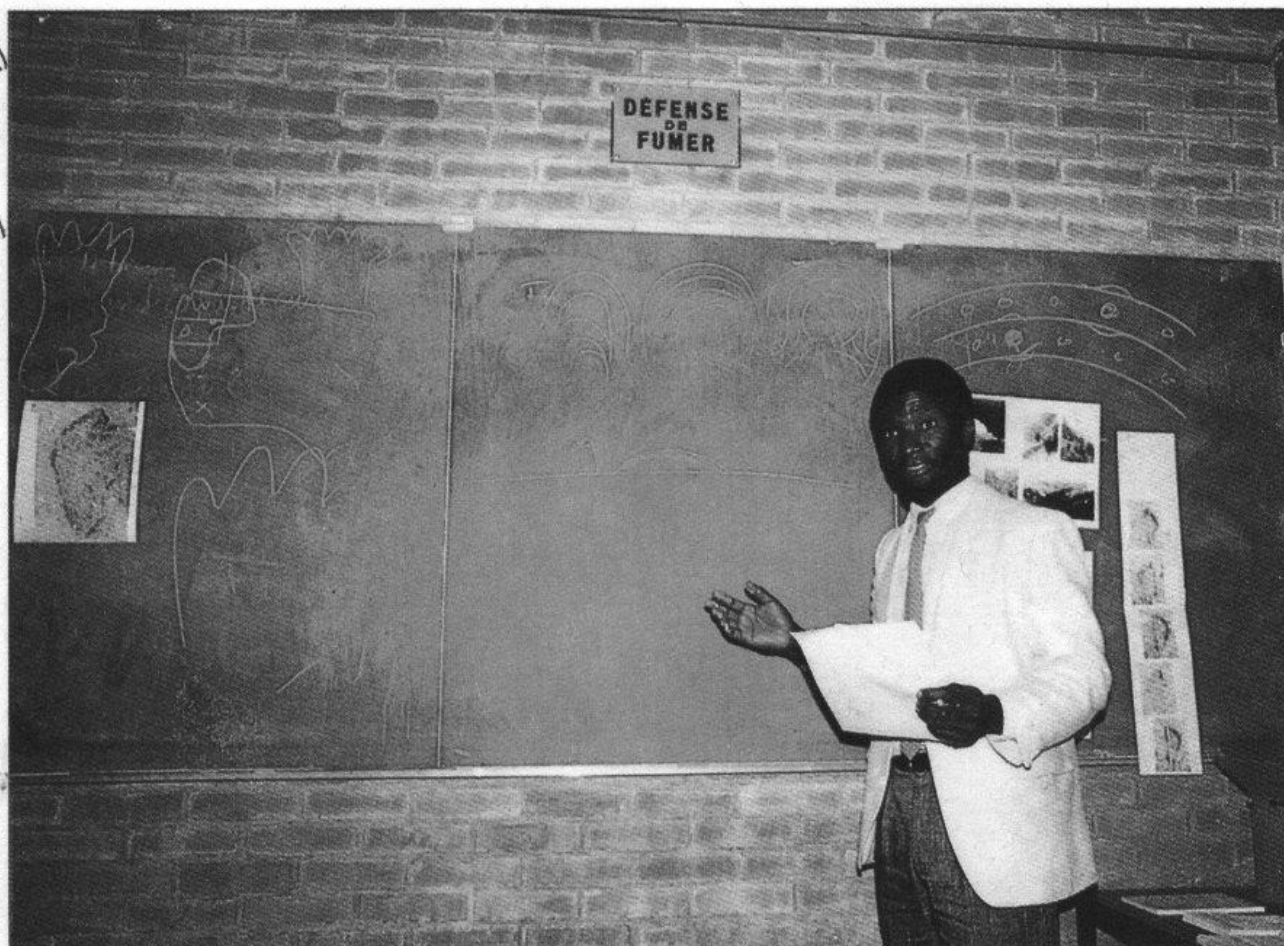
mokele-mbembe

James H. Powell

Gracwell
Wockal RJ

Marcelin Agnagna, biolog iz Konga, crta zvijer koju je vidio.

mokele-mbembe pokušao vratiti istim putem, upao je u zamku i Pigmejci su ga ubili kopljima. Prema Pascalovim riječima, kasnije su zvijer sasjekli na komadiće i pojeli je. Svi koji su jeli meso, umrli su.

Powell i Mackal okupili su u Epeni znatan broj ljudi koji su relativno nedavno vidjeli *mokele-mbembe*. Jedan od njih, Madongo Nicholas, opisao je stvorenje — dugačko 9 ili više metara — koje je izronilo iz vode na rijeci Minjoubou tik ispred njegovog čamca. Stvor je imao dugačak vrat, debeo poput čovječe noge, glavu nešto širu od toga u promjeru, i izduljena leđa ružičaste nijanse. Na vrhu glave stršalo je nešto poput kokoške krijeste. Drugi svjedok,

Omoe Daniel, opisao je 2,5 m širok trag što ga je neka životinja ostavila duž otprilike 100 m dok se, kako se čini, vukla iz jezerca kroz šipražje do glavnog toka rijeke Likouala Aux Herbes. Neki drugi svjedok vidio je čudnovato stvorenje na niti pola milje uzvodno od Epene, gdje su Powell i Mackal sazvali ovaj skup. Uz pomoć Powellovog primjerka knjige *Životinje iz prošlosti*, identificirao je to stvorenje kao brontosaurusa.

Svi okupljeni slagali su se da *mokele-mbembe* živi u dubokim i uskim riječnim tokovima, ima na glavi prepoznatljivu kokošku krijestu — i, iznad svega, da je po život opasno sresti tu životinju!

Dolje: slikar David Miller nacrtao je *mokele-mbembe* prema opisima ljudi koji su ga vidjeli

Političke prilike Narodne republike Kongo — prve socijalističke države u Africi — nisu dopustile Powellu i Mackalu da ostanu. Istekle su im vize.

Mackal je sljedeće godine poveo još jednu ekspediciju, ali mukotrpno putovanje kroz blato, močvare, džunglu i rijeke nije urodilo nikakvim bitno novim dokazima. U ovoj ga je ekspediciji, međutim, pratio Marcelin Agnagna, biolog iz Konga, koji je dvije godine kasnije doveo do najnovijeg dramatičnog obrata u priči o dinosaurusu iz močvara.

U ekspediciji 1981. godine sudjelovali su neki ugledni i strogi znanstvenici, kao što su Richard Greenwell i Justin Wilkinson (oboje sa Sveučilišta Arizona), i svi su veoma cijenili Agnagninu stručnost. Stoga su ga dočekali kao izvanredno pouzdana svjedoka kad je 1983. izvijestio da je osobno vidio *mokele-mbembe*. Nažalost, pokazalo se da kao snimatelj nije ni izdaleka tako pouzdan.

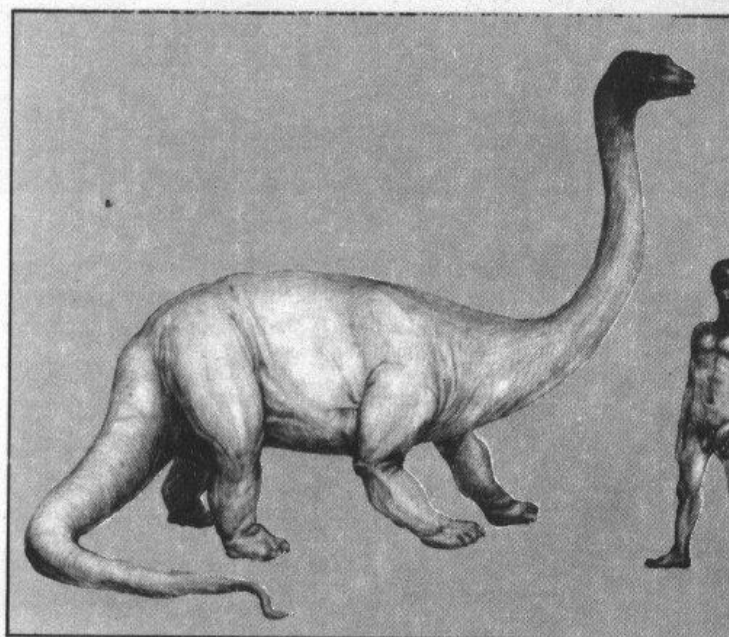
Agnagna i ekipa od sedam članova došla je na jezero Tele 1. svibnja 1983. Agnagna je upravo snimao neke majmune, oko pola tri poslije podne, kad je odjednom začuo uzvik. Jedan od pomoćnika mještana zvao ga je da siđe na obalu jezera. Na daljini od otprilike tristo metara, u jezeru, ugledao je životinju. Imala je duga leđa, negdje oko 4,5 m duga, vrat koji je istezala iz vode sjajno crn na suncu, i malu glavu. Agnagna je vidio oči, ali nikakve druge raspoznatljive osobine.

Agnagna je držao kameru u ruci, te je zakoračio u plićinu i hodao dok se nije primakao životinji na oko 60 metara. Čitavo je vrijeme snimao. Životinja, koja je do tada lagano njihalo glavom i vratom s jedne na drugu stranu, polagano je zaronila pod površinu vode. Promatrači su gotovo punih četvrt sata gledali stvorenje, ali film nije uspio. Kao što se često događa u analima kriptozoologije, slika je bila

potpuno nejasna. Agnagna je ostavio kameru na makro-snimanju — još jedan slučaj zlih sila koje bez iznimke rade protiv fotografa u trenucima kad se zbiva nešto zaista senzacionalno.

Agnagna je, međutim, bio sasvim siguran u to što je vidio. »Životinja koju smo vidjeli jest *mokele-mbembe*. Bila je pouzdano živa, a poznata je mnogim stanovnicima Likouale. Vidio sam je svojim očima. *Mokele-mbembe* je vrsta sauropoda koja obitava u močvarama i rijekama Likouale.« Agnagnin izvještaj izazvao je pravi juriš na Afriku, jer su se brojne ekspedicije natjecale da prve dođu do konačnih slika i dokaza. Čule su se čak i glasine o »podlim makinacijama«, jer su kongoansku vladu navodno nagovorili da nekima odbije ulazne vize, a drugima pak odobri ulazak u zemlju. Međutim, zamke kongoanske birokracije dostatne su same po sebi, bez ikakvih dodatnih prepreka.

U vrijeme dok ovo pišemo, nisu se pojavili nikakvi daljnji dokazi, osim što se sa sigurnošću ustanovilo da je neobično komplicirano poslati ekspediciju u Kongo.

Komandos Kraljevske mornaričke pješadije vreba iz zasjede zvijer s Exmoora.

Čudne pume, još čudnije mačke

Taktička situacija na Exmooru početkom ljeta 1983. godine kao da je u potpunosti zaokupljala vrhunsku britansku vojnu jedinicu, Kraljevsku pomorsku pješadiju. Naoružani automatskim puškama i najsuvremenijim uređajima za ciljanje noću, momci iz 42. komando jedinice ukopali su se u rovove ili vrebali iza ograda i živica. Od vremena do vremena oprezna bi izvidnica prešla preko stjenovitih pašnjaka Ex-

moorske visoravni. Vojnici su bili frustrirani: već drugi put u razmaku od dva mjeseca poslani su na zadatak, ali bez uspjeha. Nekolicini se činilo da su vidjeli cilj kroz noćne doglede, ali plijen je svakog puta bio izvan dometa.

Vojna operacija oko poljoprivrednog dobra Erica Leya iz Drewstonea morala se nastaviti, jer je cilj operacije bio uhvatiti jezivu »zvijer Exmoora« — zvijer koja vrišti u noći, pokazuje nadnaravnu dosjetljivost kad treba umaći pred neprijateljem, a skrivila je smrt gotovo stotinu

Eric Ley

ovaca i janjadi. Jedan je pješadijski oficir rekao: »Ta se životinja kreće poput vojnika, od zaklona do zaklona, i rijetko prelazi preko otvorenog terena. Ubija nesmiljeno, otvara žrtvi utrobu, a može pojesti gotovo 20 kilograma mesa.«

Vojnici koji su svojim noćnim dogledima vidjeli kako nešto promiče kroz krajolik, uvjereni su da je posrijedi kakav veliki i divlji pas mješanac — nešto poput suvremenog baskervillskog psa. Drugi su, međutim, sumnjičavi. Gospodin Ley je rekao: »Kakav je to pas koji vrišti u noći? Čula ga je moja žena, a čuli su ga i vojnici. To je kao noćna mora koja ne prestaje.«

Ova noćna mora još nije prestala. Vojnici Kraljevske pomorske pješadije vratili su se u bazu, ali nešto i dalje napada ovce i divljač Exmoora i Dartmoora, mada ne tako često kao prije.

Zvijer se pridružila galeriji velikih i čudnovatih mačaka, pasa, lavova, puma, čita i leoparda, divljih životinja koje navodno žive u Britaniji. U toku posljednjih dvadeset godina gotovo tisuću ljudi ustvrdilo je da je vidjelo čuvenu pumu iz Surreya i o tome obavijestilo policiju. Lavovi su viđeni u Flintshireu, pume i u Škotskoj, medvjedi u Hampshireu. Primjer Engleske jedan je od najrječitijih primjera problema s kojim se suočava skeptični istraživač tajanstvenih pojava. Je li moguće da je toliki broj očito normalnih i razboritih ljudi u potpunoj zabludi?

Postojanje zvijeri iz Exmoora potkrepljuju neki vrlo čvrsti dokazi. Trevor Beer, mještani i školovani prirodoslovac, susreo ju je pet puta. Jednom iz velike blizine, kad je vidio zvijer kako grabi uz živicu i onda je s lakoćom preskače. Bila je tamne boje, nalik mački i oko 1,3 m dugačka. Najizrazitija karakteristika su zelenkasto-žućkaste oči. Wayne Adams, čet-

naestogodišnjak koji je praznike provodio u Halfcombe Common, također je jasno zapamtio oči životinje: »Pogledao sam preko ograde i vidio životinju na udaljenosti od desetak metara. Zurila je ravno u mene, izbuljenim zelenkastim očima, baš kao u lava. Bila je crna kao ugljen, osim što je po glavi i prsima imala bijele oznake, a glava joj je bila kao u njemačkog ovčara, ali bila je veća od ijednog psa što smo ga ikad vidjeli.«

Njegov prijatelj, Marcus White, dvanaestogodišnjak, rekao je: »Kretala se poput mačke, ali imala je lice kao u psa. To ni slučajno nije bio pas. Životinja je bila puno veća. Mislio sam da je to pantera.«

Marinac John Holton vidio je nešto u pola šest jednog svibanjskog jutra. »Bilo je vrlo veliko, posve crno i djelovalo je vrlo snažno. Prelazilo je tračnice vlaka, ali budući da je u pozadini bila jedna gospodarska zgrada, nisam smio pucati.«

Mnogi su vidjeli životinju: vozač školskog autobusa, John Franks, slijedio je crnu zvijer snažnih nogu i pleća po seoskom putu; gospođa Doreen Lock vidjela je zvijer koja prelazi cestu ispred njenog auta, tri milje od Drewstone Farm; taksist Wayne Hyde zabljesnuo je zvijer automobilskim farovima na Silcombe Hillu: »Imala je prepredeni izraz i silno snažna pleća.«

Philip Lashbrook, lovočuvar, ponudio je da svojim bogatim iskustvom iz južnoafričkih lovišta pomogne u hvatanju zvijeri. Tragači iz Torringtona, uz pomoć policije u helikopterima, čitav su dan pročešljavali pustopoljinu oko Drewstonea. Ali zvijer je svima izmakla.

Predsjednika udruženja poljoprivrednika iz South Moltona duboko se dojmilo kako zvijer krvožedno ubija: »To stvorenje ubija i jede janjad onako kako to ne čine ni psi ni lisice. Jede i vunu i sve, i proždire meso s kostima.

Wayne Adams Trevor Beer

Charles White John Holton

Ostavlja samo vratnu kost kao što bi čovjek ostavio riblju kost.« Mjesni uzgajivač stoke izvještava o ubijenoj kravi, čija je »lubanja razmrskana jednim nevjerojatno snažnim ugrizom čeljusti.«

Pouzdaní svjedoci vidaju zvjerku zanimljivog opisa u okolini Exmoora već najmanje dvadeset godina. Policijski poručnik John Duckworth iz Tavistocka susreo je zvijer dva puta, i prikupio svjedočanstva mnogih očevidaca. Prvi put je vidio životinju u listopadu 1969, u Coxtorru. Sin i on puštali su zmaja, ali su na trenutak sjeli u auto da se zagriju. Odjednom, na udaljenosti od oko 40 metara, primijetili su čudnovatu životinju koja im se približavala. »Bila je otprilike veličine ponija«, kaže poručnik Duckworth, »s glavom i ušima psa, glavom vučjaka i kratkog repa. Imala je glatku dlaku čeličnospive boje i krupna pleća.« Tri godine kasnije bio je u lovu, ponovno u listopadu, oko dvije i pol milje daleko od Coxtorra. Ista ili slična zvijer pojavila se na oko 100 metara udaljenosti, grabeći preko polja. Ovoga puta poručnik Duckworth imao je uza se dalekozor i pratio ju je sve dok nije nestala iza jednog zida.

Sve do velikog lova na zvijer 1983. godine, svako malo netko bi prijavio da je vidio čudnu životinju. Mnogi su je opisali kao stvorenje više nalik mački nego psu. Zemljoposjednik iz Stoke Gabriela, Kinsley Newman, vidio je crnu zvijer nalik panteri najmanje pet puta, jednom iz velike blizine, iza svoje kuće nakon što je opalio iz puške u dva stvorenja u mraku. Jedno od njih skočilo je na gredu nedovršene kuće. U svjetlu baterije, Newman je navodno ostao kao hipnotiziran sjajno crvenim očima velike mačke. Životinja je imala modro-crno krzno i dugačak rep kojim je šibala amo-tamo, sve dok nije skočila s grede i nestala.

Jedan čovjek tvrdi da je ubio čudnovatu životinju i zakopao je jer je mislio da je time

možda počinio kakav prekršaj. Drugi su pak odlagali da prijave kako su po noći vidjeli neku čudnu zvijer, s obrazloženjem da bi ih smjesta podvrgnuli kontroli alkohola u krvi. Postoje gipsani odljevi zastrašujuće velikih otisaka šapa. Ali do dana današnjega zvijer izmiče svojim progoniteljima, i nitko je još nije uspio čak ni fotografirati. A seljaci u Devonu i dalje nalaze ovce smrskana vrata, dok čitatelji devonskih novina i dalje prijavljuju bliske ili dalje susrete.

Nema dvojbe da po Velikoj Britaniji slobodno šecu neke neobične životinje. Postoje klokan i u Derbyshireu, divlji dikobrazi u Devonu, vidre, rakuni, pa čak i nekoliko polarnih lisica. Mnoge životinje puštene su na slobodu kad je zakon o životinjama iz 1976. godine uveo mnogo strožu kontrolu nad držanjem velikih i opasnih životinja kao kućnih ljubimaca. Društva za zaštitu životinja vjeruju da su tada na slobodu puštena najmanje dva crna leoparda. Kome bi, na primjer, povjerovali da je rekao kako je vidio odraslog medvjeda na jednom od Hebridskih otoka? A medvjed Herkules, poznat po svojim televizijskim reklamama, živio je puna dva tjedna sretno i zadovoljno na otoku Benbecula 1980. godine, nakon što je pobjegao od vlasnika.

Dokaza ima sve više. Ted Noble, poljoprivrednik iz Cannicka blizu Loch Nessa u škotskim brdima, nekoliko je puta u toku nekoliko mjeseci doživio da mu ovce krvoločno napada životinja koja nalikuje na panteru ili leoparda. Njegova susjeda, Jessie Chisholm, spazila je zvijer na udaljenosti od nekoliko metara, jer su kokoši odjednom počele kokodakati. Pokraj kokošinca stajala je crna mačka, veća od labradora, debelog repa koji je bio duži od tijela. Posjetilac je na imanje Teda Noblea donio truplo janjeta koje je, po njegovim riječima, ispustila golema mačka dok je skakala preko zaštitne ograde protiv divljači. Glava janjeta

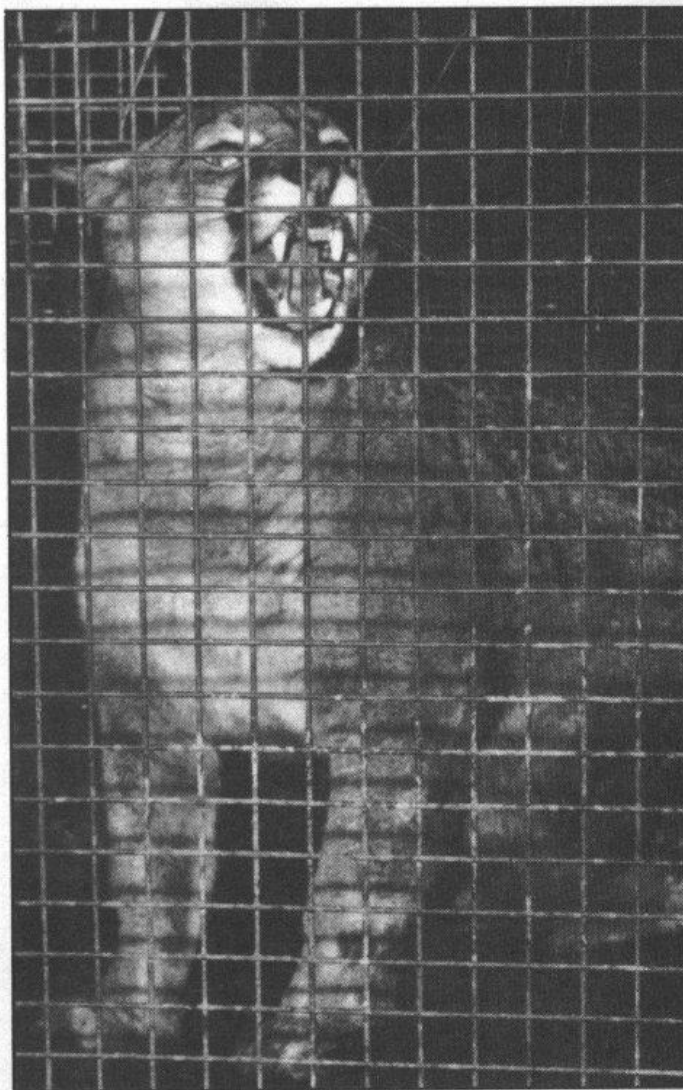
Ted Noble, vlasnik gospodarstva u Škotskoj, najzad je uhvatio pumu koja mu je nekoliko mjeseci tamanila ovce.

bila je gotovo otkinuta, a na obje strane prsa vidjele su se duboke rane.

Ted Noble i njegova rođakinja vidjeli su životinju nekoliko puta, jednom čak dok je vrebala na jednog od njegovih šetlandskih ponija. Budući da su ga susjedi očito ismjeivali s nevjericom, Noble je najzad priredio stupicu. Kao mamac poslužila je ovčja glava obješena na stražnjoj strani kamufliranog kaveza. Jednog listopadskog jutra 1980. godine Noble je ustanovio da je zamka proradila. U kavezu je bila odrasla ženka puma. Nobleovi gubitci u stoci su se smanjili, a pumu su poslali u Park zvjerinjak u Kingcraigu gdje je sretno živjela još četiri godine. Od onda do danas sumnja se da je posrijedi zapravo podvala. Puma je bila dobro uhranjena, moglo bi se čak reći debela, i prijateljski raspoložena prema ljudima. Ali tko je kome podvalio? I odakle je ta puma došla?

Ljudi i dalje viđaju životinju nalik pumi u škotskim brdima, a grabežljiv pokolj ovaca i jelena još traje. Kod Dallasa u Morayu ubijene su tri vrlo velike crne mačke koje su po svoj prilici krupni mutanti škotske divlje mačke. A u veljači 1985, još jedan svjedok stručnjak vidio je u sjevernoj Škotskoj neobičnu životinju. Jimmy Milne je lovočuvar i vođa lovačkih grupa na imanju Wester Elchies u Aberlouru. Rano jednog jutra primijetio je životinju visoku oko 75 cm na jednom od polja imanja. »Bila je to glomazna zvijer crnog krzna«, kaže Milne. »Ovdje sam lovočuvar već četrdeset godina i nikad još nisam vidio takvu životinju.«

U brdovitim krajevima sjeverne Škotske postoje velika područja bez cesta i staza gdje se može naići na neočekivane pojave — orlovi koje su mjesni lovočuvari izvježbali za sokolarenje na divljač, morski orlovi i risovi potajno dovezeni u svoju drevnu postojbinu gdje su odavno izumrli. Ako postoji mjesto gdje bi

divlji leopard mogao opstati, to su onda divlja prostranstva i duboke doline sjeverno i zapadno od Kaledonijskog kanala.

Nevjerojatno je da bi se tako nešto moglo desiti na poljanama predgrađa Hackney u Istočnom Londonu, a upravo tamo je pred Božić 1980. policija tri dana tragala za divljim medvjedom. Priča koju im je ispričao Elliot Sanderson, dječak od deset godina, i njegova dva prijatelja dvanaestogodišnjaka, Darren Willoughby i Thomas Murray, djelovala je kao čista prijevara. Dječaci su izjavili da su sreli

Dolje: Naoružani policajci i tragači s psima pročešljavali su istočni dio Londona tri dana u potrazi za »medvjedom« iz Hackneya.

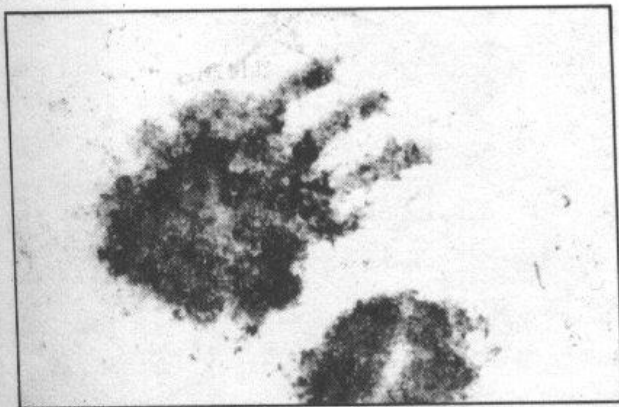
medvjeda na poljanama i vidjeli ga kako kandžama guli drveće, a onda je nestao. Ali priča je imala zloslutan uvod. Samo tri tjedna ranije, nađena su tijela dva medvjeda kako plutaju u obližnjoj rječici Lea. Tijela su bila oderana i bez glave. Ali to su nedvojbeno bili medvjedi, još donedavna živi i očito u tom kraju. Na stablima su pronašli tragove kandža. A onda, tu su bili i otisci u snijegu. Tragači za jetijem znaju kako je teško bilo što zaključiti na temelju otisaka noge u snijegu. Otisci se tope na suncu i postaju veći. Ali također ih je vrlo teško

krivotvoriti. Medvjed u Hackneyu ostavio je vrlo jasne medvjede otiske — s četiri kandže, po krivudavoj putanji preko livada. Konjička policija, psi tragači, i policajci s puškama, su zajedno pretresali Istočni London tri dana uzastopce, dok napokon nisu obustavili hajku.

Životinja na koju je britanska policija potrošila najviše vremena svakako je puma koja se sad već više od dvadeset godina pojavljuje u vrtovima iza kuća, na cestama u predgrađu, u parkovima i šumama Surreya — kako barem tvrdi nekoliko stotina ljudi.

Otisak »medvjede« šape na močvarnom polju u Hackneyu.

Najuvjerljiviji svjedoci došli su iz redova same policije. Još 1963, kad se puma tek počela pojavljivati, David Back vidio je jednu životinju (u ovom slučaju opisanu kao čita). Skočila je preko haube policijskog automobila koji ju je gonio, a to je dovelo do toga da se organizira potjera od 126 policajaca, trideset vojnika i čitavog niza viših službenika, potjera bez rezultata kao i mnoge koje su uslijedile.

U lipnju 1973, policijski poručnik Anthony Thomas patrolirao je kroz Park Kraljice Elizabete u Farnboroughu, s onu stranu granice Surreya u Hampshireu, i tad je doživio susret sa zvijeri.

To se desilo u ranim jutarnjim satima, ali svjetlo je već bilo dovoljno jasno. Zvijer je stajala oko 10 metara od mene. Bila je tri ili četiri puta veća od mačke, dugog repa i ušiljenih ušiju. Svakako nije bila ni pas ni lisica. U parku su osim mene bili i drugi policajci pa sam preko radija pozvao pomoć. Policajac Martin King došao je da mi pomogne, ali prišao je životinji iza leđa. Dok se približavao kroz šipražje, životinja je pobjegla, ali uspio ju je vidjeti. Nikad nisam vjerovao u sve te priče o pumi iz Surreya, ali sad zbilja vjerujem.

Već se i ranije znalo da puma obitava u blizini Farnborougha. Gospoda Heather Barber vidjela ju je kako prelazi cestu dok se vozila bici-

Dolje: Maurice Gibb, član Bee Geesa, vidio je pumu iz Surreya: »Golema sjenka skočila je preko staze«.

klom od gradskog trgovačkog centra. Zidar John Bonnor vidio ju je kako izlazi iza hrpe praznih sanduka u obližnjem Kraljevskom avijacijskom centru, 1971. godine. Iste godine vidjena je na Canterbury Road i u Harbourn Close.

Budući da se kreće među najskupljim imanjima Engleske, puma iz Surreya ima neke vrlo ugledne očevce. Maurice Gibb, član pop-grupa Bee Gees vidio ju je kraj svoje kuće u Esheru, siječnju 1985. On kaže: »Sjedili smo i gledali televiziju kad su se psi čuvari odjednom nakostriješili. Pustio sam ih van i pretrčali su po tratinke kad su se zaustavili kao ukopani, jedna je golema sjenka skočila preko staze nestala«. Gibb je pozvao stručnjake iz obližnjeg Zoološkog vrta u Chessingtonu da pregleda

Fotografije pume iz Surreya rijetke su i mutne.

tragove šapa. Njihov odgovor glasio je »puma«.

Philippa Thesiger, kći Lorda Chelmsforda, susrela je stvorenje u Hazelbridge Courtu, kraj Godalminga, i potjerala ga običnim štapom za hodanje.

Gospođa Christabel Arnold iz Crondalla kraj Farnhama, kaže:

Mislim da sam se primakla životinji bliže nego itko. Vidjela sam je licem u lice u Redlands Lane. Sledila sam se na mjestu i samo smo se gledale, a životinja je čitavo to vrijeme pljuvala. Imala je po licu oznake poput čite, a bila je sivkasto-smečkasto bež boje s pjegama i prugama. Leđa su joj bila tamno kestenjasta i vrlo snažna kod stražnjih nogu. Imala je krasan kestenjasto smeđ i bež prugasti rep s bijelim vrškom. Oči su joj bile kose i žute, imala je jake brkove i čuperke dlake na ušima.

Susjedi gospođe Arnold također su primijetili tragove mačke. Leonard Hobbs s Farme Marsh jednom ju je vidio u svjetlima farova svog automobila, a često je noću čuo čudne krikove. Edward Blanks našao je ostatke teleta od 40 kilograma koje je nešto odvuklo preko tri livade, a kasnije je primijetio da je i junica ozbiljno izgrebena.

Izvjestaji o pumi naizmjenice su jenjavali i postajali češći tokom godina, a pumina teritorija postupno se proširila na većinu onog dijela Engleske odakle ljudi putuju na posao u London. Uglavnom se spominje crna životinja nalik panteri, ali gospođa Arnold je nakon svog susreta licem u lice sa zvijeri neko vrijeme proučavala velike mačke u zooškim vrtovima, cirkusima i gdje god je bilo prilike, te zaključila da životinja koju je vidjela nikako nije puma. Po njenom mišljenju, najsličnija je risu.

I u ovom slučaju, kao i na Exmooru, u više od dvadeset godina nije se pojavio niti jedan

materijalni dokaz, niti jedna uvjerljiva fotografija. A opet, tisuću ljudi je vidjelo nešto što ne spada u njihovo svakodnevno iskustvo. Nešto je krvoločno klalo stoku.

Autor Di Francis, koji je prikupio pozamašan broj svjedočanstava očevidaca, vjeruje da postoji krupna, nepoznata vrsta britanske divlje mačke koja nikad nije uhvaćena ni klasificirana, vjerojatno zbog svoje gotovo natprirodne prepredenosti. Već i razilaženje različitih opisa (crna i nalik mački, prugasta, pjegava, crvenih očiju, žutih očiju, nalik psu, smečkasta, golemih šapa, nalik lavu) daje naslutiti da se radi o više različitih životinja. Pume i lavovi zaista znaju pobjeći ili ih puste na slobodu; domaće mačke zaista katkad narastu do zastrašujućih razmjera i katkad zaista podivljaju; svaki posjetilac godišnje izložbe pasa mješanaca u Lambournu u Berkshireu zna da su psi mješanci katkad zaista stravičnih dimenzija i boja. Ali teško je bilo koju od ovih pojava povezati sa zvijeri koja mrvli lubanje, krade ovce, i koju je više od tisuću ljudi vidjelo dovoljno jasno i pouzdano da bi to službeno prijavili policijskim organima.

Diljem Velike Britanije promatrači su u zasjedi, kamere su spremne i klopke postavljene u nadi da će sljedeća životinja koja se uhvati na mamac biti prava velika divlja mačka, a ne neka punašna puma koja ne jede sirovo meso i voli da je češkaju.

Tigrovi izvan svog vremena

Teoretski, fotografije na sljedećoj stranici su nemoguće. Čini se da prikazuju tasmanijskog tigra dok žustro čeprka po korijenju stabla na sjeverozapadu Zapadne Australije. Karakteristični ukočeni rep i isprugana bedra vrlo se jasno vide. Fotografije djeluju prirodno i nepatvoreno, a životinja kao da je u punoj snazi.

Fotografije Kevina Camerona na kojima se vidi rep i prugasti stražnji dio tasmanijskog tigra, analizirane u *New Scientistu* od kolovoza 1986.

Međutim, znanstvenici tvrde da tasmanijski tigar, ili thylacine, ne postoji na australskom kopnu već najmanje tri tisuće godina. Nema nijednog novijeg nalaza koji bi ukazivao na njihovo postojanje; životinja nije poznata domorocima, a nisu je vidjeli ni prvi doseljenici. Zadržala se samo u Tasmaniji, gdje je pitanje njenog opstanka zanimljiva misterija za sebe, jer je posljednji tigar za kojeg se znalo uginuo u Zoološkom vrtu Hobart 1936.

Nitko se ne bi začudio da se dokaže kako tasmanijski tigar još živi na Tasmaniji. Ali smiješna je i sama pomisao da tigrova još ima na australskom kopnu. Nedvojbeno je da su tigrovi nekoć obitavali u Australiji, pa čak su i priče o njihovom opstanku potvrđene 1966. kad je David Lowry pronašao kožu tasmanijskog tigra u pećini na postaji Mundrabilla u Zapadnoj Australiji. Ležala je među kostima drugih životinja, uključujući i druge tigrove, šišmiše, zmije, zečeve, kengure, wombate i tasmanijskog davola. Procijenjeno je da su kosti stare nekoliko tisuća godina. Koža tasmanijskog tigra bila je, međutim, samo djelomično raspadnuta. Lowry kaže:

Životinja je ležala na desnom boku, glave odignute od tla. Koža i dlaka bile su uglavnom neoštećene na vidljivoj površini, i karakteristične tamne pruge jasno su se vidjele. Meko tkivo se raspalo. Jezik i lijeva očna jabučica su se, međutim, jasno raspoznavali. Rep je bio na nekih dvadesetak centimetara od tijela, kamo su ga vjerojatno odnijeli štakori.

Mnogim je zooolozima bilo teško povjerovati da je tijelo u takvim uvjetima ostalo tako dobro očuvano tisućama godina. Bila je to prva pukotina u inače čvrstom uvjerenju. Tada je izišlo na vidjelo da mnogi ljudi tvrde kako su vidjeli tigrove na kopnu, osobito u Južnoj i Zapadnoj Australiji, u području oko ravnice Nullarbor i

44

New Scientist 24 April 1986

Tigers in Western Australia

Tasmanian tigers apparently went "extinct" when the last specimen was killed in 1936. New evidence suggests that some may be alive and well in Western Australia.

Athol M. Douglas

EARLY in February 1985, Kevin Cameron, who lives at Girrawheen in Western Australia, shoved five photographs at me. He offered no comment, and his manner was almost aggressive. As I looked at the photographs, the identity of the animal in them was unmistakable. It was about the size of a dog, with dark bars across the rump and a thick base to its tail. I realised that without doubt Kevin had found the Tasmanian tiger, or thylacine, alive in the south-west of Western Australia.

The thylacine was once common on the mainland of Australia, but is thought to have become extinct thousands of years ago, probably as a result of competition with the dingo. It remained quite plentiful on the island of Tasmania which, we believe, separated from the mainland about 12 000 years ago. From the earliest days, in the 1830s, European settlers on Tasmania tried to destroy the thylacine because it killed their sheep. By 1850 fears were expressed for its survival, but nevertheless the Tasmanian government introduced a bounty scheme in 1888. Over the following 21 years, before the last bounty was paid, 2268 animals were killed and officially accounted for.

The last known wild thylacine was captured in Tasmania in 1933. It died in Hobart Zoo in 1936. D. E. Rounsevell, the zoologist who wrote on the thylacine in *The Complete Book of Australian Mammals* (editor Ronald Strahan, Sydney: Angus & Robertson, 1983), commented: "It is ironic that the thylacine was not protected by Tasmanian law until 1936, by which time it was probably extinct." Since then, there have been many supposed sightings of the thylacine and several intensive and comprehensive searches, but no proof of its survival in Tasmania, let alone on the mainland.

Accepted scientific knowledge is thus completely against Kevin Cameron, but he has a set of five photographs taken in dense forest in the south-west of Western Australia, and some casts of the animal's footprints. The scientists may be incredulous, but I believe Cameron's finds are authentic.

Kevin Cameron is of Aboriginal descent. He takes pride in his ancestry, his bushmanship, and his knowledge of Aboriginal culture. He is intelligent, but until recently was illiterate. So he could not have learned about the thylacine in libraries. I find it inconceivable that anyone with his background could possess colour photographs of a thylacine as well as the casts and his detailed and exact knowledge of the

animal, unless it was a dog. The photograph is of a thylacine, formerly known as the Tasmanian tiger. He agrees what the photograph shows is nothing other than a thylacine. The first photo shows

What is the thylacine

THE THYLACINE *Thylacinus cynocephalus* is a carnivorous marsupial about the size of a large dog. It stands about 60 cm high at the shoulder and measures between 100 and 130 cm from nose to tail. The tail is 50 to 60 cm long. The fur is coarse and sandy brown, with parallel dark bands across the back, increasing in width towards the rump. The head and forequarters are dog-like, the rump heavy and somewhat like a hyena. Females are slightly smaller and lighter in colour. Unlike dogs, the thylacine has five toes on the forefoot and four on the hind.

It is often referred to as the Tasmanian tiger, in reference to the stripes on its back and rump, but it is more apt to think of the animal as a marsupial wolf because its teeth, head and forequarters have a remarkably canine appearance. It is believed to hunt alone or in pairs, and, before the coming of European settlers and their livestock, probably fed on wallabies, possums, bandicoots, rodents and birds. It has been suggested that thylacines caught their prey by stealth rather than by giving chase.

Last of their kind

ZVIJERI KOJE SE KRIJU OD LJUDI

ep
ne

Western Australia?

When the last specimen died in Hobart Zoo in 1936.
be alive and well and living on the mainland
M. Douglas

at
o-
er
he
as
a
ad
th-
of
of
go.
ch.
ars
on
eir
but
nty
last
ily

in
the
ook
ney;
the
by
ave
eral
its

inst
n in
ome
be

ride
e of
was
e in
ack-
e as
f the

is the thylacine

ous
em
tom
and
sing
dog-
are
time

the
fore-
d to
bean
ums.
thyla-
se

Last of the Tasmanian tigers? The Hobart Zoo specimen

New Scientist 24 April 1986

Kevin Cameron's photographs were taken as he approached the thylacine. The discarded rifle in the foreground, with the putative thylacine just visible in the background. The other two pictures show the striped rump and thick tail clearly. Thylacines vanished from the mainland thousands of years ago.

Majmun »divlji čovjek« u planinama Huangshan u Kini.

u divljini koja se proteže do jugozapadnog vrha kontinenta. Dr. S. J. Paramanov, znanstvenik koji radi u Warregou u Novom Južnom Walesu, vjeruje da je vidio tasmanijskog tigra 1949. Grupa od pet ljudi koji su na konjima putovali preko ravnice Nullarbor vidjela je, kažu, tasmanijskog tigra rano jednog jutra u svibnju 1976. Huon Johnston kaže da je jasno razabrao tamne pruge, a njegova je grupa bila dovoljno blizu da primijeti glavu nalik glavi bull terijera.

Ian Officer iz Bengera u Zapadnoj Australiji kaže da je posljednjih godina prijavljeno mnogo slučajeva susreta s tasmanijskim tigrom, s tim da je u jednoj godini bilo čak dvadeset i dva takva slučaja. Jedan svjedok, gospodin Buckingham, kaže da je vrlo jasno vidio životinju nalik psu, sivo-smeđu, s izrazitim tamno-smeđim ili crnim poprečnim prugama preko stražnjeg dijela i tankog repa.

Međutim, fotografije koje je u veljači 1985. snimio Kevin Cameron iz Girrawheena u Zapadnoj Australiji predstavljaju najuzbudljiviji dokaz, i to mnogo konkretniji od svega što se pronašlo u pedeset godina traganja u samoj Tasmaniji. Sumnjičavci pitaju zašto Cameron nije snimio životinju dok odmiče; zašto je nije ubio, kad je očito imao pušku; kako to da je životinja u praktički jednakom položaju na obje fotografije; a bilo je i kritičkih analiza sa stajališta fotografske tehnike.

Cameron ne daje nikakvih odgovora. Podrijetlom je domorodac i vrlo se vješto snalazi u australskoj divljini gdje radi s parom dresiranih pasa. Donedavno je bio nepismen, i ne čini se da je adekvatno opremljen da izvede obmanu tako velikih razmjera. A same fotografije su očaravajuće. Djeluju nepatvoreno, a životinja se drži prirodno i živahno.

Athol Douglas, donedavno viši službenik (za eksperimente) u Muzeju zapadne Australije u

Perthu, uvjeren je da je životinja na slici tasmanijski tigar. Dr. Ronald Strahan iz Australskog muzeja, i bivši direktor Zoološkog vrta Taronga u Sidneyu, drži da su slike autentične i tvrdi da životinja ne može biti ništa do tasmanijski tigar. Kevin Cameron posjeduje i odljeve koji pokazuju karakteristične šape tasmanijskog tigra: pet prstiju na prednjim šapama i samo četiri na stražnjim.

U međuvremenu, u neprohodnim krajevima centralne i južne Tasmanije ekspedicije se i dalje trude da dokažu kako tasmanijski tigar još živi. Teško je vjerovati da je životinja nalik vuku veličine njemačkog ovčara, tako izrazite boje, koja nosi mlade u tobolcu i ne pokazuje pretjerani strah od ljudskih bića mogla izmicati svojim progoniteljima čitavih pedeset godina. Većinu tigrova istrijebili su posljednjih godina devetnaestog stoljeća lovci na nagrade kako bi zaštitili ovce. Posljednji tasmanijski tigar ubijen je, koliko je poznato, 1930. Posljednji primjerak u londonskom zoološkom vrtu uginuo je 1932. a posljednji uopće u Hobartu 1936. Odonda, a osobito posljednjih godina, prijavljeni su brojni slučajevi susreta — a najmanje stotinu od njih dovoljno jasno i detaljno opisanih da bi se držali vjerodostojnim.

Istaknuti zoolog Eric Guiler sudjelovao je u mnogim potragama za tasmanijskim tigrom. Postavljao je elektronske naprave za promatranje i kamere za noćno snimanje na mjestima gdje bi se tigar mogao pojaviti, ali bez uspjeha. Nije gubio volju jer je vjerovao u brojne, očito autentične, izvještaje o susretima s tigrom. Početkom pedesetih godina uspio je razgovarati sa starcima koji su bili lovci na tigrove za nagradu. Jedan od njih, H. Pearce, opisao je kako je vidio ženku s tri mladunčeta krajem 1940-tih — jasno dajući do znanja da ih je dokrajčio, kao i mnoge druge prije njih. Stari pastiri nisu se zbog toga nimalo kajali.

Neki gonič stoke opisao je događaj koji se zbio u blizini područja poznatog pod nazivom Zidovi Jeruzalema. Njegova tri psa su se uhvatila ukoštac s nečim u blizini kolibe. Vratila su se samo dva. Sljedećeg dana pronašao je trećeg psa, mrtvog, s izjedenim srcem. Poveo je konja i dva psa do obližnje litice. Psi su se sakrili ispod konja, a onda se na obližnjoj stijeni pojavio tigar.

Guiler navodi na desetke takvih slučajeva, često s više od jednog svjedoka i dodatnim dokazima. On sam je 1960. godine u blizini rijeke Manuka (blizu mjesta gdje je već netko vidio tigra) čuo čudnovato kevtanje kojim se tasmanijski tigar glasa u lovu. U lipnju 1976. tigar je viđen na rijeci Pieman, a nedaleko su pronašli netom ubijenog klockana. 1981. na planini Eliza našli su posve jasne otiske prepoznatljivih pet prstiju pa zatim četiri. Od 1960. naovamo, niz je ljudi vidio tigra u blizini Woolnortha, nekad vrlo probitačnog područja za lovce na nagrade u prošlom stoljeću.

Gotovo svake godine dobro opremljene ekspedicije kreću u potragu za konačnim doka-

zom da je tasmanijski tigar preživio pustošenja ekološki neupućenih pokoljenja Tasmanaca. Dosad najbliže čvrstom dokazu su fotografije što ih je Kevin Cameron snimio, prema svim pravilima, duboko u australskom kopnu dvije ili tri tisuće godina izvan vremena.

Divlji ljudi

Ako još postoje neznani »divlji ljudi« na ovoj zemlji, po svoj su prilici preživjeli pod zaštitom ne samo jednog od najudaljenijih predjela naše planete, već i strogih i prijetećih granica dviju velikih komunističkih super-sila. Polako se i postupno otkrivaju pojedinosti o velikom broju susreta i dokaza što ih sad razmatraju znanstvenici u Sovjetskom Savezu i u Kini.

Godine 1985. novine na Zapadu objavile su živopisnu vijest agencije Reuter iz Pekinga, prenesenu iz *Kineskog dnevnika*. Tvrdilo se da je 1,1 m visok divlji čovjek uhvaćen u planinama Hunana i da sad živi u stanu u gradu Wuhanu. Priču su brzo povukli. Ali dok se

Dolje: Zhou Guoxing: pokazalo se da je njegova prva teorija o »divljem čovjeku« ispravna.

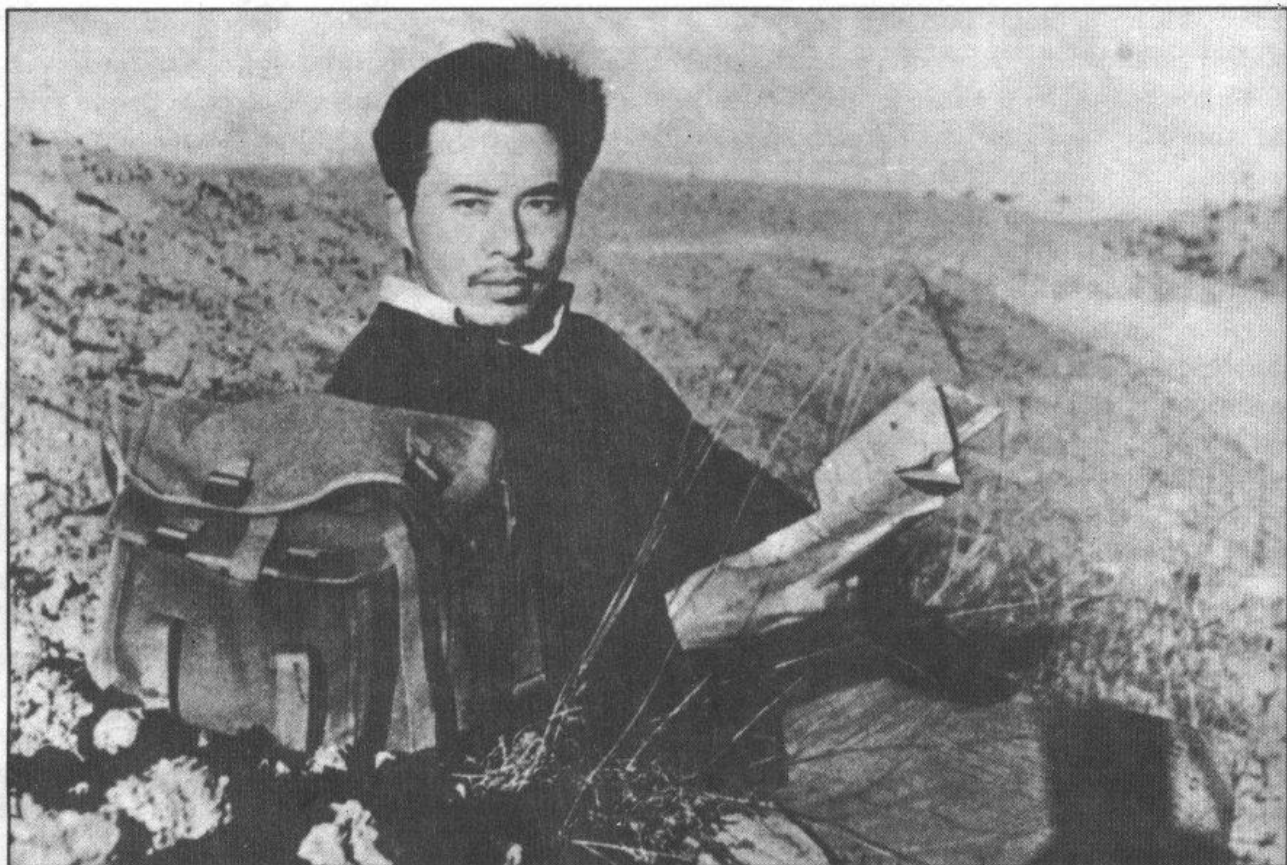
stvar do kraja rasplela, otkrili su se fascinantni detalji o istraživanju »divljih ljudi« u Kini. Pokazalo se da je stvorenje zapravo jedna do tad nepoznata vrsta majmuna — baš kao što je predvidio kineski istraživač Zhou Gouxing analizirajući dokaze o postojanju divljeg čovjeka.

Zhou, jedan od osoblja Muzeja prirodne povijesti u Pekingu, i njegov kolega, profesor Wu Dingliang, direktor antropoloških istraživanja na Sveučilištu Fudan u Šangaju, sudjelovali su u golemoj ekspediciji u planine Shennongjia što ju je 1977. godine organizirala kineska Akademija znanosti. Preko stotinu ljudi sudjelovalo je u ekspediciji gotovo godinu dana. Sakupljali su otiske nogu, komadiće kose, izmeta, i što je najvažnije, uspoređivali su i

analizirali mnoge priče o »divljem čovjeku« što su im ispričali tamošnji stanovnici. Na temelju tih dokaza, Zhou i profesor Wu zaključili su da su posrijedi dva različita stvorenja. Jedno, visoko otprilike 1,2 m, je nepoznata vrsta majmuna. Drugo, 2,1 m visoko ili više, po njihovom je mišljenju velika i nepoznata vrsta primata.

Za pet godina pokazalo se da je prvi dio njihove teorije točan; dokazi koji će podržati drugi dio ubrzano se gomilaju.

Golemi luk praktički nenaseljenog područja, koji se pruža od Afganistana do sovjetsko-kineske granice, kroz Tien Shan i onda niz južnu Mongoliju, preko više od 2 tisuće milja, toliko je dalek i nedostupan da je to teško i zamisliti. Čak i nomadi stočari tek pokatkad zađu u visoke planine. Od jednog puta do

Dolje: Ruke i stopala divljeg čovjeka.

drugog udaljenost zna biti veća od 400 milja. Tibet, nešto južnije, u usporedbi s ovim krajevima gusto je napučen. Veći dio područja još prekrivaju guste prašume koje se penju uz Shaal Tau i Altajsko gorje.

Godine 1981. Zhou je prvi put čuo da u pokrajini Zheijiang postoje očuvani ostaci divljeg čovjeka. Sljedeće godine pošao je na put da to istraži. U selu Zhuanxian sreo je Wang Congmei, pastiricu koja je kao djevojčica (1957) vidjela to stvorenje. Rekla je da je imao glavu poput čovječje i kožu gotovo bez dlake. Kad se uspravio, bio je najmanje 1 m visok. Hodao je četveronoške, kao panda. Biće su ubili Xu Fudi, majka djevojčice Wang, i grupa seljana. Mjesni učitelj, Zhou Shousong, sačuvao je ruke i noge.

Čak i ovako sasušene, ruke i noge, koje ovdje vidite na fotografijama, usjeći će se u pamćenje. Zhou je već čuo slične priče. Radnici koji su gradili cestu u Xishuang Banna ubili su 1961. godine biće, po njihovim riječima, »divlju ženu«. Hodala je uspravno, a bila je oko 1,2 m visoka. Radnici su izjavili da je imala ruke, uši, grudi i genitalije vrlo nalik ženi ljudskoga roda.

Mnogi svjedoci u Yunanu tvrde da ima još divljih ljudi. Zhou je pomno izmjerio odrezane ruke i noge divljeg čovjeka iz Zhuanxiana — bio je posve sigurno muškarac, kaže Wang Congmei. Također je ponio gipsane odljeve i uzorke kose sa sobom u Peking. Nakon detaljne analize i savjetovanja, zaključio je da stvorenje nije bilo čovjek, već nepoznata vrsta velikog

majmuna. Nije prošla ni godina dana, a njegova je teorija potvrđena.

Godine 1983. u planini Hunag uhvatili su velikog majmuna i odveli ga u Zoološki vrt u Hefei. Visok je gotovo jedan metar, ima ruke i noge poput stvorenja što ga je vidjela Wang Congmei, a ima i neobične ravne nokte na rukama i nogama zbog kojih odrezane ruke i noge iz Zhuanxiana djeluju tako sablasno čovječje.

Onda je 1985. ulovljeno drugo biće, koje su u prvom uzbuđenju proglasili divljim čovjekom. Ovoga puta životinju su pronašli u Chengbu, u pokrajini Hunan. Počela je bacati kamenje i pijesak na dvije djevojčice koje su se igrale na brežuljcima u podnožju planine. One su otrčale kući da kažu roditeljima koji su organizirali potjeru i uspjeli uhvatiti životinju. Kineski znanstvenici sad pokušavaju klasificirati oba stvorenja, koja očito pripadaju novoj vrsti.

Činjenica da su priče mještana o malim »divljim ljudima« tako brzo i precizno potvrđene, unatoč prevladavajućoj sumnji akademskih krugova, navela je Zhoua da nastavi s istraživanjem priča o velikim »divljim ljudima«. Ovi su djelovali daleko strašnije. Postojalo je na stotine izvještaja, ali dva su zahtijevala osobitu pažnju jer su ih iznijeli znanstvenici.

Još 1940. biolog Wang Tselin putovao je pokrajinom Gansu. Vidio je »divljeg čovjeka« kojeg su ubili tamošnji lovci. Nije imao fotoaparat, niti ikakvog načina da sačuva ili prenese tijelo, ali njegov je opis precizan i neobičan. Tijelo je bilo žensko, velikih grudi. Bilo je 2,1 m visoko i obraslo sivo-smeđom dlakom. Wanga je najviše zapanjila primitivna ali čovječja građa lica, koje ga je podsjetilo na čuvenog (i tada tek otkrivenog) pekinškog čovjeka.

Deset godina kasnije, geolog Fan Jingquan, našao se s grupom mještana vodiča u šumi kraj

Baojia u pokrajini Shangsi. Naišli su na dva divlja čovjeka, očito majku i sina. Opis se podudara. Fan je naročito zapamtio kako su bili visoki. Čak je i dijete imalo gotovo 1,5 metara.

Godine 1977. došao je novi nalet izvještaja o divljim ljudima u planinama Tabai u pokrajini Qinling. Seljaci koji su vidjeli stvorenja izjavili su da su oko 2 m visoka, hodaju na dvije noge, a tijelo im je prekriveno dlakom. Ostavljali su goleme tragove.

Zhou i profesor Wu Dinglian sad su uvjereni da je posrijedi nepoznata, velika vrsta koja živi u području kinesko-mongolske granice. Zhou zaključuje: »Mišljenja sam kako je sasvim moguće da je to potomak Gigantopithecusa koji je živio u središtu Kine u srednjem i kasnom pleistocenu.« On ističe da su panda i orangutan preživjeli ostaci faune pleistocena koji su se uspjeli zadržati u srednjoj i zapadnoj Kini — panda sve do danas. »Nije isključeno da je gigantopitek, kao dominantni član faune pleistocena, također izmijenio izvorne navike i osobine, te preživio do današnjeg doba.«

Pojedini antropolozi čak su povezali gigantopiteka i glasovitog ledenog čovjeka kojeg je izložio Frank Hansen 1968. na vašaru u Minnesoti. Taj majmunu nalik leš, zamrznut u komadu leda, mnogi su proglasili običnim trikom, gumenom krivotvorinom načinjenom negdje u Hollywoodu. Ali dr. Bernard Heuvelmans, otac kriptozoologije, pregledavao je tijelo tri dana i uvjeren je da je autentično — svakako hominoid, možda gigantopitek. Raspitujući se, zaključio je da je po svoj prilici ubijen u Vijetnamu za vrijeme rata i prokrijumčaren u »mrtvačkoj vreći« u kojima je američka vojska prenosila posmrtnu ostatku palih vojnika. Vijetnam svakako jest područje na kojem je gigantopitek obitavao.

Dvadeset godina kasnije, jedan od prvih zajedničkih znanstvenih poduhvata bivših neprijatelja bilo je istraživanje gigantopiteka u Lang Sonu na sjeveru Vijetnama. Početkom 1988. Russell Ciochon i John Olsen sa sveučilišta u Arizoni počinju iskopavanja u pećini gdje su nađene kosti s ciljem da utvrde koliko su vremenski blizu suvremenom dobu živjela ova velika, 300 kilograma teška bića.

Ruski i engleski antropolozi, posebno Boris Porčnev i Myra Shackley, iznijeli su najsmjeliju pretpostavku u vezi s »divljim ljudima« iz Mongolije i Altajskog gorja. Po njihovu mišljenju, možda još postoje skupine neandertalaca, koji su navodno izumrli prije 30 tisuća godina.

Myra Shackley, predavač na Sveučilištu u Leicesteru, poduzela je 1979. godine 2000 milja dugu ekspediciju u Vanjsku Mongoliju. Godine 1983. objavila je izvještaj o ekspediciji. Pronašla je velik broj neandertalskih torbica s oruđem na otvorenim lokacijama uz obale rijeka u Altajskom gorju. Sadržavale su strugače, grubo oruđe za sjeckanje i male krhotine koje su rabljene, a zatim ponovno naoštrene. Oruđe je izrađeno od jaspera, agata i kalcedonija, kame-nja osobito omiljenog među neandertalcima.

Myra Shackley procjenjuje da su mongolska nalazišta manje od 20 tisuća godina stara. »Možda su čak i novijeg datuma«, kaže ona, »jer su mnoga oruđa dobro očuvana i začuđujuće nova ako se uzme u obzir da su ležala na izloženim stijenama toliko vremena.« Ona izvještava:

Moj se pristup sastojao u tome da pokažem primjerke neandertalskog oruđa ljudima i pitam ih jesu li ikad vidjeli nešto slično. Dobila sam identične odgovore od različitih vrlo udaljenih grupa. Svi su se složili da takvo oruđe upotrebljavaju ljudi koji su 'živjeli ovdje prije nas' i koji sad 'žive u planinama'. Ime kojim su nazi-

vali te ljude bilo je uvijek isto: lokalno stanovništvo zvalo ih je ili narod Tuuda ili, kad bi se tražilo detaljnije objašnjenje, imenom Alme ili kakvom lokalnom varijantom tog imena.

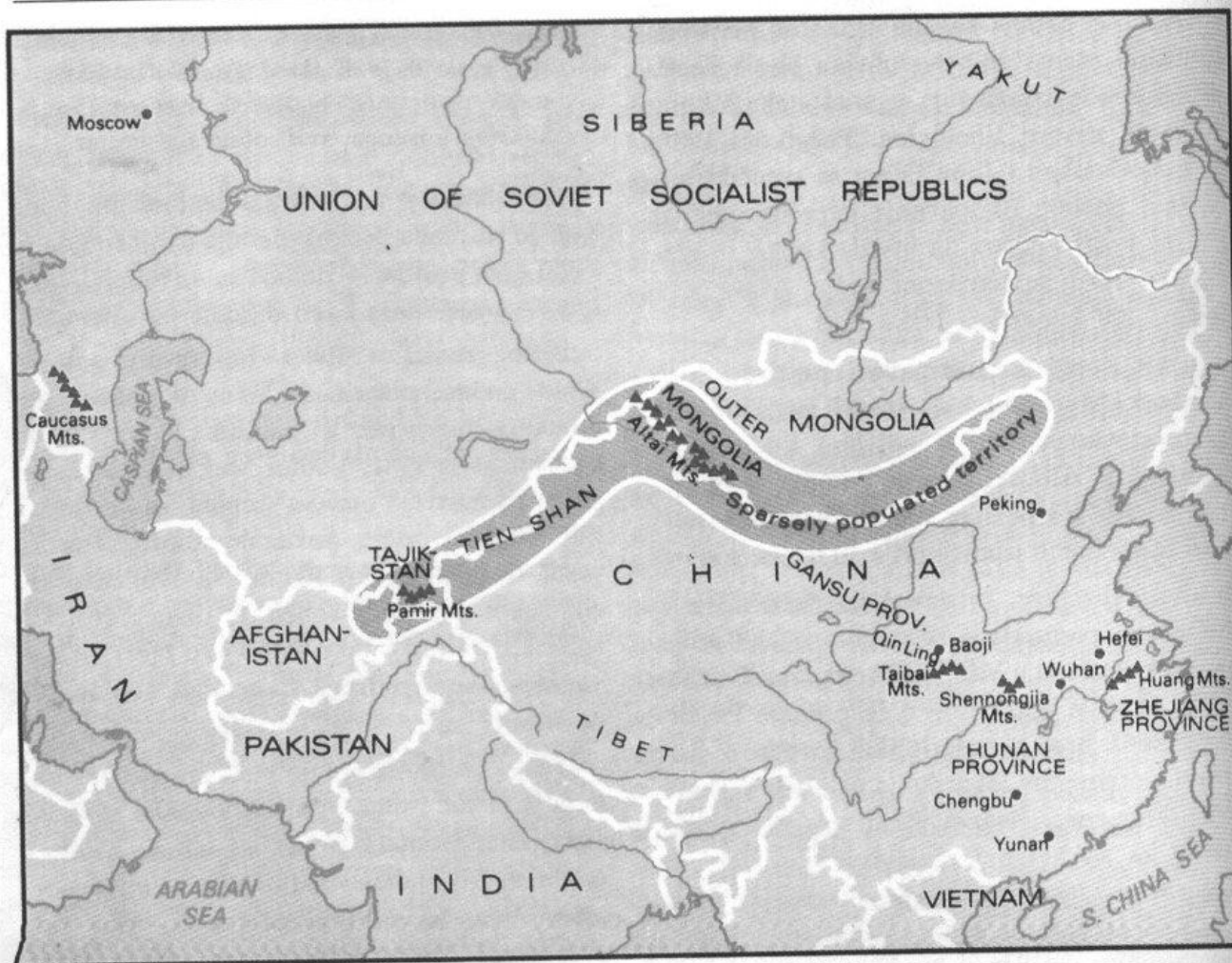
Myra Shackley povjerovala je pričama ljudi koje je susretala. »Za mene nije dvojbeno da li divlji ljudi postoje — dokazi su dovoljno uvjerljivi — nego samo kako ih valja klasificirati.«

Preko granice, u Sovjetskom Savezu, gotovo svake godine ekspedicije kreću u potragu za Almama, naročito u planinu Pamir. Član ekspedicije iz 1981, Vadim Makarov, našao je jedan od najvećih otisaka stopala ikad otkrivenih. Gipsani odljev pokazuje stopalo s četiri prsta, dugačko preko 50 cm. Na ovoj ekspediciji nekolicina ljudi vidjela je divljeg čovjeka izdaleka, ali nitko tako jasno kao Nina Grineva, osamnaestogodišnja studentica, godinu dana ranije.

Ona se utaborila pokraj pješćane riječne obale gdje je već ranije primijetila otiske stopala. Jedne noći probudio ju je zvuk udarca kamena o kamen. »Na udaljenosti od oko 18 metara od mene stajao je vrlo kosmat čovjek, visok oko dva metra. Bio je vrlo krupan, gotovo četvrtast. Držao se pogrbljeno i imao je vrlo kratak vrat. Ruke su mu visjele postrance. Nisam se bojala i polako sam pošla prema njemu.« Nina je u ruci držala igračku, gumenu pticu koja skviči, da privuče pažnju ovog neobičnog bića.

Upravo to je i poremetilo kontakt (kaže ona). Naglo se okrenuo i odbrzao niz obronak prema rijeci, te nestao iza strmog nasipa. Zapazila sam da hoda nečujno i gipko, premda vrlo brzo. Nije se kretao poput čovjeka, već poput životinje, pantere. Unatoč stijenama i drugim preprekama, kretao se brzo, s lakoćom i elegancijom. Mora da ima savršen osjećaj za ravnotežu i za njega je strmi i neravni obronak isto što i nama popločen put.

Teritorij »divljeg čovjeka« uz sovjetsko-kinesku granicu.

Izveštaji s tih ekspedicija, koji se analiziraju u Darwinovom muzeju u Moskvi, neprestano izazivaju nove sukobe unutar Sovjetskog Saveza. Divlji čovjek viđen je na raznim mjestima na Kavkazu, pa čak i u Jakutskom području u istočnom Sibiru.

Najžešći zagovornik daljnjih istraživanja i potraga jest Dimitri Bajanov iz Darwinovog muzeja, koji ističe da se divlji ljudi često pojavljuju u ruskom i mongolskom folkloru i mitologiji. »Da reliktni hominoidi nisu ostavili traga u folkloru i mitologiji, njihovo bi postojanje zaista valjalo staviti pod pitanje. Dakako, postojanje reliktnih hominoida ne može se doka-

zati isključivo folklorom. Ali folklor je značajna podrška drugim dokazima kojima raspolažemo.«

Godine 1983. Bajanov je vodio ekspediciju u Tadžikistan. Obišao je lokaciju kraj jezera Pajron gdje su dvije žene, Geliona Soforova i Dima Sizov, vidjele divlju ženu kako sjedi na stijeni oko 9 m od njihovog šatora. Dugo ih je promatrala, ispuštajući pri tom zvukove kao da žvače. Nisu joj se usudile prići, a ujutru nije bilo ni traga otiscima stopala ili vlasima kose.

Bajanov je također posjetio područje Sary Kosor i razgovarao s pripadnicima Šumske službe, koji su rekli da često čuju izvještaje o

divljim ljudima. Dvije godine ranije, jedan je pastir potjerao ovce s planine dva mjeseca prije vremena jer je kraj svojih pašnjaka vidio velikog crnog 'gula', divljeg čovjeka. Uplašio mu je pse i pastir se nije usudio više ostati. Drugi Tadžik ispričao je šumarima o susretu prije pet godina s 'golemim kosmatim čovjekom, vrlo širokih ramena i majmunskog lica'.

Šumska služba shvaća te priče dovoljno ozbiljno da zabrani svojim zaposlenima da sami provedu noć u planini, zbog straha od divljih ljudi.

Bajanov osobno nije sreo divljeg čovjeka, ali svoj izvještaj iz 1982, završava riječima:

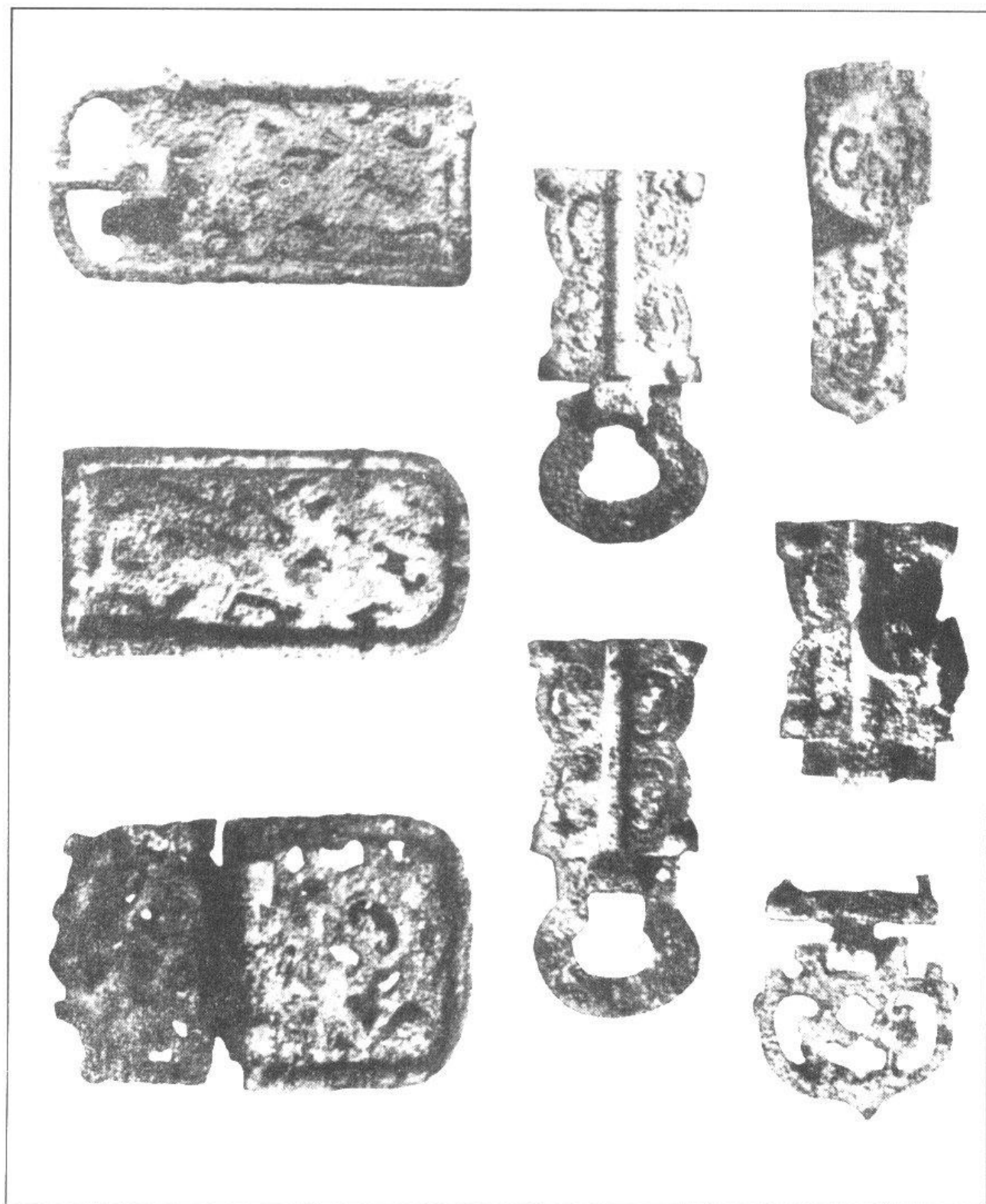
Obilje lokalne faune koje sam zatekao, naročito sveždera kao što su medvjedi i divlje svinje, ukazuje da postoji dovoljno izvora hrane za vjerojatno omnivorne hominoide tokom cijele godine. 93 posto teritorija republike Tadžikistan zauzimaju planine koje su gotovo sasvim nenaseljene, tako da ljudi ne predstavljaju nikakvu

opasnost za divlje hominoide. Duga i neprekinuta povijest navodnih susreta s divljim ljudima, kojoj se pridružuju i najnoviji izvještaji, navodi me da zaključim kako takva bića ovdje uistinu postoje.

Međutim, čitava ideja divljih ljudi koji su regradirali od neandertalaca ili kojih drugih prethistorijskih ljudi u potpunosti je suprotnosti s marksističko-lenjinističkim pravovjernim stavom. Bajanovo zanimanje i rad ekspedicija koje su tražile Alme oštro je osudio 1985. sovjetski istraživač Vadim Ranov. »Ta je pretpostavka pogrešna i lako se daje pobiti«, izjavio je on na sastanku u Dushanbeu, podsjećajući slušatelje na marksistički ideal progresa. »Moramo upamtiti da se *Homo sapiens* razvio konstantnim procesom društvene kao i biološke evolucije.«

Očito je da su se pred istraživačima entuzijastima iz Moskve i Pekinga prepriječile tegobe ne samo znanstvene, već i političke naravi.

Pojas iz Nanjinga. Aluminij otkriven među fragmentima ukazuje da su Kinezi izolirali taj metal najmanje 1500 godina prije zapadnih znanstvenika.

2.

Šutnja prošlosti

Pojas Nanjing

Najzamršenija arheološka misterija drevne Kine izašla je na svjetlo dana, onako kako i dolikuje zakopanom blagu, kad je lopata jednog radnika probila kroz svod davno zaboravljena groba.

Desilo se to 1. prosinca 1952. Srednja škola Jingyi u gradu Yix-ing u provinciji Jiang-su gradila je sportsko igralište. Prvo je trebalo poravnati teren, jer je školska uprava odabrala komad zemljišta na kojem se protezao duguljasti brežuljak. Rad je bio otežan još jednom karakterističnom oznakom terena – četiri velika kamena neobičnog oblika. Toga dana, na radnikov uzvik svi su radovi stali. Lopata je probila kroz tanak sloj zemlje i šute, i otvorila se rupa iz koje je zapahnuo ustajali zrak. Zavičući u rupu, radnici su u mraku razabrali prostoriju prepunu prašnjavih predmeta.

Pozvali su policiju: policajci su se kroz otvor spustili u prostoriju i smjesta izjavili da je to značajno arheološko otkriće. Prostorija je očigledno bila grobnica. Nakon što je policija izvadila i pohranila šaroliku zbirku predmeta iz grobnice, uključivši pet porculanskih komada, jedanaest lončarskih, nešto zlatnih listića, dva glinena postolja i "četiri objekta od zlata", policija je zapečatila prostoriju, te pozvala tim za istraživanje povijesnih spomenika iz Huadonga da počne s iskopavanjima velikih razmjera.

Iskopavanja su otkrila da postoje dvije grobnice, obje izgrađene u neobičnom stilu. Odaje su imale lučni svod izveden od opeka klinastog oblika i natkriven četvrtastim komadom kamena. Pod je bio prekriven opekama u uzorku riblje kosti. Svod su ukrašavale rezbarije: kružnice, tigrovi, životinjska lica. U točnom određivanju starosti nalazišta arheoloziima je pomogao natpis u grobnici br. 1. Na jednoj je strani pisalo: "20. rujna sedme godine *Yuankanka*, pokojni general Zhou...", a na drugoj su graditelji grobnice zabilježili svoje službene nazive i potpisali se: "Yicao Zhu Xuan, jianggongli Yang Chun, radnik Young Pu izgradili." To je dakle bila grobnica plemića po imenu Zhou Chu.

Ime Zhou bilježe povijesni spisi. Glasoviti vojnici i učenjak, živio je za vrijeme dinastije Jin (265–420. n. e.) i poginuo u borbi s Tibetancima 297. godine naše ere. Nije bilo nikakve sumnje da su ti datumi točni, pa je stoga jedno otkriće izazvalo tim veće zaprepaštenje. Na jednom istrunulom kosturu, tamo gdje mu je nekoć bio struk, nađeno je dvadesetak metalnih pločica, očito ostaci pojasa. "Valja obratiti pozornost", zapisao je arheolog Luo Zongchen, vrlo skromno s obzirom da je riječ o otkriću od kojeg zastaje dah, "na kemijski sastav metalnih ukrasa". Naime, analiza jedne metalne pločice, izvršena na odsjeku za kemiju obližnjeg Sveučilišta Nanjing, pokazala je da je

načinjena gotovo od samog aluminijsa. Premda se aluminij uvelike koristi u suvremenom svijetu, na Zapadu je izoliran tek početkom devetnaestog stoljeća, i još čitavo jedno pokoljenje kasnije predstavljao je takvu rijetkost da je primjerak izložen na Svjetskoj izložbi u Parizu 1855. Da bi se proizveo aluminij, potrebno je nešto što je u drevnoj Kini, koliko se zna, bilo nepoznato: električna energija. Otkriće ovog pojasa stoga je nametnulo pitanje koje fascinira arheologe, metalurge i kemičare kako u Kini tako i daleko izvan njenih granica: jesu li Kinezi pretekli evropske znanstvenike u izoliranju aluminijsa za punih 1500 godina?

Premda je pretjerano tvrditi da su arheolozi navikli baviti se takvim problemima — njihov rad uglavnom se sastoji od brižljivog prikupljanja mnogo prozaičnih dokaza o svakodnevnom životu drevnih naroda — nekoliko predmeta, od kojih je jedan i pojas iz Nanjinga postavilo je pred njih neodoljiv, ali potencijalno razoran izazov. Jesu li učenjaci, umjetnici i graditelji prošlosti znali tajne koje su njihovi nasljednici kasnije stoljećima ponovno otkrivali? Da li moramo radikalno izmijeniti naše stavove o tehnološkom stupnju razvoja drevnih naroda?

Na koji su način stručnjaci pristupili rješavanju zagonetke pojasa iz Nanjinga? Kako to često biva, prvo su se svi posvađali. U samoj Kini žučne rasprave punile su stranice znanstvenih časopisa. Jedan je stručnjak, Shen Shi-ying s North Eastern Engineering College, objavio u časopisu *Koagu* da je na odlomljenom komadiću pojasa, što ga je dobio iz Muzeja u Nanjingu, primijenio nekoliko analitičkih metoda. »Rezultati različitih analiza«, tvrdi on, »upućuju na to da su te legure bazirane na srebru, a ne na aluminiju«. Drugi komadić pokazao je slične rezultate analize, ali sljedeći

komad, ranije testiran u drugom laboratoriju, zaista je sadržavao aluminij. Shen Shi-ying ipak je ostao sumnjičav i zaključio: »Teško je po strukturi ovog komadića doista utvrditi je li izrađen u drevno doba. S druge strane, baš ne nalikuje na proizvod tvornice iz 1960.« Iznio je i ideju da je aluminij možda proizveden početkom ovog stoljeća, ali ipak je oprezno dodao: »To je samo pretpostavka, a konačno rješenje doznat će se tek nakon ozbiljnog i detaljnog proučavanja.«

Pogoden Shenovim suzdržanim stavom, a osobito idejom da je komad metala koji zaista sadrži aluminij možda podmetnut u grobnicu znatno kasnije, da su ga tamo stavili, na primjer, pljačkaši grobova (koji su nedvojbeno provalili u grobnicu), arheolog Luo Zong-chen iz ekipe koja je istraživala grobnicu objavio je svoj odgovor. Komadi pojasa, napisao je on, sasvim sigurno su iz razdoblja Jin, jer su nađeni većinom 'pod nataloženom zemljom, po čemu se vidi da ih nitko nikad nije dirao'. Luo se također oborio na Shenovu tvrdnju da su komadi pretežno od srebra. Četiri komada pojasa, priznao je, uistinu su načinjena od srebra, ali preostala četiri su aluminij.

Kulturna revolucija šezdesetih godina, koja je potpuno poremetila akademski život u Kini, naglo je dokončala polemike prije nego što se išta riješilo, ali do tog vremena čitava se priča već pročula. Jedan od mnogih znanstvenika na Zapadu koji je čuo za pojas iz Nanjinga bio je dr. Joseph Needham sa Sveučilišta u Cambridgeu, autor monumentalnog djela *Znanost i civilizacija Kine*, i možda najveći svjetski stručnjak za to područje. Ovo ga je pitanje zaokupilo i nije u potpunosti odbacio mogućnost da su drevni Kinezi nekako otkrili način da izoliraju aluminij. »U ovom bi trenutku bilo nerazumno odbaciti tu mogućnost«, pisao je 1974.

Shen Shi-ying

Shen Shi-ying

Grupa znanstvenika sa Zapada nije se, međutim, zadovoljila time da naprosto pokaže zanimanje za pojas iz Nanjinga. Godine 1980, nadahnuti riječima Josepha Needhama, dr. Anthony R. Butler i njegovi suradnici dr. Christopher Glidewell i Sharee E. Pritchard, s odsjeka za kemiju Sveučilišta St Andrews odlučili su nastaviti potragu za istinom, koja je počela četvrt stoljeća ranije u Kini. Njihov izvještaj, objavljen 1986, željno su dočekali znanstvenici i laici čiju su znatiželju pobudile rasprave u Kini. Naslov izvještaja — 'Aluminij-ski predmeti u grobnici iz dinastije Jin — jesu li autentični? — obećavao je rješenje tajne.

Tri istraživača započinju izvještaj priznajući da su suvremena istraživanja drevne kineske znanosti i tehnologije otkrila mnoga ranije neslućena znanstvena i tehnološka dostignuća, neka zapanjujuće napredna. »Stoga vjerujemo da se nijedan dokaz o dostignuću kemije u drevnoj Kini, ma koliko nevjerovatno djelovao, ne smije odbaciti bez adekvatne procjene pomoću suvremenih znanja«. Čak i tako, po njihovu sudu proizvodnja aluminija u dinastiji Jin, u vrijeme koje nije poznavalo elektricitet, »zaista je pravo čudo«. Istraživači sa St Andrews a zatim navode pitanja koja su mnogi postavili, ali nitko nije umio odgovoriti na njih: »Koliko su pouzdani arheološki nalazi? Koliko su pouzdane kemijske analize? Kakvim su metalurškim tehnikama raspolagali u ono doba? Je li moguće proizvesti aluminijску leguru uz pomoć neke od tih tehnika? Čak i ako je aluminijска legura zaista proizvedena, je li to bilo planski ili slučajno?«

Izvještaj se ne zadržava dugo na pitanju arheoloških nalaza. Stručnjaci su mišljenja da se iskopavanja u Kini obavljaju prema vrlo visokim standardima — jedan od najnovijih primjera su pažljivo otkopani i sačuvani glineni

vojnici prvog cara — te drže da su »predmeti od aluminija nedvojbeno zaista nađeni u grobnici«. Također su odbacili sugestiju da su pojas »podmetnuli« pljačkaši grobova:

Nejasno je zašto bi pljačkaši ostavili srebro netaknuto i pažljivo podmetnuli komadiće aluminija, samo zato da zbune buduće istraživače. Isto tako, teško da bi pljačkaši grobova slučajno uza se imali dijelove kuhinjskog pribora, i još ih povrh svega slučajno ispustili. Osim toga, bio bi potreban neki čudesni povjetarac da predmete ponovno pokrije prašinom.

Butler i njegovi suradnici veći su dio izvještaja posvetili ključnom pitanju: jesu li Kinezi za vrijeme dinastije Jin poznavali tehniku proizvodnje aluminija? Suvremena metoda izolacije aluminija služi se elektricitetom, ali aluminij se može proizvesti u visokim pećima, premda samo na vrlo visokoj temperaturi. Kinezi su imali peći u kojima se postizala visoka temperatura, možda čak do 1500 stupnjeva, ali kako tvrde istraživači sa St Andrews a, u njima bi se mogao proizvesti samo metal s vrlo malim količinama aluminija. Metalurzi iz dinastije Jin nisu raspolagali metodom kojom bi mogli proizvesti aluminij stupnja čistoće metala nađenog u grobnici Zhou Chua.

Gdje se onda krije rješenje? Kako je moguće da se u drevnoj grobnici otkriju komadi gotovo čistog aluminija? Pomalo teatralno, škotski istraživači sačuvali su svoju teoriju za posljednji pasus izvještaja:

Primorani smo, u nedostatku boljeg rješenja, zaključiti da je aluminij podmetnuo jedan od sudionika arheološkog istraživanja kako bi se našalio s akademskim krugovima, a uvidjevši koliko su posljedice dalekosežne, pritajio se u

nelagodi. Srećom za znanstvenike sa Zapada, sami su Kinezi prvi posumnjali u autentičnost nalaza. Činjenica da su se nalazi tako dugo shvaćali ozbiljno odraz je našeg poštovanja prema vječnom geniju kineskog naroda.

Izvještaj kao da je dokončao raspravu. Podvare, dakako, nisu ništa novo u arheologiji, a slučaj pojasa iz Nanjinga smjesta su okrstili »kineskim Piltdownom«, prema najslavnijoj podvali suvremenog doba, u kojoj se čudnovati sklop ljudske lubanje i orangutanove čeljusti, otkriven na jugu Engleske 1912, uspješno izdavao gotovo četrdeset godina za lubanju značajne »karike koja nedostaje« u lancu evolucije.

Godine 1985, međutim, *Bilten Kineske akademije geoloških znanosti* objavio je otkriće koje je ponovno ukazalo na mogućnost postojanja aluminija u Kini u vrijeme generala Zhoua. Geolozi s Geološkog instituta u Shenyangu objelodanili su da su u pokrajini Guizhou pronašli zrnca 'prirodnog aluminija'. 'Prirodni aluminij' izvanredno je rijedak, i zapravo je nađen u prirodi tek nekoliko puta. Prema riječima kineskih geologa, njihovi primjerci sadržavali su 'nešto bakra i sumpora, kroma i željeza' i bili su tvrdi od čistog aluminija, ali sa sigurnošću se može tvrditi da su nađeni na lokaciji »koja isključuje mogućnost kontaminacije od strane ljudi.«

Dr. Anthony R. Butler iz ekipe St Andrewsa ovako je to prokomentirao:

Držim da su dokazi o postojanju prirodnog aluminija uvjerljivi, ali to još uvijek ne rješava pitanje načina proizvodnje. Zrna aluminija su takve veličine da nisu mogla poslužiti za izradu pojasa iz Nanjinga. Za to bi mogle poslužiti jedino grude prirodnog aluminija, a one su rezultat jednog još rjeđeg geološkog procesa. Iako ovo jest mogućnost, utoliko bliža jer su otkrivena

na zrna prirodnog aluminija, zasad je to samo neispitana pretpostavka. Općenito je pravilo, međutim, nikad ne potcijeniti Kineze. Naposljetku, oni su izumili kompas, tisak i barut.

Kameni kolutovi

O dostignućima drevne Kine mnogo se govorilo i u toku rasprave koja se razmahala nakon otkrića tajanstvenih predmeta uz obalu Južne Kalifornije.

Godine 1973, kraj rta Conception, američki brod za geološka istraživanja izvukao je iz Pacifika s dubine od 4000 metara neobičan kamen. Roland von Huene, geolog koji ga je prvi pregledao, smjesta je primijetio nešto čudno: kamen je po sredini imao rupu i bio je »očito izrađen uz pomoć alata«. Podvodni 'kolut' bio je prekriven naslagama mangana, što je značilo da je već dugo na dnu oceana.

'Kolut' je probudio veliko zanimanje, a kad su dvije godine kasnije kraj istog dijela obale otkrili čitavu gomilu sličnog kamenja, povjesničari mora zaista su se uzбудili. Dva profesionalna ronionica, Wayne Baldwin i Bob Meistrell, istraživali su greben kraj poluotoka Palos Verdes, i odjednom su na dubini od oko 5 metara, među morskom travom, ugledali najmanje dvadeset kamenova. Nekoliko su ih izvukli na površinu i pohranili ih u dvorištu kraj dućana ronilačkom opremom u Redondo Beach, južno od Los Angelesa.

Kad netko otkrije nešto starog kamenja, to obično ne objavljuju na prvim stranicama novina, ali teorije o tome čemu služe i odakle su došli ovi kamenovi kraj kalifornijske obale postale su vijest dana. Tvrdilo se da su to sidra brodova iz davnina kakva se često nalaze u

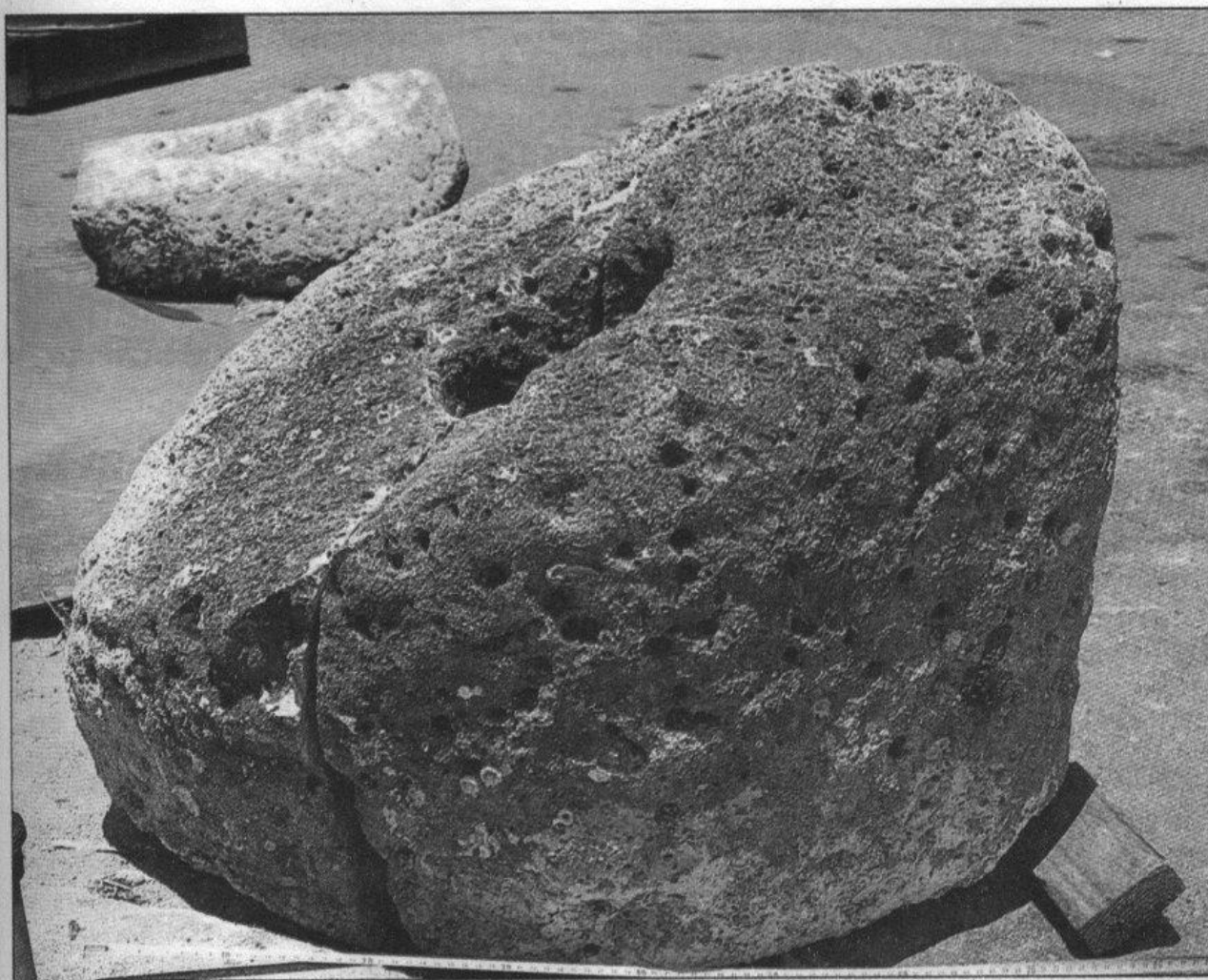
Dolje: Jedna od kamenih kotvi s rupom u sredini, nađena kraj poluotoka Palos Verdes u Kaliforniji, dokazuje, po mišljenju nekih znanstvenika, da su kineski istraživači otkrili Ameriku 1000 godina prije Kolumba.

Mediterranu. Mornari bi izbušili rupu u teškoj stijeni, provukli konop i bacili takvu priprostu kotvu kad su htjeli usidriti brod. Ali objašnjenje koje je ponudila grupa kalifornijskih akademika natjerala je novinare da se brzo late svojih pisanih strojeva.

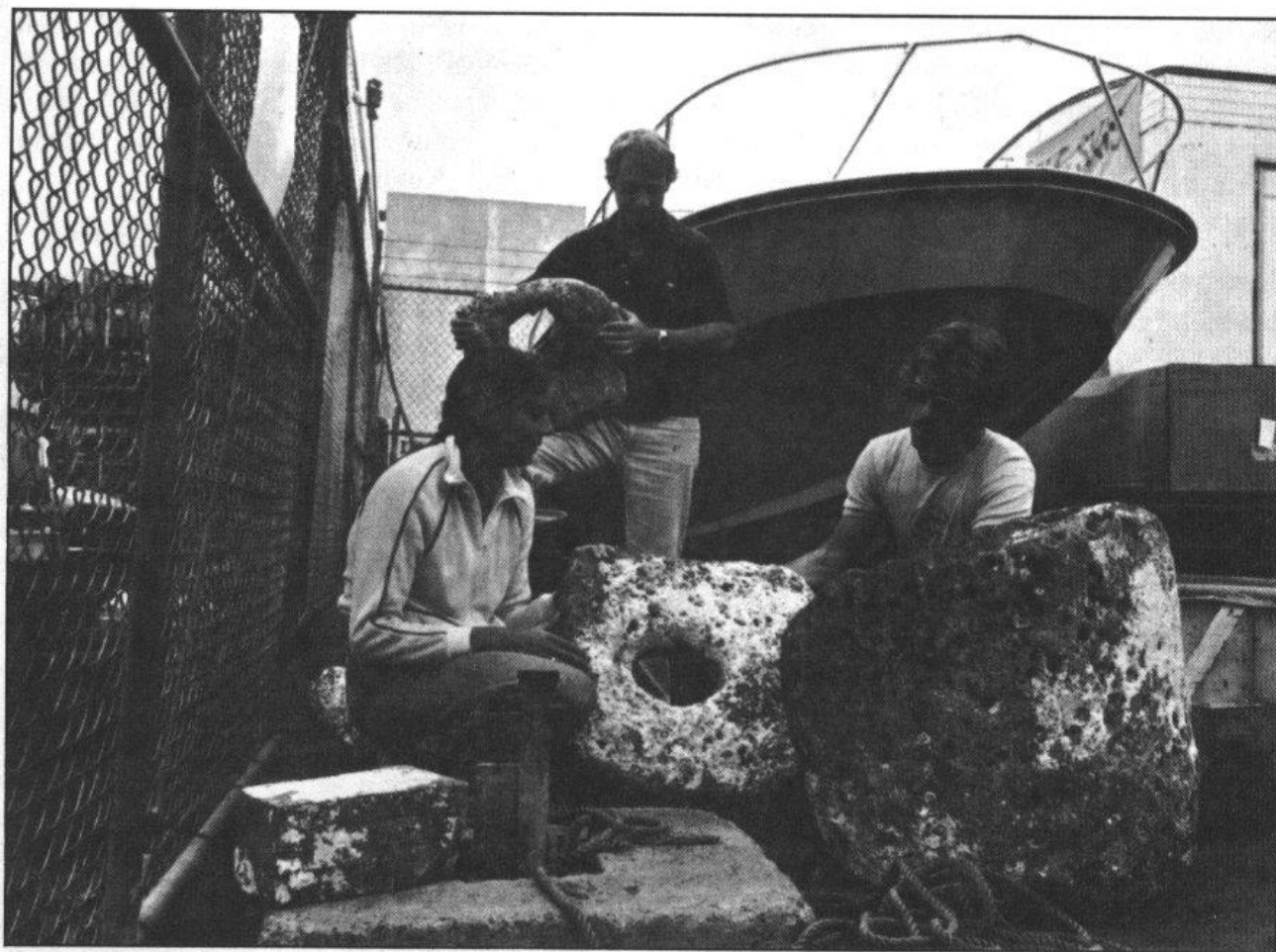
Njihovo je mišljenje da su kamenovi sidra kineskih brodova koji su doplovili do Amerike prije tisuću ili više godina, stoljećima prije Kolumba. James R. Moriarty III i Larry Pierson u to ne sumnjaju. »Usporedbe s povijesnim, arheološkim i etnološkim podacima upu-

ćuju na to da su sidra vrlo stara«, napisali su oni. »Geološke studije pokazuju da kamen od kojeg su izrađena ne potječe iz Kalifornije... Azijski su brodovi očito doplovili do Novog Svijeta prije Kolumba.«

Teorija da su drevni moreplovci vidjeli Ameriku prije Kolumba nije nova. Tvrdnja da su baš Kinezi stigli prvi zasniva se na jednom podatku iz povijesti razdoblja dinastije Liang, koja je cvala od 502. do 557. godine naše ere. Godine 502. na dvoru cara Wu Tia pojavio se redovnik po imenu Huishen i ispriповjedio

Profesor Frank J. Frost (u sredini) proučava kineske kotve s dvoje studenata.

kako je putovao u divnu zemlju Fusang. Prema riječima redovnika moreplovca, ta zemlja leži na 20 000 lia (oko 6500 milja) istočno od Kine. Učenjaci u kasnijim vremenima, osobito sredinom devetnaestog stoljeća, našli su u Huishe-novu opisu neke, po njihovu mišljenju, upravo nevjerojatne sličnosti između Fusanga i Amerike, i to je pomalo slabašan dokaz na kojem se temelji teorija da su Kinezi u svojim džunkama doplovili do Novog Svijeta. Teorija se održala do danas, čak i nakon što ju je 1892. potpuno demistificirao Gustaaf Schlegel sa Sveučilišta Leiden u Holandiji. Schlegel je tvrdio kako je moguće, budući da je Huishen očito pretjera-

vao opisujući čudesa koja je vidio — naprimjer, dudova stabla tisuću metara visoka i dudove svilce dugačke 2 metra — da je isto tako netočno procijenio udaljenost koju je prešao da dođe do Fusanga. Prema opisima zemlje, Schlegel je zaključio da bajna zemlja Fusang zaista postoji, ali mnogo bliže Kini no što je Huishen tvrdio. Po Schlegelovu mišljenju, riječ je o velikom otoku kraj Japana, koji se zove Sahalin.

Otkriće 'kineskih kotvi' kraj obale Kalifornije, međutim, govorilo je u prilog onima koji su zastupali stanovište da su Kinezi doplovili do Amerike prije Kolumba. To je 1980. podržala i

sama Kina, u vidu članka što ga je napisao vodeći povjesničar pomorstva, Fang Zhongpu. Po Fangu, »mnogi kineski povjesničari vjeruju da je zemlja Fusang koju je posjetio redovnik Huishen današnji Mexico«, a sam Fang raduje se što je otkriven dokaz »prijateljskih odnosa između Kine i Amerike u davnini«, te tvrdi da su kineske džunke i moreplovci prije 1500 godina bili savršeno sposobni da preplove Pacifik.

U međuvremenu je analiza kamenja iz Palos Verdesa koju su izvršili na Odsjeku za geologiju Sveučilišta u Santa Barbari zadala smrtni udarac toj teoriji. Rezultati analize pokazali su da kamenje ne potječe iz Kine, već je to lokalni škriljevac iz Montereya.

Profesor Frank J. Frost sa istog sveučilišta, već je neko vrijeme sumnjao u točnost teorije o Kinezima, i geološki izvještaj poslužio mu je da do kraja razriješi misteriju.

Netko je u Kaliforniji oblikovao ovo kamenje i u njemu izbušio rupe. Velik broj predmeta (oko 20) kao i činjenica da su raštrkani preko više od jutra morskog dna očito isključuje mogućnost da su se tamo našli kao posljedica brodoloma. Prije će biti da je to područje gdje su se brodovi često sidrili i povremeno gubili sidra. Ostaje, dakle, pitanje, tko je često posjećivao ovaj greben i sidrio brodove pomoću primitivnih sidra od mjesnog kamena?

Frost je ubrzo otkrio odgovor: Kinezi. Ali ne stari Kinezi, nego doseljenici iz delte rijeke Canton koji su se u devetnaestom stoljeću nastanili u Kaliforniji i započeli uspješnu ribarsku industriju. Sa sobom su donijeli tehnologiju svoje domovine, i plovili su duž kalifornijske obale u tradicionalnim džunkama i sampanima. Za sidrenje su vjerojatno upotrebljavali ista sidra kao i njihovi preci — kamenje s rupom u sredini. »Teško je odoljeti pretpostav-

ci da je kamenje iz Palos Verdesa trag što su ga za sobom ostavili kalifornijski ribari Kinezi koji su ovamo dolazili u ribolov«, piše Frost i dodaje: »U čitavoj povijesti kalifornijske obale nema drugih ljudi koji su imali i potrebu za oruđem od lokalnog kamena i priliku da ga ostave tamo gdje se danas nalazi.«

Argumenti profesora Frosta racionalni su i uvjerljivi, ali da li oni zauvijek rješavaju »misteriju kineskih kotvi«? Konačnog odgovora, dakako, nema. Metode kojima su se služili kalifornijski ribari Kinezi nestale su zajedno s njima a, kao što primjećuje profesor Frost, »nažalost, prije sto godina drugim stanovnicima Kalifornije bilo je preče onemogućiti Kineze u poslu nego proučavati njihovu tehnologiju.« Još postoji neznatna mogućnost da su kineski moreplovci uistinu došli do Amerike prije Kolumba i da su napravili sidra od tamošnje stijene, ali ako se misterija može objasniti jednostavno, glupo je tražiti egzotično rješenje.

Linije iz Nazce

Linije iz Nazce u Peruu još su veći izazov za arheologe, ali novija istraživanja u laboratoriju i u pustinji dovela su do novih tumačenja njihove svrhe. Teorije da su crte označavale piste za svemirske brodove vanzemaljaca, ili pak sportske staze za atletska natjecanja u pred-Kolumbovo doba već su odavno ismijane.

Anthony F. Aveni, profesor astronomije i antropologije na Sveučilištu Colgate u Sjedinjenim Državama predvodio je ekipu koja je započela iscrpno istraživanje linija 1977. godine. Prije toga, on i jedan suradnik proučavali su neobičan sustav *ceque* u Cuzcu, prijestolnici Inka. To je mreža sastavljena od četrdeset i

jedne nevidljive crte koje se zrakasto šire iz grada. Svaka je linija na određenim razmacima označena svetim mjestom *huaca*. Za razliku od linija, *huaca* zaista postoji, i istraživači su otkrili da mnoga sveta mjesta na krajevima linija označavaju nalazište vode. Čitav je sustav služio i kao orijaški poljoprivredni kalendar: svaka *huaca* označavala je pojedini dan u godini, a neke *ceque* pokazivale su gdje se sunce nalazi za značajnijih dana i tako upućivale, na primjer, kad valja sijati sjeme. *Ceque* su također bile obredne staze za hodočasnike.

Linije u Nazci ucrtane su po svoj prilici tisuću godina prije no što je Cuzco izgrađen. Jesu li one prethodnici sustava *ceque*, pitao se Aveni. Da bi to ustanovili, šest ekspedicija lilo je znoj pod pustinjskim suncem; dobrovoljci su slijedili linije miljama preko pampasa; fotografiranjem iz zraka dobio se foto-mozaik; trokuti, trapezoidi i spirale pomno su izmjereni. Rezultati su bili fascinantni. Poput žbica golemog kotača, linije su se širile iz središta, a svako središte bilo je prirodni brežuljak ili uzvisina na kojoj je podignuta mogila od kamenja. To je podsjetilo istraživače na *huacas* u Cuzcou.

Pokazalo se da su mnoge linije u Nazci, poput njihovih nevidljivih dvojnika u Cuzcu, povezane s nalazištima vode. Neke linije šire se u obliku golemih trapezoida, od kojih su dvije trećine položene uz vodene tokove, s tim da su tanji krajevi usmjereni uzvodno. Astronomske studije potkrijepile su ovu teoriju. Linije koje presijecaju dio obzorja po kojem se sunce kreće tokom godine gomilale su se oko jednog određenog područja — područja gdje se sunce pojavljuje krajem listopada, razdoblje osobito važno za zemljoradnike Nazce, jer su tada presušene rijeke ponovno nabujale. To upućuje na to da linije u Nazci, kao i sustav *ceques*, tvore divovski poljoprivredni kalendar.

»Džinovska crtanka« u Nazci: linije, geometrijske figure i crteži upisani u pustinji.

Istraživanja su također pokazala da su linije služile i kao staze, te da imaju mnoge karakteristike starih puteva Inka. Aveni nagada da su ih zemljoradnici možda koristili za putovanje od jedne riječne doline do druge, i da su staze možda imale i kakvu obrednu svrhu.

Ovako je profesor Aveni sažeo svoje nalaze:

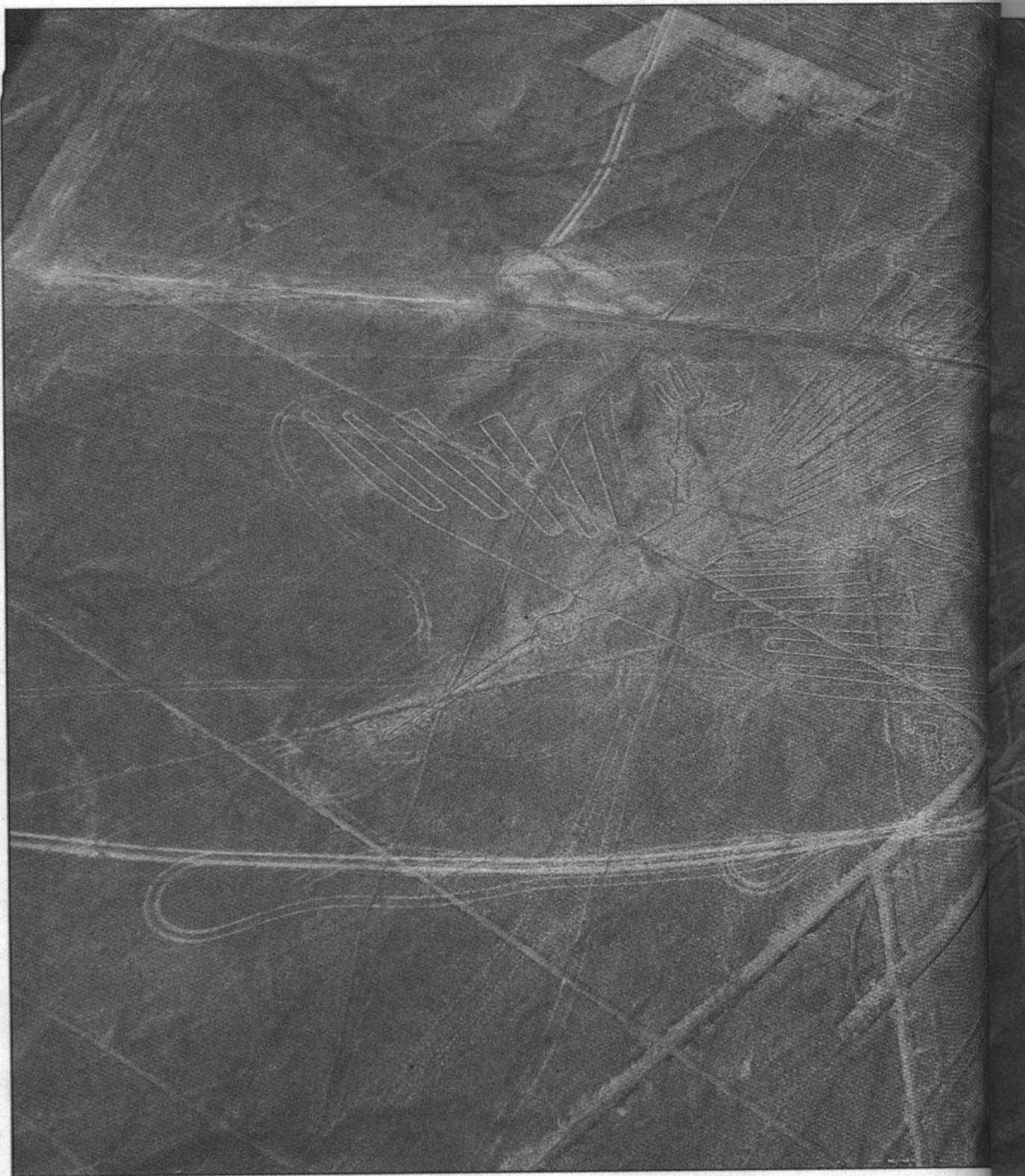
Dakako, naše je razmatranje išlo putem analogije, ali što god bilo konačno rješenje misterije linija u Nazci, jedno je sigurno: pampa nije besmislen i zbrkan labirint linija, i nije bilo predviđeno da se gleda iz zraka baš kao ni žitna polja u Iowi. Linije i središta raspoređeni su po jasnom ustrojstvu, a sustavno primijenjen zrakasti plan nameće sličnost između sustava *ceque* u Cuzcu i linija u pampi. Sve upućuje na obredni sustav povezan s vodom, navodnjavanjem i sjetvom, a kao što se može i očekivati kod ovako starih kultura, uključeni su i elementi astronomije i kalendara.

Premda je glavna misterija linija u Nazci pitanje zašto su uopće ucrtane, još jedna zagonetka čeka da bude riješena: kako su Indijanci prije najmanje tisuću godina nacrtali ptice, insekte i životinje koji sačinjavaju golemu slikovnicu u Nazci? Obrisi crteža slabo se razabiru u pustinji, ali iz zraka se vidi da su savršeno precizni.

U kolovozu 1982. mala grupa entuzijasta okupila se na mjestu daleko na sjever od »džinovske crtanke«, na odlagalištu zemlje kraj West Libertyja u Kentuckyju. Joe Nickell sa Sveučilišta Kentucky, iskusni istraživač misterija svijeta, naumio je otkriti kako su golemi crteži ptica, kukaca i životinja, vjerojatno nastali prije linija u Nazci, zapravo ucrtani na tlo pustinje. Maria Reiche, uporni istraživač koja se počela baviti pustinjom Nazca još 1940, primijetila je, izrađujući detaljnu kartu podru-

Kondor iz Nazce, dug 135 metara. Sve donedavno nije se znalo kako su ga Indijanci nacrtali.

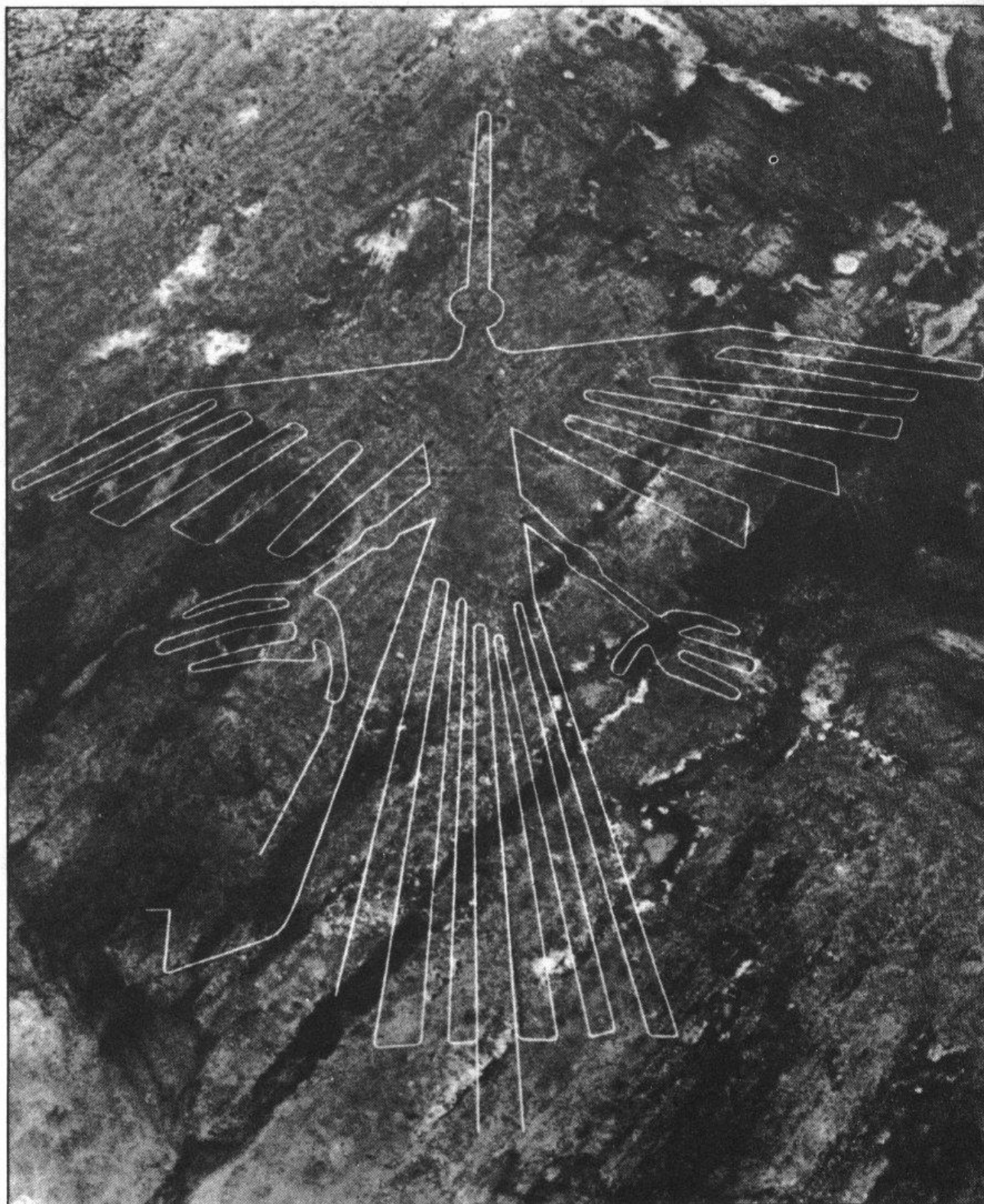
čja, nešto vrlo važno. Crtači iz davnine načinili su umanjene crteže likova na poljima površine 2 kvadratna metra. Zatim su ih dio po dio uvećali. Nema dvojbe da je upravo to metoda kojom su se služili; kao i likovi i linije, mali su crteži preživjeli stoljeća i vide se još i danas.

Maria Reiche nije, međutim, mogla točno ustanoviti kako su uvećavali crteže. Vjerovala je da su se Nazca Indijanci služili konopom i kolcima da ucrtaju kružnice i ravne linije, ali nije znala kako su određivali točan položaj za motke koje su označavale središta kružnica ili krajeve ravnih linija. Joe Nickell dosjetio se mogućem rješenju, i pozvao dva rodaka da mu pomognu potvrditi teoriju u praksi. Odlučili su da reproduciraju jedan od najupečatljivijih crteža u Nazci, divovskog kondora dugačkog 135 metara. Nickell je kasnije pisao:

Metoda koju smo odabrali vrlo je jednostavna. Odredit ćemo središnju liniju i locirati točke na crtežu tako da izvučemo njihove koordinate. To jest, na malom crtežu mjerit ćemo uz središnju liniju od jednog kraja (kljun ptice) do točke na liniji koja je točno nasuprot točki kojoj želimo odrediti koordinate (recimo, vrh krila). Zatim ćemo izmjeriti udaljenost od središnje linije do željene točke. Određeni broj mjernih jedinica na malom crtežu odgovara istom broju mjernih jedinica, ali većih, na velikom crtežu.

Maria Reiche predložila je mjernu jedinicu koju su, po njenu mišljenju, upotrebljavali crtači u pustinji, poznatu pod imenom stopa Nazca — oko 32 cm dužine. I tako, naoružani »stopom Nazca«, drvenim T-ravnom kako bi bili sigurni da je svako mjerenje pod pravim kutom od središnje linije, velikom količinom vapna za teniska igrališta, i avionom iz kojeg će se snimati iz zraka, Nickell i njegova družina (kojoj se pridružio i njegov otac) bacila se na posao. Devet mukotrpnih sati trajalo je mjerenje i

Kondor što ga je Joe Nickell nacrtao na odlagalištu zemlje u Kentuckyju služeći se metodama i materijalima koji su bili dostupni i Nazca Indijancima. Nickell (na suprotnoj stranici) kaže da je to »vjerojatno najveća reprodukcija umjetničkog djela na svijetu.«

markiranje. Više od milje konopca utrošili su da povežu motke, ali obris se jasno razabirao. Nakon tjedan dana zakašnjenja zbog kiše, izvukli su linije obrisa vapnom, i sada se lik, »vjerojatno najveća reprodukcija umjetničkog djela na svijetu« mogao fotografirati iz zraka u punom sjaju.

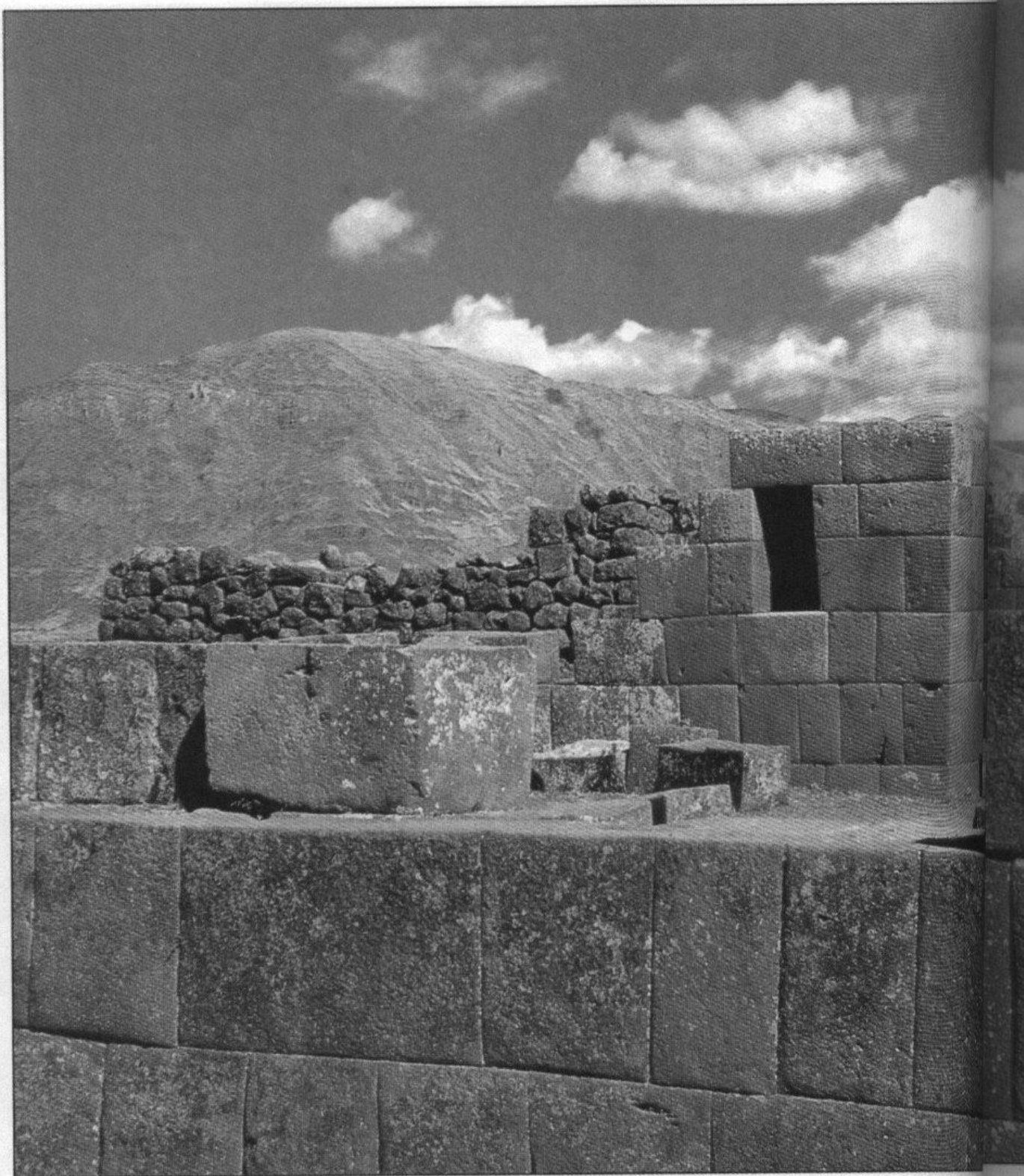
Nickell je s veseljem zaključio kako su dokazali da su crteži mogli biti izrađeni sasvim jednostavno, isključivo pomoću materijala dostupnih južnoameričkim Indijancima prije mnogo stoljeća. Nazce su se vjerojatno služile pojednostavljenim oblikom ove metode, a po svoj je prilici veći dio posla obavljen prostoručno. Nema nikakvih indikacija da su u to bili upleteni vanzemaljci; a ako i jesu, možemo samo zaključiti da su se očito služili štapovima i konopom baš kao i Indijanci.

Kameni zidovi Perua

Profesor Jean-Pierre Protzen, pročelnik odsjeka za arhitekturu Sveučilišta u Berkeleyu, također je ustanovio kako praktični pokus može pomoći u rješavanju misterija. Prilikom posjete centralnom Peruu 1979, posebno su ga se dojmile ruševine zgrada što ih je podigao deveti car Inka. Goleme kamene kocke, neke znatno teže od sto tona, poslagane su jedna na drugu upravo savršeno: svaka kocka priliježe uz onu drugu tako točno da se između njih ne može provući ni oštrica noža. U čemu je tajna graditeljstva Inka? Profesor Protzen pretpostavljao je da će odgovor pronaći u knjigama sveučilišne biblioteke čim se vrati u Berkeley. Ali takve knjige nije bilo, i kao da nitko nije znao odgovoriti na to pitanje.

Berkeley

Veličanstvena i zagonetna građevina: hram sunca Inka u Pisacu u Peruu. Kako su graditelji uspjeli tako čvrsto povezati kamene kocke?

Godine 1982. profesor se ponovno zaputio u Peru odlučivši da otkrije tajnu. Prvo je proučio spektakularne zidove u Cuzcu, Saqsaywamanu i Dllantaytambu. Zatim je posjetio kamenolome odakle je kamen vađen, diveći se usput kosinama niz koje se kamen spuštao sa stijene. Jedna kosina, u Kachiqhati, spuštala se »pod vrtoglavim nagibom od 40 stupnjeva 250 metara u dubinu«. U drugom kamenolomu Protzen je našao 250 krupnih kamenova i shvatio da su to »primjeri svih faza proizvodnje, od grubog kamena do fino obrađenih kocaka«. Među njima je razbacano ležalo kamenje koje očito nije potjecalo iz kamenoloma, nego je vjerojatno donešeno s obala obližnje rijeke Vilcanota. Protzen je zaključio da to mora da je oruđe kojim se kamen obrađivao. Našao je tri vrste kamenog oruđa: ono najteže kojim se vjerojatno obrađivao grubi kamen netom odlomljen od stijene; srednje veličine za obradu kamenih kocaka; i najmanje oruđe za finu obradu rubova.

Vrijeme za teoretska nagađanja je isteklo. Profesor je odabrao najprikladniji komad kamena i latio se posla. Sa samo šest udaraca 4 kilograma teškog čekića, oblikovao je grubu kocku, a zatim drugim čekićem klesao jednu stranu sve dok nije postala glatka. Da taj dio zaštititi od teških udaraca po drugoj strani, poslužio se najmanjim kamenim čekićem da označi rubove prije no što je okrenuo kocku. Za sat i pol obradio je tri strane. Usporedivši svoju pokusnu kocku s onima što su ih izradile Inke, profesor Protzen uvjerio se da je njegova pretpostavka ispravna.

I sad je došao čas da se pokuša riješiti srž tajne. Kako su graditelji Inke uspjeli tako čvrsto povezati kamene kocke? Pomno proučavanje kamenog zida dovelo je do rješenja. U donjim kockama usječena su udubljenja u koja kocke gornjeg reda savršeno priliježu. Strane

Kameni zid Inka, Hatunrumiyoc, Cuzco u Peruu. U spojeve među kamenjem ne može se uvući ni oštrica noža.

svake kocke obrađene su na isti način, da pristaju jedna u drugu. Još jednom profesor Protzen sam je iskušao tu tehniku. Uzeo je kocku koju je sam obradio i položio je na drugu. Na donjoj kocki označio je obris gornje, gornju kocku uklonio, i klesao površinu donje kocke sve dok nije izdubio udubljenje u koje je gornja kocka točno sjedala. Ubrzo su obje kamene kocke bile čvrsto povezane.

Zagonetka graditeljstva Inka razriješila se uz pomoć ljubopitljivog duha i energične ruke.

Velika staklena ploča iz Galileje

Postoje, međutim, i takve tajne koje ne mogu riješiti ni pokusi ni poduzetni duh, nego se arheolozi moraju zadovoljiti iskopinama i stručnim nagađanjem. Pedesetih godina ovog stoljeća, mjesne vlasti u blizini Haife u Izraelu odlučile su sagraditi muzej u pećini kraj Beth She'arima, mjesta gdje se nekoć nalazio drevni grad u kojem su Židovi pokapani u katakombama. Pećina je služila kao cisterna za vodu i budući da je bila puna taloga i pijeska, morali su je čistiti buldožerom. Po sredini pećine stroj je udario o veliku ploču, a uprava muzeja odlučila ju je ostaviti tamo gdje jest i upotrijebiti je kao postolje za eksponat. Godinama poslije, posjetioci muzeja dolazili su da razgledaju model zgrade izložen na ploči, a nitko nije ni slutio da je sama ploča najzanimljiviji izložak.

S vremenom su neki mjesni arheolozi ipak malo pažljivije zagledali u ploču. Na svoje zaprepaštenje, otkrili su da to uopće nije kamena ploča, već neobično ljubičasto-zeleno staklo. Kad su malo pregledali arhivu, doživjeli su još veće iznenađenje. Ploča je bila velika 3,40 sa 1,94 metara, oko 50 cm debela i teška oko 8,8

tona. Dakle, treći po veličini komad stakla što ga je ikad napravila ljudska ruka, dok su prva dva golemo zrcala koja su 1934. izrađena uz primjenu najsuvremenije tehnologije za Haleov teleskop u Mount Palomaru u Sjedinjenim Državama. A prema podacima o povijesti pećine, velika staklena ploča iz Galileje bila je znatno preko tisuću godina stara.

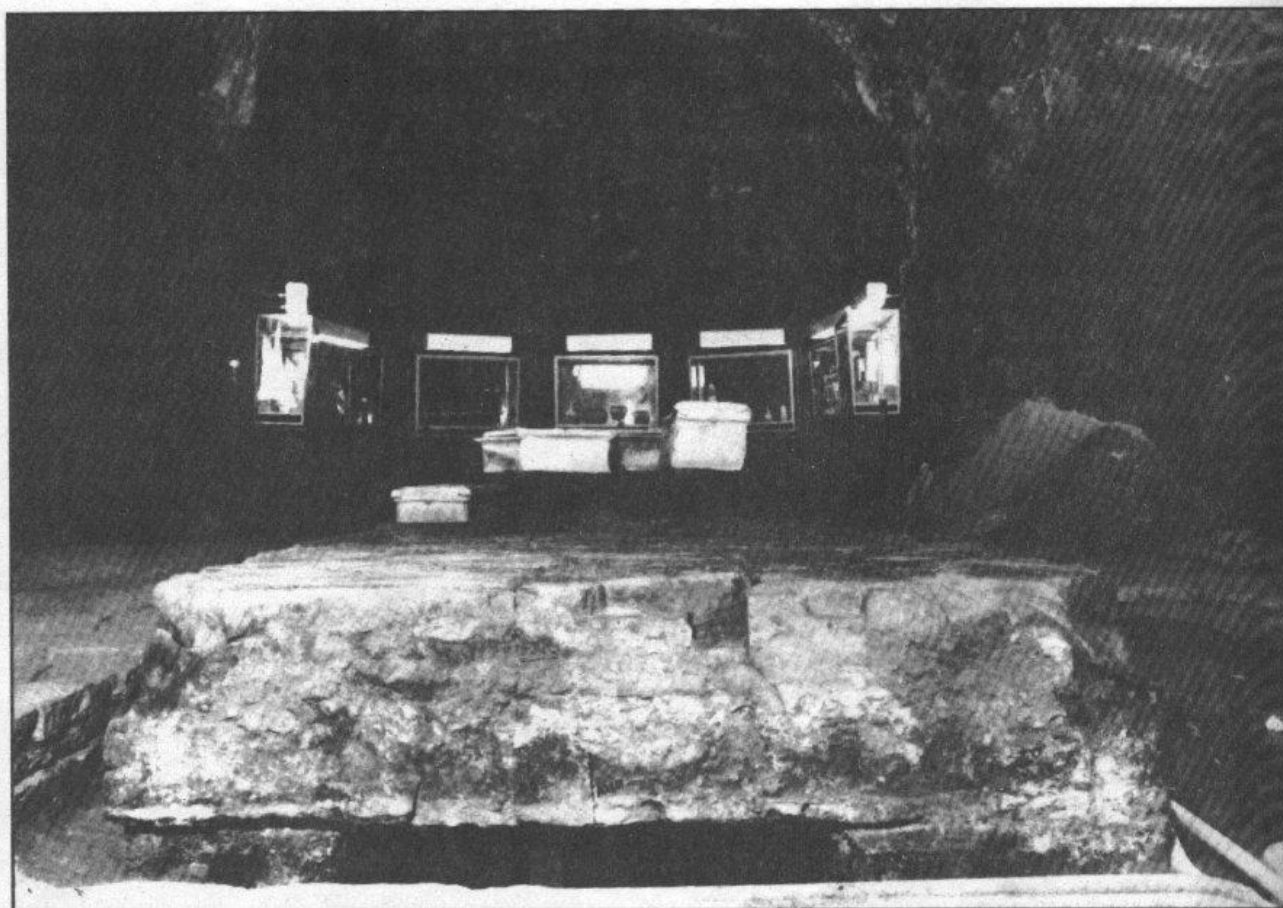
Ubrzo nakon tog otkrića, 1964. pozvana je grupa američkih stručnjaka da ispita ploču. Voda grupe, dr. Robert Brill, šef znanstvenih istraživanja iz Muzeja stakla Corning u New Yorku, našao se pred potpunom misterijom. Ploča je očito bila od stakla — laboratorijski testovi na uzorku izvađenom bušilicom to su nedvojbeno potvrdili. Ali što treći najveći komad stakla na svijetu radi u pećini u Galileji? I tko ga je izradio, kada i zašto? Proizvesti ploču tih dimenzija zahtjevan je zadatak, jer oko 11 tona sirovine treba držati na temperaturi od oko 1150 stupnjeva nekoliko dana.

Zapravo, pokazalo se da uopće nije teško ustanoviti kako je staklo proizvedeno. Brill i suradnici uspjeli su otkopati dio tla ispod ploče i našli sloj krupnog kamenja koje je, kako se čini, nekad bilo prekriveno glinom. Brill je zaključio da je to bilo dno velikog kontejnera u kojem se staklo miješalo i talilo. Također je procijenio da su s obje strane kontejnera vjerojatno bile peći koje su proizvodile toplinu potrebnu da se materijal rastali, a čitav je kontejner bio natkriven. Kasnije je od arheologa doznao da neki ljudi još pamte vijenac krupnog kamenja koji je okruživao ploču, i to ga je još više učvrstilo u uvjerenju da je posrijedi kontejner za taljenje.

Lako je pogoditi zašto je ploča ostala u pećini: kemijska analiza uzorka pokazala je da je proces u talioničkoj peći zakazao. Sirovi materijal na dnu nije se stopio kako treba,

Robert Brill

Velika staklena ploča iz Galileje. Godinama nitko nije primijetio ovaj fascinantni primjer drevne tehnologije, jer je služio kao postolje za muzejski izložak.

cijela ploča je kristalizirala i tako postala mutna, pa kad se muzej otvorio, nitko u njoj nije prepoznao staklo.

Uspoređujući ploču s drugim starim primjercima stakla u tom području, Brill je ustanovio da je izrađena negdje između četvrtog i početka sedmog stoljeća, što je potvrđivala i povijest same pećine, ali nije umio objasniti zašto su se staklari drevne Galileje uopće upustili u tako mukotrpan posao. Postojao je samo jedan ključ rješenja, ali ni taj nije baš mnogo otkrivao. U mješavinu sirovina za staklo dodan je mangan kako bi staklo poprimilo ljubičastu boju, što upućuje na to da je možda bilo predviđeno za ukrasne svrhe. Brill nagađa da

su ga možda mislili razbiti na male komadiće od kojih bi onda majstori izradili različite staklene predmete po vlastitom nahodenju. Ili su namjeravali čitavu ploču smjestiti u neku zgradu kao naročiti arhitektonski element. Robert Brill ne vjeruje da će se ikad doznati pravi odgovor. Napisao je:

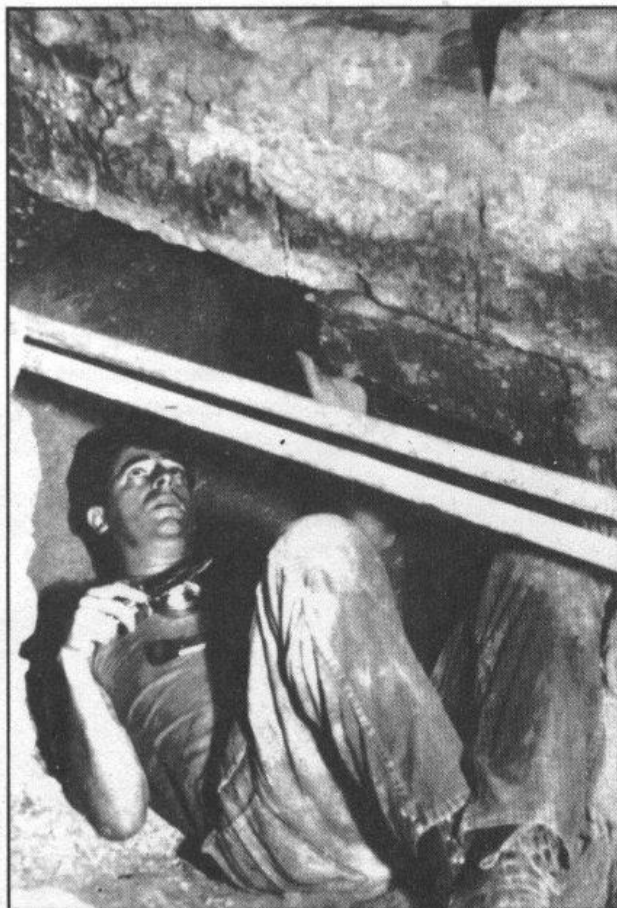
Za sada možemo samo čestitati nepoznatim majstorima na njihovoj vještini. Držali su preko 11 tona sirovog materijala na temperaturi iznad 1000 stupnjeva i proizveli staklastu kompaktnu masu. To je krupan tehnološki zahvat, i nije mi poznat niti jedan sličan uspjeh metalurgije ili takvih tehnologija u drevno doba.

Dr. Robert Brill iskopava ispod kamene ploče. Utvrdio je da je to jedan od najvećih komada stakla što su ga ikad izradile ljudske ruke.

Pristup dr. Brilla je realističan. Nema konačnih rješenja za takve misterije, jer, barem koliko mi znamo, ideje i tehnološke tajne drevnih civilizacija nisu zapisane. Činjenica da su se kineske kotve u Kaliforniji držale nerješivom tajnom pokazuje kako se brzo zaboravlja znanje. Znanstvenici mnogo toga doznaju o tajanstvenim predmetima putem eksperimenta, arheologova lopata iznijet će na svjetlo dana mnoga rješenja, ali što su točno smjerali i kako su to izveli ljudi koji su iscrtali goleme crteže u pustinji Nazca, staklari iz Galileje, graditelji Inka i metalci koji su izradili opasač kineskog vojskovođe ostat će zauvijek pokopano u mučnoj šutnji prošlosti.

Arthur C. Clarke komentira:

Drago mi je što se našlo bar jedno rješenje misterije »drevnog« kineskog pojasa od aluminija, koja me godinama mučila. S tehnološke točke gledišta, takav proizvod jednako je nezamisliv kao i srednjovjekovni radio aparat. Naravno, rješenje možda nije ispravno, ali je vrlo uvjerljivo — a jedno moguće rješenje neizmjereno je bolje od nikakvog rješenja. Niz skandala u novije vrijeme pokazuje da arheološke podvale (kao i one u drugim poljima znanosti) nipošto nisu rijetke, i da često počinju kao obična šala koja zatim izmakne kontroli. Klasični je slučaj njemačkog profesora iz osamnaestog stoljeća čiji su suparnici akademici krivotvorili fosile koje je on onda otkrivao. Činjenica da su neki od tih fosila predstavljali plamene komete, zvijezde i pauke koji pletu mrežu nije ga ni najmanje zbunjivala, već je, naprotiv, tim više želio objaviti svoja otkrića. Kad je ustanovio da je žrtva prijekare, bilo je prekasno — i ostatak života (i imutka) utrošio je na kupova-

nje tomova i tomova znanstvenih knjiga u kojima je iznosio svoje revolucionarne zaključke.

Prije nekoliko mjeseci primio sam pismo i fotografiju od Williama W. Jenne iz Bel Aira u Marylandu, s informacijom o predmetu koji bi mogao biti sličnog porijekla. Primijetit ćete da je predmet pronađen na visoravni pokraj pustinje Nazca, gdje je, kao što smo vidjeli, nekoć cvala vrlo dosjetljiva i razvijena tehnologija!

Prije desetak godina, moja žena i ja kupili smo primjerak pretkolumbijske lončarije od sakupljača koji ga je pronašao na iskopini u Peruu krajem pedesetih godina. Predmet potječe iz kulture Vicus koja je cvala u Peruu između

Dolje: »parni valjak« iz davnina, vlasništvo Williama Jenne. Muzejski stručnjaci kažu da je 1700 godina star, ali da li je sličnost sa suvremenim strojem puka slučajnost?

prvog i petog stoljeća naše ere. Prema lokaciji na kojoj je nađen, visoravni pokraj Nazce, stručnjaci u muzeju procijenili su da je predmet nastao oko 200. godine, dakle, najmanje 1500 godina prije početka industrijske revolucije. A ipak, lijepo se vidi da je predmet točna replika suvremena parnog valjka, da u takve pojedinosti kao što su dimnjak na prednjem dijelu i, još čudnije, kabina s vozačem, gume na kotačima i žbice. Sve to u kulturi koja, koliko znamo, nije poznavala kotač. Teret se nosio i vukao od mjesta do mjesta, i tek kad su španjolski istraživači osvojili to područje, počela su se rabiti vozila s kotačima (zaprežna kola i slično).

Do danas je samo šačica ljudi vidjela predmet, uglavnom muzejski kustosi koji su, kao i mi, zbunjeni i zadivljeni. Predmet je kao nov, jer se odlično sačuvao u vrlo suhom podneblju visoravni. Svi stručnjaci iz muzeja slažu se da je riječ o prekrasnom primjeru vicuskog rada s dvostrukim posudama, i svi ga datiraju između 100. i 300. godine naše ere.

Predmet zaista upadljivo nalikuje na suvremeni parni valjak (no, iz 1930. godine). Ali mora li to biti išta više od puke slučajnosti?

Pripravan sam prihvatiti da su crtači linija u Nazci imali balone napunjene vrućim zrakom, kao što je domišljato dokazano. Ali ne i parne valjke.

Podrijetlo — i način proizvodnje — golemih kamenih lopti iz Kostarike (vidi Arthur C. Clarke: *Misterije svijeta*, poglavlje 3) još su zagonetka za arheologiju. Začudo, pokazalo se da priroda može proizvesti gotovo savršene kugle od kamena. Stotine primjeraka do 3 m u promjeru nađeno je u Meksiku. Čini se da su vulkanskog porijekla, i da su se formirale prije otprilike četrdeset milijuna godina kad se bujica užarenog pijeska ohladila i stvrdnula. Premda su mnoge od tih prirodno stvorenih kugli gotovo savršena geometrijska tijela, nisu onako doradene kao kugle izrađene ljudskom rukom — James Randi mišljenja je da su prirodne kugle poslužile kao inspiracija za izradu umjetnih. I kao velika pomoć, dodajemo mi. Svaki razboriti kipar počinje s komadom kamena koji je koliko je moguće bliži obliku što ga želi postići.

Zahvaljujem svom starom prijatelju Colinu Rossu na obavještenju o mnogo manjim kuglama (gromadama iz Moerakija) koje su nađene na Novom Zelandu. To su ukrućenja, stvrdnute mase koje su »izrasle« iz okolnih stijena zbog kemijskih padavina tijekom silno duga vremenskog perioda. Neke dosižu i do 2 metra u promjeru, a kreću se od savršenih geometrijskih tijela do »krajnje nepravilnih i čudnovatih oblika«.

Prirodne kamene kugle nastaju i kad se kamenje uklješti u pukotinu na dnu riječnog toka te ih snažne struje neprestano okreću. Na ovom podatku zahvaljujem Rubertu Seimmerlingu: on također kaže da su se zemljoradnici u Alpa-

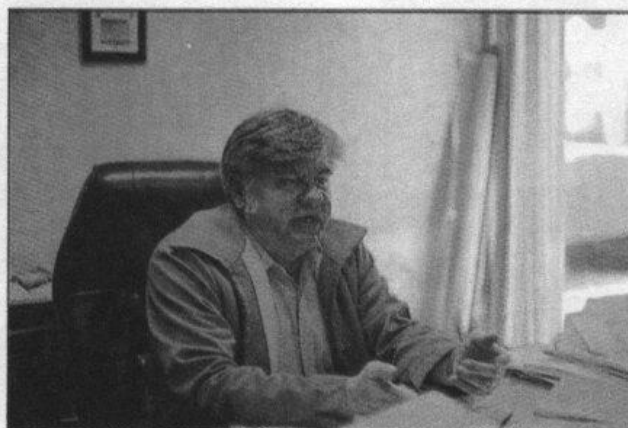
Dolje: Jedna od velikih kugli iz Kostarike. Da li ju je izradila priroda ili drevni žitelji tog područja?

ma služili ovom metodom da proizvedu kame-
nu topovsku tanad, što znači da je postupak
razmjerno brz.

Nikad ne potcjenjujte majku Prirodu. U
ovom slučaju, nudi nam nekoliko rješenja za
problem koji se u prvi mah činio nerješivim.

»Bile su *ovolike*«. Očevici pljuska riba u
Marksvilleu: Gospoda Elmore Roy, Bob Nietzel,
supruga Eddieja Gremilliona, šerif 'Potch' Didier i
Anthony Roy Jr.

3.

Iz vedra neba

Žabe lete i ribe padaju

U Marksvilleu u Louisiani još pamte dan kad je J. Numa Damiens uletio u redakciju mjesnih novina vitlajući ribom. Bilo je to 23. listopada 1947. J. Numa nekoliko je minuta ranije telefonirao u redakciju i razjarili su ga skeptični, okorjeli novinari tjednika *Weekly News* koji su sa sumnjom primili njegovu neobičnu priču.

Riba je pala s neba, tvrdio je on. Ovo je samo jedna od stotina i stotina koje su kao kiša stale pljuštati iz vedra neba. Bilo ih je posvuda po glavnoj ulici, u dvorištu direktora marksvillske banke, oko kuće susjede, gospode J. W. Joffrion, po svim krovovima. Ribe su čak pogodile trojicu najuglednijih građana dok su išli na posao. Jutarnja prometna gužva pretvorila se u kaos: automobili i kamioni klizili su po debelom sagu glatkih krljušti.

Novinari su saslušali posjetioca koji im je mlatarao ribom pred nosom i vikao: »Evo vam, tu je jedna! Pogledajte je i onda recite da li izmišljam!« Sve je to zbilja zvučalo vrlo neobično, ali ne padaju valjda ribe iz neba. Ne u mirnom, malom Marksvilleu u Louisiani. Rok za zaključivanje izdanja bližio se, nije bilo vremena da se priča provjeri, i novinari su napisali razmjerno neozbiljan prikaz Damiensove posjete redakciji, završivši ga jednim pučki intoniranim pitanjem svojim čitateljima: »Molimo vas, braćo i sestre, pomozite nam i kažite što to

muči ljude koji kažu da ribe pljušte iz neba za vedrog i sunčanog dana!«

Pokazalo se da se nisu trebali šaliti. Kad su se novine pojavile u kioscima, ljudi koji su na svoje oči vidjeli kako ribe padaju s neba već su razglasili neobičnu priču. Trideset godina kasnije, mnogi se od njih živo sjećaju što se događalo.

Anthony Roy Jr. kaže: »Krenuo sam kuće u školu, izašao sam na stražnja vrata kad sam bio kraj garaže, čuo sam kako je ne bubnulo o limeni krov, a u istom času nešto udarilo po glavi i ramenima, i kad sam po-
dao dolje, bile su to ribe.«

Supruga Eddieja Gremilliona bila je bolesna. »Ležala sam u krevetu jer se nisam dovoljno osjećala, pa nisam htjela rano ustati. Ali sluškinja došla je rano i bila je u dvorani. Utrčala je u kuću izvan sebe od uzbuđenja, ona je crnkinja, ali u taj čas potpuno je poplivala od straha — utrčala je i rekla, »Gospođo Lola, gospojice Lola«, rekla je, »vani padaju ribe. Pada kiša riba.«

Sluškinja gospode Elmore Roy također je izbezumila od straha. »Kad su ribe padale po limenom krovu, moja sluškinja istrčala je iz kuće sa mnom, a bila je izbezumljena da je govorila samo: »Bože, ovo je smak svijeta.«

Šerif »Potch« Didier također je bio sretan zbog događaja. Upravo je vozio kroz Ma-

le. »Vidio sam kako ribe padaju s neba«, kaže on. »Jednostavno sam nastavio voziti. Bio sam zbilja zaprepašten.«

Dvorište jedne kuće bilo je naprosto »zatrpano ribama. Baš nekako oko tog vremena počeli su pristizati drugi ljudi i svi su bili zaprepašteni, nismo mogli vjerovati svojim očima, ribe padaju ravno s neba.«

A ipak, pljusak riba u Marksvilleu, ma koliko da je zapanjio stanovnike, nije jedinstvena pojava te vrste. Već stoljećima se izvještava o čudnovatim padalinama, kad iz neba pljušte ribe, žabe i komadi leda. Nad mnogim smo takvim misterijama razbijali glavu u *Misterijama svijeta* Arthura C. Clarkea, ali nismo došli do zadovoljavajućih rješenja. Novija istraživanja, međutim, koja su se pozabavila recentnim slučajevima kao i onima iz prošlosti, tumače nam kako je moguće da iz neba padaju ribe i žabe.

U prošlosti su stručnjaci uglavnom glatko odbijali tvrdnje svjedoka. Na primjer, 1895. pilar po imenu John Lewis iz Aberdare Valley u Walesu ispričao je mjesnom župniku, velečasnom Johnu Griffithu, ovaj doživljaj:

U srijedu, 9. veljače, upravo sam uzimao komad drveta da ga stavim pod pilu, kad sam odjednom osjetio kako nešto pada po meni — po vratu, glavi i leđima. Zavučem ruku pod ovratnik i imam što vidjeti — to su male ribice. Tada sam primijetio da su već prekrile čitavo tlo. Skinuo sam šešir, a obod je bio krcat ribicama. Praćakale su se svuda uokolo.

Lewis dodaje da su ribe pale u dva pljuska, u razmaku od oko deset minuta. On i njegovi drugovi prikupili su nešto riba i poslali ih u londonski Zoološki vrt, gdje su bile izložene. Premda je svijet hrlio da ih vidi, nisu svi

povjerovali. J.E. Gray iz British Museuma rekao je Zoološkom časopisu: »Nakon što sam pročitao iskaz, čini mi se najvjerojatnije da je posrijedi šala kolega Johna Lewisa, koji su ga očito zalili kantom vode u kojoj su bile ribice.« Edward Newman se slaže: »Dr. Gray je nedvojbeno u pravu kad čitavu priču pripisuje neslanoj šali.«

Posve je umjesno sumnjati da žabe padaju s kišom. To što se u vrijeme kiše žabe odjednom pojavljuju u golemim količinama ne mora nužno značiti da su pale s neba. U većini slučajeva, jednostavno su izašle iz svojih skrovišta da uživaju u kiši i vlazi. Početkom ovog stoljeća, jedan je promatrač to ljupko opisao:

Stvorenjca su odbacila repiće punoglavaca i u tisućama se razmiljela po dubravama i poljima. Za dana, utočište nalaze u kakvoj pukotini u tlu, ispod svenulog lista ili pak u praznoj puževoj kućici, a noću love sitne kukce. A onda zarosi dažd. Pukotine u tlu ispuni vodom, otplavi suho lišće i nanese mulj u prazne puževe kućice. Ali što mari? Žabice skakuću svuda uokolo uživajući u priželjkivanoj vlazi...

Za vrijeme proloma oblaka u kolovozu 1986. Melvin Harris iz Hadleigha u Essexu zatekao se na ulici nadomak svoje kuće. Ubrzo nakon što je počelo kišiti, primijetio je nekoliko žaba i krastača, koje se rijetko vidaju u predgrađu. U trenutku su desetci žaba skakutali posvuda. Melvin Harris je međutim siguran da nijedna nije pala s neba, a čak je i lijepo vidio kako se izvlače iz pukotina i rupa.

Iznenadne seobe žaba također su znale dovesti do zabune. Kad su se u gradu Towynu u Sjevernom Walesu pojavile tisuće žaba, stanovnici su zaista mislili da žabe padaju s neba. Tri dana poslije početka najezde, kućevlasnici su još čistili žabe sa svojih imanja. »Roje se poput

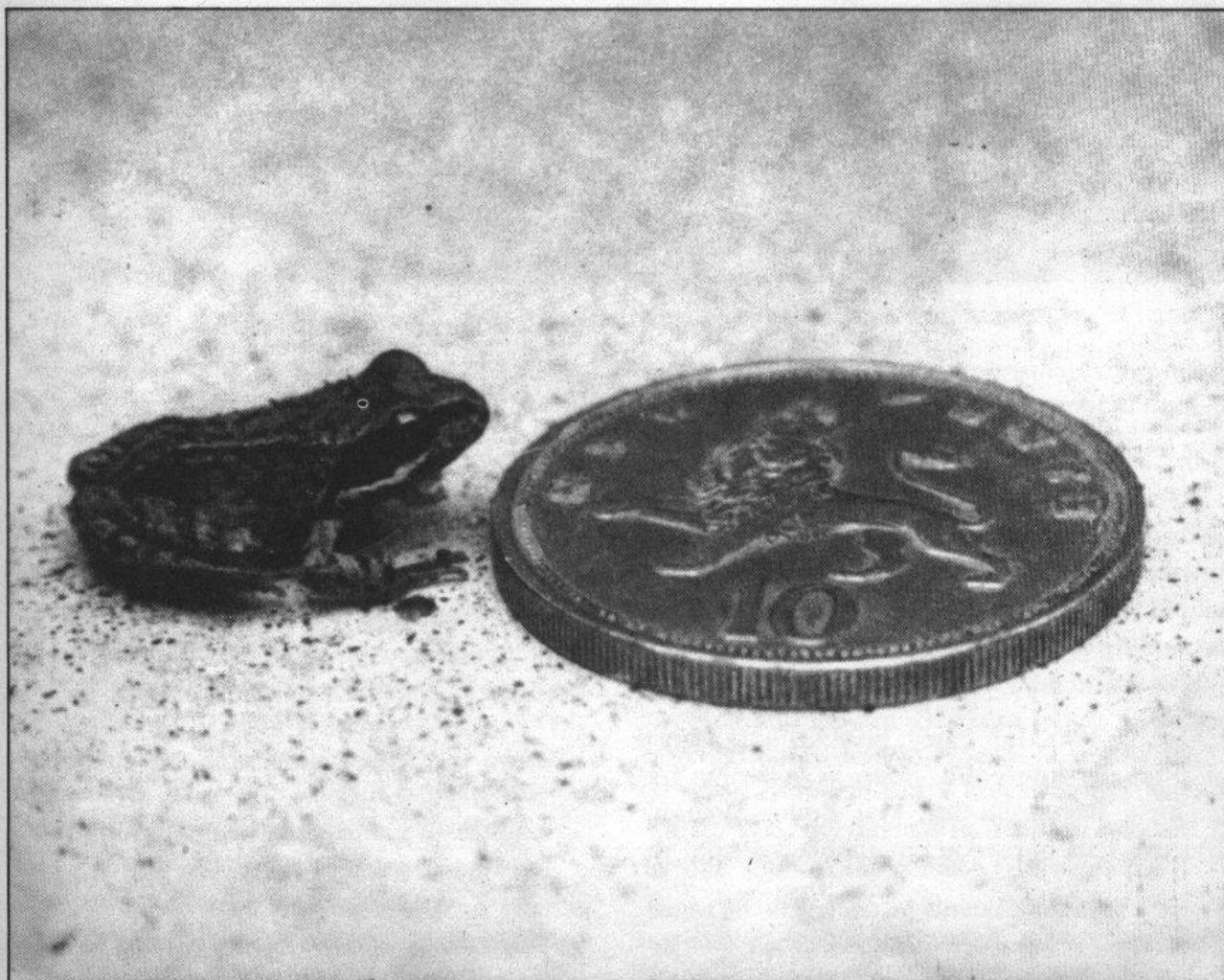
Dolje: jedna od žaba koje su pale u vrt gospođe Vide McWilliam u Bedfordu za vrijeme kiše žaba 1979.

pčela«, rekao je jedan iznureni građanin. Pokazalo se da su seobe žaba učestala pojava u blizini Towyna, jer je grad smješten između dvije močvare. Jedan očevicac, Jack Roberts, naglasio je kako je 1974. bila izvrsna godina za žabe. U proljeće je bilo mnogo punoglavaca, a ljetu naročito kišovito.

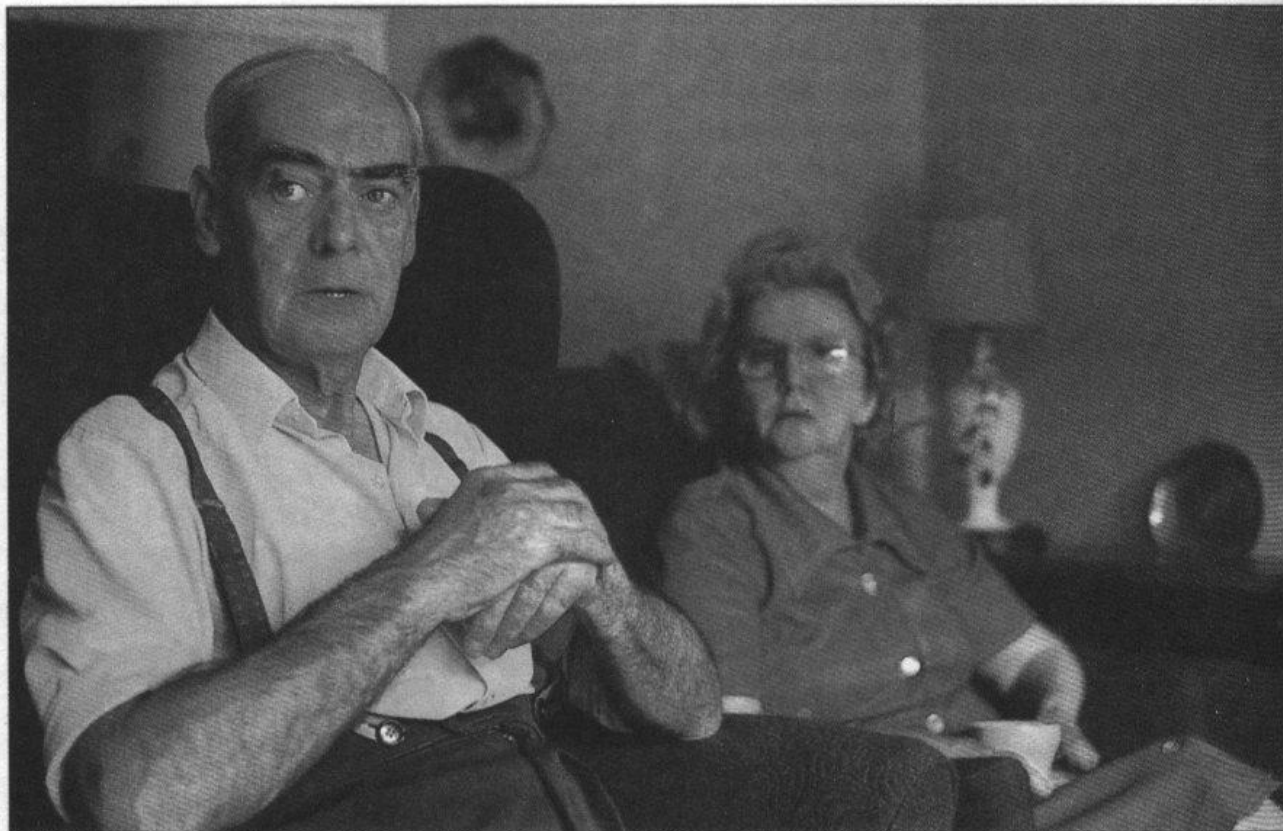
Pisac Francis Hitching ustanovio je kako je najezda žaba u Chalon-sur-Saône u Francuskoj 1922. gotovo sigurno bila masovna seoba, premda je Charles Fort, sakupljač takvih i sličnih priča, zaključio da su zacijelo pale s

neba. Hitching je 1979. na proputovanju kroz francuski gradić ispitao događaj i ustvrdio: »...čini se da je posrijedi bila najezda žaba koje su se selile i prelazile preko cesta. Očevici pamte kako nisu mogli izbjeći da ih zgaze biciklima. Nitko nije vidio da padaju s neba.«

Nekoliko prividnih »pljuskova« riba u ovom stoljeću izazvale su, kako se pokazalo, ptice koje su u letu ispuštale plijen. Na primjer, u Forbesu, u Novom Južnom Walesu u Australiji, ribe su — neke od njih teške i po četvrt kilograma — iz kljunova stotina pelikana plju-

Joe Alpin i njegova žena Dorrien. Jedne večeri za vrijeme Drugog svjetskog rata nebo se zamračilo i »milijuni« žaba stuštili su se na njega.

štale po zapanjenim promatračima, a 1979, jednog je igrača golfa pogodio u glavu barbun što ga je ispustio nespretni galeb.

Ali ne može se svaki slučaj objasniti na taj način. Mnogi su pouzdani svjedoci opisali kako su ribe i žabe padale kad nigdje na vidiku nije bilo ni jedne jedine ptice, a kamoli jata dovoljno velikog da nabaca gomile stvorova što su se stuštili na zemlju.

Godine 1948. Ian Patey, bivši britanski šampion amaterskog golfa, igrao je sa ženom na terenu u Barton-on-Sea, kraj Bournemoutha. Njegova žena upravo je zamahnula palicom, ali

prije nego što je udarila lopticu, na tlo tik ispred nas pala je riba. Pogledali smo u nebo i imali što vidjeti: ribe su padale u stotinama na prostoru

od oko sto metara. Bile su žive, veće od srdelica, ali nešto manje od sardina. Moja prva reakcija bila je potpuna nevjerica. Najzad, na nebu nije bilo ni jednog oblačka.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata, Joe Alpin bio je sa svojom jedinicom stacioniran na jednom od plemićkih imanja Engleske, Alton Towers u Staffordshireu. Jedne večeri vozio se kroz park jelena u vojnom kamionu:

Nebo se odjednom zamračilo — tmurno kao pred oluju. A onda su došle žabe, milijuni žaba pljuštali su s neba, milijuni i milijuni žaba dugačkih oko jedan centimetar. Padale su po nama, po travi, vozilima, upadale za ovratnik uniformi, po nogama, rukama, posvuda. Žabe su padale poput kiše najmanje sat i četvrt.

Kod Esh Winninga u grofoviji Durham 1887, gospodin Edward Cook primijetio je da se bliži oluja i zajedno s konjem i zaprežnim kolima sklonio se pod nadstrešnicu neke kuće.

Za nekoliko minuta pale su prve krupne kapi kiše, a s njima, na moje zaprepaštenje, deseci sićušnih žabica (velikih otprilike poput nokta na palcu) koje su stale skakati uokolo. Budući da u blizini nije bilo ni nasipa ni tratine, nisam mogao zamisliti odakle su došle, sve dok kiša nije prestala i ja sam se uspeo na kola. Tamo sam na svom sjedalu zatekao nekoliko tih malih bića i postalo mi je jasno da mora da su pali s kišom, jer nikako nisu mogli tako visoko skočiti.

Godine 1960. Grace Wright opisala je sličan doživljaj u nekom časopisu:

Prije više od pedeset godina, hodala sam ulicom u Hounslowu s mužem i sinčićem kad je odjednom izbila strašna oluja. Prvo smo mislili da pada grād, ali onda smo vidjeli da su to sitne žabice koje skakuću. Moj sin napunio je kutiju žabicama da ih nosi kući. Obod šešira moga muža bio je pun žaba dok je oluja trajala. Bilo ih je posvuda.

28. kolovoza 1977. na tisuće sićušnih žabica — neke od njih nisu bile veće od zrna graška — slile su se na Canet-Plage kraj Perpignana u Francuskoj. Očevici pričaju kako su odskakivale s haubi automobila.

U listopadu 1986. *Meteorološki glasnik* objavio je živopisnu priču jednog očevica, J. W. Robertsa iz Ketteringa u Northamptonshireu koji je 1919. za vrijeme školskih praznika radio na poljoprivrednom dobru.

Prolazio sam između stogova sijena i slame kad je odjednom zapuhao nalet vjetra. Pogledao sam prema napuštenom kamenolomu i vidio

tamni, gotovo crni oblak koji je nadirao prema meni. Bio je to kovitlac vjetra. Podigao je u zrak slamu koja je ležala uokolo, a kad je došao do gospodarske zgrade kao da se zaustavio, i tamni se oblak sručio na mene i zatrpao me sitnim žabicama — na tisuće njih oko 3 do 3,5 centimetara dugačkih. Čini mi se da su došle iz jezera oko milju udaljenog od starog kamenoloma. Strašno sam se uplašio. Otrčao sam preko mosta do naše kuće, a majka mi ne bi ni povjerovala da u košulji nisam imao male žabice.

Najčešće tumačenje ovih neobičnih pojava jest da nagli vjetar, tornado ili morska pijavica podižu žabe ili ribe u zrak. Kad vjetar oslabi, životinje padaju na tlo. Tornado i morska pijavica zaista umiju prirediti čudnovate efekte. Na primjer, kad je tornado prošao kroz područje Brahmaputra u Indiji, u ožujku 1875, u krošnji 9 metara visokog stabla našli su mrtvu kravu. Poslije tornada u Oklahomi 1905, Associated Press je objavio da su »svi leševi u tragu oluje nađeni bez cipela na nogama«. U Lansingu u Michiganu 1943, našli su trideset kokošaka uredno nanizanih i potpuno bez perja. 30. svibnja 1951. ljudi koji su čistili nakon tornada u Scotsbluffu u Nebraski, pronašli su zrno graha koje je ušlo duboko u jaje, ali nije probilo ljusku. Godine 1896. tornado je u St Louisu navodno podigao u zrak kočiju, nosio je oko 100 metara i onda je ponovno spustio na tlo tako polako i nježno da kočijašu nije spao ni šešir s glave! U knjizi *Tornada u Sjedinjenim Državama*, Snowden D. Flora bilježi neobičan doživljaj dva Teksašana, za koje se zna samo da su se zvali Al i Bill, i koji su se baš našli u Alovoj kući u Higginsu u Teksasu na dan 9. travnja 1974, kad je naišao tornado.

Začuvši huku, Al je otvorio kućna vrata da vidi što se događa. Vrata su mu se istrгла iz ruke

Pijavice, poput ove koja je snimljena u blizini Hurst Castlea u Hampshireu, mogu izazvati pljusak riba i žaba. Vrtlog podiže životinje u zrak, a kad oslabi, one padaju na tlo.

i nestala. Vjetar je podigao Ala i odnio ga iznad vrhova drveća. Bill je pošao do vrata da vidi kamo je nestao prijatelj, i sam se obreo u zraku, ali vjetar ga je odnio u drugom smjeru. Oba su prizemljila oko pedeset metara od kuće samo s manjim povredama. Al je krenuo natrag prema kući i pronašao Billa koji se zapetljao u neku žicu. Pomogao mu je da se oslobodi i obojica su se zaputila prema kući, pužući jer je vjetar bio toliko jak da nisu mogli hodati. Došli su do mjesta gdje je bila kuća i ustanovili da je čitava kuća nestala, a ostao je samo pod. Najnevjerovatniji dio priče jest da su Alova žena i dvoje djece, šćućureni na jednom divanu, bili živi i zdravi. Od sveg namještaja u kući ostala je samo još jedna stajuća lampa.

Ako vjetar može u zrak podići dva krupna Teksašana i čitavu indijsku kravu, onda su ribe i žabe malenkost, i detaljnija ispitivanja zaista su pokazala da se većina pljuskova riba i žaba zbila baš istodobno s izuzetno jakim vjetrom. To svakako važi za slučaj kiše riba u Marksvilleu. To znamo zato što se, čudnovatom igrom slučajnosti, tamo zatekao biolog zaposlen u Državnom ministarstvu za divljač i ribarstvo te bio među prvima koji su zakoračili na ribom zasute ulice. A. D. Bajkov i njegova žena upravo su doručkovali u restoranu kad im je zbunjena konobarica rekla da vani pada kiša riba. Par Bajkov istrčao je na ulicu, zaboravivši na hranu, i smjesta se latio posla da identificira jato letećih riba.

»Bile su to slatkovodne ribe koje žive u tamošnjim vodama«, izjavio je kasnije Bajkov u pismu američkom časopisu *Znanost*, našao je grgeče, prugaste lubene, dvije vrste sunčanica, i nekoliko tipova uklija. Grgeči su prevladavali. Bajkov je napunio staklenku odabranim primjercima i podijelio ih kasnije muzejima. Kao

pravi znanstvenik, pažljivo je zabilježio vremenske uvjete.

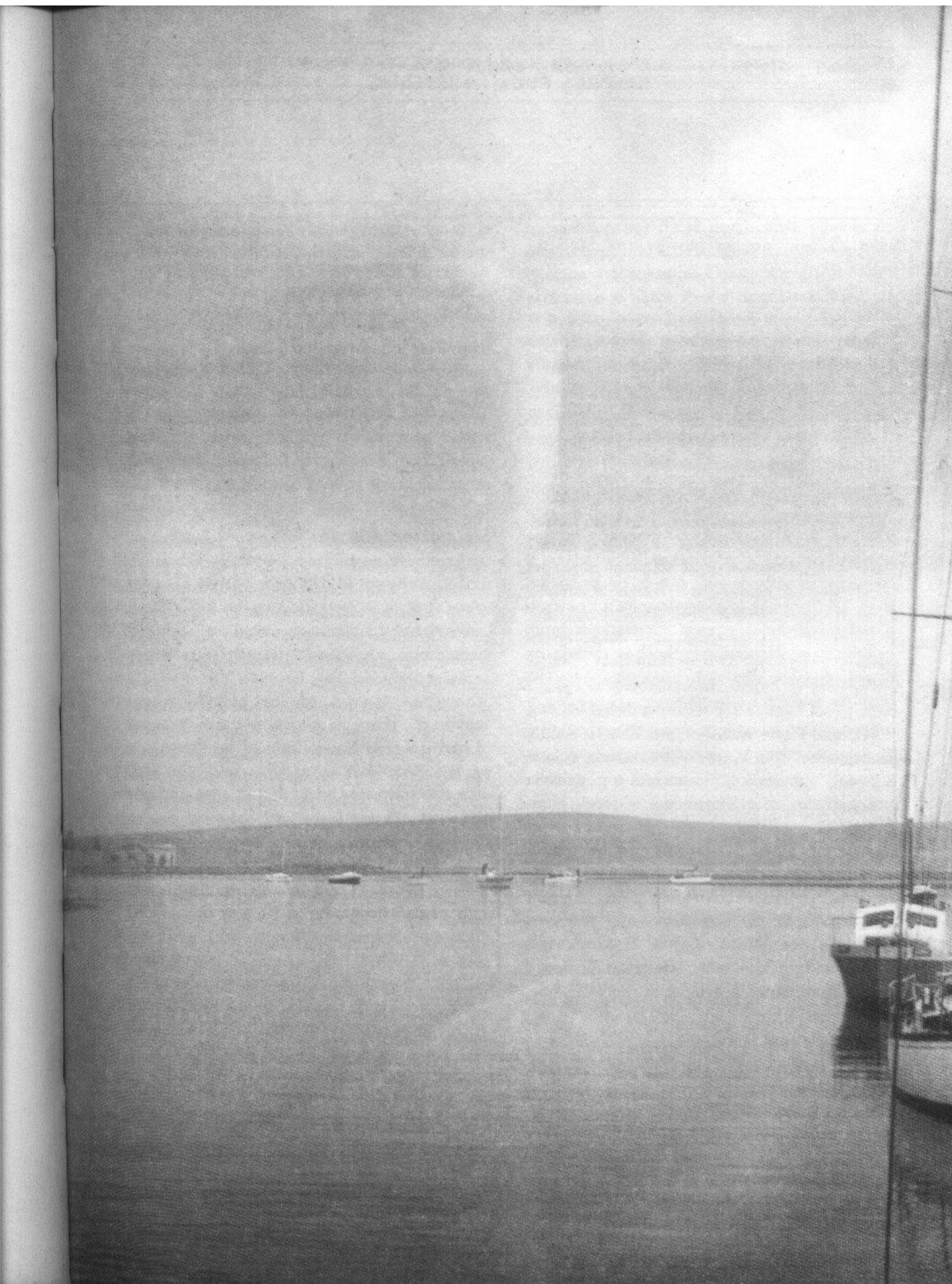
Riba je padala u razmjerno kratkim intervalima, a vrijeme je bilo maglovito i prilično mirno. Brzina vjetra na tlu nije prelazila osam milja na sat. Meteorološka služba New Orleansa nije zabilježila nikakav veći tornado ni uspon zračne struje u okolici Marksvillea u to vrijeme. Međutim, James Nelson Gowanloch, biolog Ministarstva za divljač i ribarstvo Louisiane primijetio je, kao i ja, brojne male tornade dan prije kiše riba u Marksvilleu.

Još očitija veza između kiše žaba i neobičnih vremenskih prilika navodi se u pismu što ga je H. Bye uputio *Časopisu Istočne Anglie* 1958. Autor pisma slučajno je čuo razgovor starog pomoćnika na gospodarstvu i nekih radnika. Pomoćnik im je pričao kako je »u West Rowu i Islehamu, na granici između Suffolka i Cambridgea, u doba kad je on još bio mlad, viđena pijavica iznad rijeke Lark. Nakon nekoliko sati nastupila je oluja s grmljavinom i pala je kiša žaba.«

Pijavica se podigla u blizini još jednog pljuska žaba 1982, prema *Symonsovom meteorološkom mjesecniku*:

Za vrijeme oluje koja je bješnjela u Birminghamu u srijedu, 30. lipnja, ujutro, nad predgrađem Moseley pala je kiša žaba. Bilo ih je po svim vrtovima. Gotovo posve bijele žabe očito je podigla mala pijavica koju je iznad Birminghama prenijela oluja.

Godine 1982. u članku objavljenom u *Meteorološkom glasniku*, Michael W. Rowe spominje kako je u jednoj knjizi pronašao vjeran opis pijavice iz koje pljušte ribe. To je knjiga *The Excitement* objavljena 1830. Opisuje se

kako su neki putnici plovili kroz Malajski prolaz oko 1760:

Odjednom su ih opkolile morske pijavice, a jedna od njih bila im je veoma blizu te su pucali u nju kako bi je raspršili. Začula se strahovita huka, a zatim se bujica vode obrušila na brod, noseći mnogo riba i morske trave; ali bila je to slatka voda, uistinu čudnovata pojava.

Postoje svjedoci koji su vidjeli ribe u samoj vodenoj pijavici ili u trenutku kad ih ona izbacuje. E. W. Gudger iz Američkog muzeja povijesti prirode, strasni sakupljač izvještaja o čudnovatim padavinama, čuo je od prijatelja, E. A. McIlhennyja iz Avery Islanda u Louisiani o »maloj vodenoj pijavici na slatkovodnom pritoku delte Mississippija, koja se raspala tik ispred njegovih ribarskih brodova i napunila brodove vodom i ribama.«

Michael Rowe iskopao je u *Timesu* od 23. siječnja 1936. ovu kratku vijest: »Oluja koja je u ponedjeljak izbila u Firenci bila je popraćena žestokim vrtložnim vjetrovima, a među predmetima koji su letjeli zrakom videne su i velike ribe, očito iz rijeke Arno.« Rowe sakuplja izvještaje očevidaca o vrtložnim vjetrovima i često se obraća mjesnim novinama tražeći dodatne informacije. Pismo *Manchesterskim večernjim novostima* donijelo je odgovor E. Singletona, koji je vidio kako ribe i žabe »uzlijeću« u Newtonle-Willows u Lancashireu 1947:

Iza mene su se odjednom uzdigla jata ptica. Kad sam se okrenuo, vidio sam i što je tome uzrok, jer nam se velikom brzinom približavao kovitlac vjetra noseći sa sobom sve moguće otpatke. Bacio sam svoje dvoje djece na tlo i legao preko njih, a kovitlac je prošao na oko 30 metara od nas. Prešao je točno preko velikog ribnjaka,

poznatog kao Thompsonova jama. Polovica vode iz ribnjaka zajedno s ribama, žabama i biljem podigla se u zrak, i kasnije nađena na krovovima kuća na oko pola milje udaljenosti.

Vjetar katkad potpuno isprazni ribnjake, jezera i rijeke. Snowden D. Flora, u *Tornadima Sjedinjenih Država* navodi primjer: »Kad je razorni tornado 23. lipnja 1944. prešao preko mjesta West Fork River u Zapadnoj Virginiji, povukao je svu vodu, i rijeka je na mjestu gdje je prošla oluja ostala suha.«

Drugi sakupljač meteoroloških zanimljivosti, Waldo L. McAtee iz Američkog tima biologa, izvijestio je Udruženje biologa u Washingtonu o dva slična »podizanja« vode. Prvi slučaj zbio se u Christiansoeu, na danskom otoku Bornholmu, kad je »morska pijavica usisala vodu u luci tako da se pokazao veći dio dna«. Drugi se događaj odigrao u jednom gradu u Francuskoj. Preko noći bješnjela je oluja. »Kad je svanulo, otkrilo se da su ulice zasute ribama svih veličina. Misterija se ubrzo riješila, jer se ustanovilo da je obližnji ribnjak potpuno presušio, a u njemu su ostale samo velike ribe.«

A ipak, premda su posebno jaki vjetrovi gotovo uvijek uzrokom ovih egzotičnih kiša riba i žaba, znanstvenici još nisu pronašli sve odgovore. Na primjer, tko da krivi umirovljenog majora američke vojske, J. Hedgepatha, zbog njegova zaprepaštenja nad onim što je otkrio na otoku Guamu u rujnu 1936? Čitateljima časopisa *Znanost* iznio je sljedeće: »Vidio sam kratkotrajni pljusak riba, koje su kasnije identificirane kao linjak (*Tinca tinca*) što je, koliko ja znam, evropska slatkovodna riba. Vrijedno je zabilježiti nazočnost te vrste na lokalitetu toliko udaljenom od normalnog habitata.«

Tu činjenicu uistinu valja zabilježiti. Guam je najveći od Marijanskih otoka, i leži u zapadnom Pacifiku.

Meteori od želea

Što je to želatinozno, smrdljivo, i dolazi sa zvijezdama koje padaju? Odgovor glasi *Pwdre Ser* (velški za »zvjezdanu plijesan«), čudnovata želatinozna tvar koja, kako tvrde očevici, pada s neba.

Godine 1978. gospođa M. Ephgrave iz Cambridgea ispričala je televizijskom meteorologu kako je na njenu tratinu za jedne oluje s kišom aterirala neka zagonetna tvar: »Lagano se spustila, bila je veličine nogometne lopte i nalikovala je na hladetinu.« U ranijim se izvještajima spominju »obli komad veličina jednog bušela (stara mjera za volumen, otprilike 35 litara), debeo, sluzav i crn« viđen na ravnici Dartmoora 1638; »želatinozna masa sivkaste boje, i žitka tako da je drhtala kad bi je dotakli štapom« koja je pala na Koblenz 1844; i »nakupina smradne hladetinaste tvari, promjera oko 4 stope« koju su našli stanovnici Loewevillea u državi New York 1846.

Pa što je dakle *Pwdre Ser*? Nažalost, ne »zvjezdana sluz«, neka vrst posljednjeg ostatka zvijezde koja je pala, unatoč tvrdnji Sira Waltera Scotta: »Traži palu zvijezdu i naći ćeš tek gadnu sluz«. Postoji vjerojatno nekoliko prozaičnijih objašnjenja. U pojedinim slučajevima — po svoj su prilici posrijedi kolonije plavo-zelene alge *Nostoc commune*, gljivica *Tremella mesenterica* ili čak ostaci iznutrica žaba koje su pojele ptice.

Znanstvenici su uspjeli analizirati tek neznan broj uzoraka. Hladetina iz Cambridgea,

na primjer, nestala je preko noći, ali više od dva stoljeća ranije, 1712. godine, velečasni John Morton s Emmanuel Collegea u Cambridgeu prokuhao je nešto *Pwdre Sera* i ustanovio da sadrži fragmente životinjskih kosti i kože. Tome je pridodao još dva značajna zapažanja: jednom je vidio kako ranjeni galeb povraća hladetinastu tvar koja je zapravo bila loptasta nakupina napola probavljenih glista; njegov prijatelj, Sir William Craven, vidio je kako to isto čini ptica bukač.

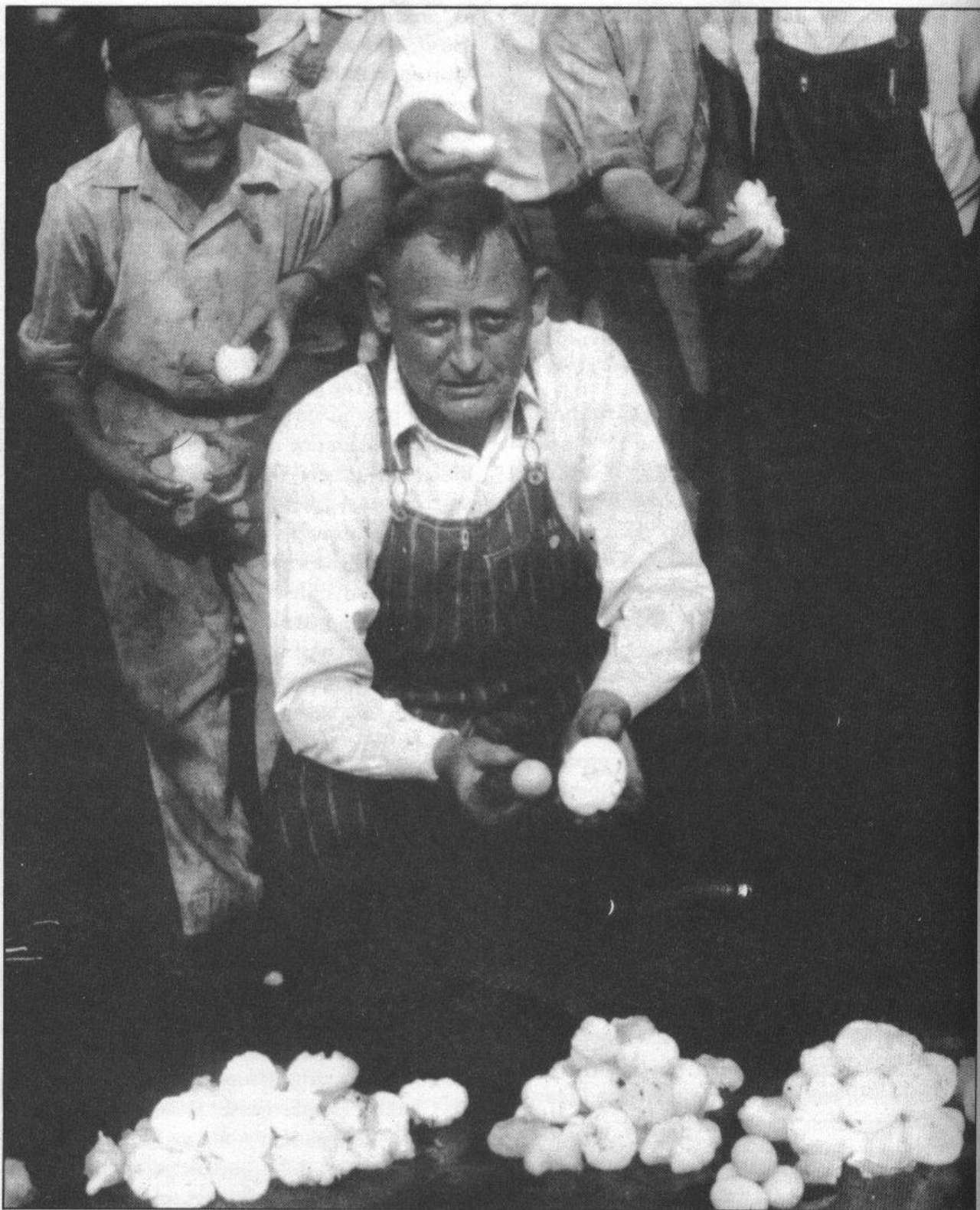
Godine 1980. dr. G. T. Meaden, urednik *Meteorološkog glasnika*, ugrabio je rijetku priliku da pošalje na analizu mali uzorak grude bezbojne hladetine koju su našli u vrtu Philipa Bullera iz Hemel Hempsteada u Hertfordshireu. Znanstvenik T. J. Turvey dobio je samo malu žličicu tvari (oko 10 ml), ali uspio je izolirati različite vrste materija, uključivši biljni otpad, slatkovodne alge, gliste i bakterije. Njegov zaključak glasi: to su tvari koje bi životinja koja živi uz slatku vodu, kao na primjer čaplja, mogla prvo progutati, a zatim izbaciti iz utrobe.

Tu se dakle kriju ključevi rješenja misterije *Pwdre Sera*. Potpuni odgovor dobit ćemo, međutim, tek onda kad znanstvenici budu imali prilike promatrati i uhvatiti »zvjezdanu sluz«.

Arthur C. Clarke piše o ledenim santama u svemiru

Jedna od misterija koju smo razmjerno detaljno analizirali u *Misterijama svijeta* Arthura C. Clarkea (Poglavlje 2: Kabinet tajni) jesu predmeti koji padaju s neba. To se događalo stoljećima prije doba putovanja zrakom i pri tom se nakupio zapanjujući spektar materijala,

Tuča koja je pala na Girard u Illinoisu bila je veća od kokošnjih jaja, a zabilježene su i veće »sante leda«, jedna čak 6 metara u promjeru.

uključivši i živa bića poput riba i žaba. U pojedinim slučajevima tumačenje se samo nameće. Po načelu »Što pada, moralo se i dići«, dali smo se u potragu za očevicima takvih »podizanja« i, kao što ste vidjeli, nekolicinu smo uspjeli pronaći.

Najspektakularnije i najčešće opisane neobične padavine sastoje se od leda, kadšto u količinama odviše velikim da bi ih se objasnilo kao abnormalnu formaciju tuče. To je istinska zagonetka — ali sada napokon znamo rješenje, premda možda nije jedino. Povezano je s jednim uglednim posjetiocom kojeg zacijelo svi poznate. Ako isprva ne vidite vezu, budite strpljivi...

Tjedan dana prije Božića 1985. po prvi put sam ozbiljno pokušao na nebu pronaći Halleyevu kometu. Prema efemerisu u *Priručniku Britanskog društva astronoma*, ubrzo poslije zalaska sunca bit će gotovo točno iznad Colomba; na nesreću, već ionako magličasto nebo preplavila je mjesečina, pa se nisam ni nadao nekom osobitom uspjehu. Dodatnu prepreku predstavljali su jarki reflektori u vrtu mog prvog susjeda, iračkog ambasadora. (Njegova briga za mjere sigurnosti bila je posve opravdana: nekoliko dana kasnije novine su objavile vijest o oružanom obračunu s lokalnim Irancima baš pred njegovim ulaznim vratima.)

Na svoj 8-in Celestron montirao sam okular s najmanjim povećanjem koji mi je bio na raspolaganju (X 50 — a čak i niže od toga bilo bi pogodno za promatranje nejasnog, ali razmjerno velikog tijela) i postavio ga na ravni krov, poravnavši se s polarnom osi prema pločicama čiji sam položaj odredio prije mnogo godina. Ovako priprosta metoda teško da bi zadovoljila potrebe astrofotografije, ali sasvim je adekvatna za samo promatranje. Kad se

uključiti satni mehanizam, predmet ostaje u vidnom polju sat vremena ili duže, a onda nestaje iz vida.

Sad sam morao usmjeriti teleskop u precizno određenu točku na nebu osvijetljenom tako da nije mnogo obećavalo. Srećom, postojali su putokazi — blistava planeta Jupiter, i zvijezde sazvežđa Aquarius, naročito najsjajnija od njih, Alpha, koja leži gotovo na samom ekvatoru. Spletom sretnih okolnosti, tamo se u noći 20. prosinca zatekla i kometa, i kad jednom lociram Alpha Aquarius, bit će mi potrebna samo mala korekcija sjever-jug.

Uvjeti su bili takvi da vizualno nisam mogao odrediti položaj Alphe, zvijezde trećeg reda veličine. Nema problema: prvo sam teleskop namjestio tako da mi je Jupiter bio u sredini vidnog polja, a zatim regulirao kružnice uspona i deklinacije (nebeski ekvivalenti geografske širine i dužine) tako da su odgovarali položaju planete u tabelama *Priručnika*. Onda sam se pomaknuo na istok i sjever na RA 22 sata 05 minuta plus 1/2 stupnja — i tu je bila Alpha u vidnom polju teleskopa. Doduše, prilično daleko od središta (ipak sam se poravnao s polarnom osi odoka), pa sam morao unijeti još neke korekcije kako bih uklonio i tu grešku. Sad sam bio siguran da sam u skladu s nebeskim koordinatnim sustavom, i pripravan za posljednji korak.

Vrlo pažljivo sam okrenuo teleskop po izračunatom luku — otprilike deset stupnjeva na istok i mrvicu sjeverno. Onda sam duboko udahnuo, pokrio se preko glave crnim platnom kao fotograf u staro doba i pogledao kroz okular.

Zapravo nisam očekivao da ću išta vidjeti. Čak i ako zanemarimo slabu vidljivost, moje vidno polje bilo je samo 1/2 stupnja široko —

Alpha Aquarius

Arthur C. Clarke promatrao je Halleyevu kometu kroz teleskop s terase na krovu svoje kuće u Colombu na Šri Lanki.

otprilike jednako koliko i mjesec, koji je mnogo manji nego što se to većini ljudi čini. (Pokušajte ga jedne noći prekriti noktom palca.) Bilo je više nego vjerojatno da sam zbog pogrešnog ravnjanja promašio cilj, što je značilo da ću morati malo tražiti.

Jedva da sam povjerovao svojim očima — na rubu vidnog polja sramežljivo je izvirala komet, ali to je sigurno komet! Mali okretaj zavrtanja za deklinaciju, i eto je u samom centru polja. Poštenje me tjera da priznam kako nije bila naročito jasna; još malo mutnije, i ne bi se uopće vidjela. Ali bila je tu, i samo to mi je bilo važno.

Prvi pogled na najslavniju od svih kometa koja je još hitala na svoj sastanak sa suncem, jednom u toku ljudskog vijeka, urezao mi se u pamćenje upravo fotografskom jasnoćom. Komet je nalikovala na magličastu grudicu svjetla, nekoliko puta veću od Jupitera kojeg sam minutu ranije vidio na istom povećanju. Premda je prema središtu postajala sjajnija, nije bilo jezgre — onog zvijezdi nalik zgušnjavanja svjetlosti u samoj srži, kao što je to slučaj kod mnogih kometa. Nisam vidio ni traga repu, ali to nas ne mora čuditi. Halley je još imao dalek put do sunca, pa vještiji kotao zapaljivog leda i organskih spojeva nije još zaključao.

Dok sam gledao kako nestvarna prikaza treperi u vidnom polju mog teleskopa, morao sam se sjetiti male flote svemirskih letjelica koja će se sresti s kometom za manje od tri mjeseca. Kako bi zadivljen — i uzbuđen — bio Halley tim susretom s posjetiocom koji će zauvijek nositi njegovo ime. A možda će *Giotto*, *Vegas* i *Planets*, kad se napokon analiziraju gomile podataka što će ih prikupiti — a to može potrajati godinama — potvrditi da su upravo komete uzrokom obilatih padalina leda iz ve-

dra neba koje već stoljećima predstavljaju za-gonetku za čovječanstvo.

U suvremeno doba, dakako, postoje i prejednostavna rješenja za takve pojave: ledene nakupine teške do 5,5 kilograma mogu se stvoriti na letjelicama pri velikim visinama, te pasti na zemlju. Kemijske analize znale su otkriti podrijetlo komada leda; ako postoje, kao što se u jednom izvještaju navodi, »tragovi kave, čaja i deterdženta«, nema nikakve potrebe uplitati u to komete (premda NLO-i nisu isključeni). Ali u slučaju komada promjera 6 metara koji je pao na imanje u Škotskoj moramo potražiti drugačije objašnjenje. Jumbo jet s ozbiljnim problemima u sistemu vodoinstalacija možda bi mogao proizvesti tu santicu leda; međutim, Boeing 747 nije bio osobito uobičajeno prevozno sredstvo u to doba — naime, 1849. S druge strane, komete postoje duže od same Zemlje; one su dio otpada koji je preostao nakon što je izrađen sunčev sistem.

Već dugo se misli da se mnoge, a možda i sve, komete sastoje uglavnom od leda — ili, da budemo precizniji, od ledova. U svakodnevnom životu susrećemo se samo sa zamrznutom vodom, ali u ekstremno hladnim predjelima gdje komete provode veći dio svog vijeka led se pojavljuje i u drugim oblicima. Postoji amonijakov led, metan led, led ugljičnog dioksida (poznat u industriji hladnjača kao »suhi led«) i neke još egzotičnije vrste. Kako komet kreće prema suncu, većina tih ledova isparava se izvan Zemljine orbite; ali zamrznuta voda može izdržati ne samo pojačanu radijaciju, nego i, ako je početna masa dovoljno velika, toplinu izazvanu trenjem za vrijeme prolaska kroz atmosferu.

Čini se vjerojatnim da su neke padaline leda kozmičkog porijekla i povezuju ih sa eksplozijom zvuka koja se čuje kad letjelice ponovno

Halleyeva kometa — »vještičji kotao zapaljivih plinova i organskih spojeva« — fotografija snimljena iz Alice Springsa u Australiji, 8. travnja 1986.

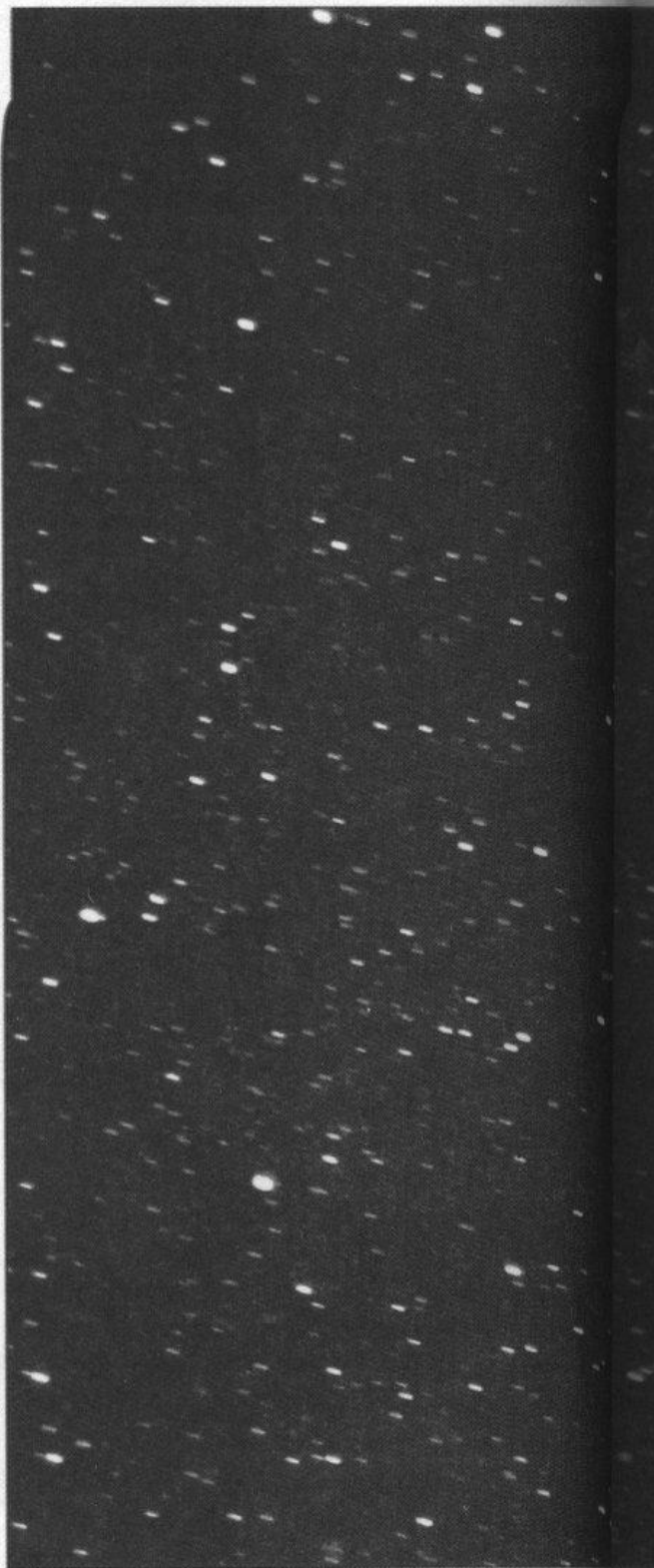
ulaze u zemljinu atmosferu. Čudna je pomisao da najveće sante leda nisu negdje uz obalu *Antarktika*, već *plutaju svemirom između zvijezda*.

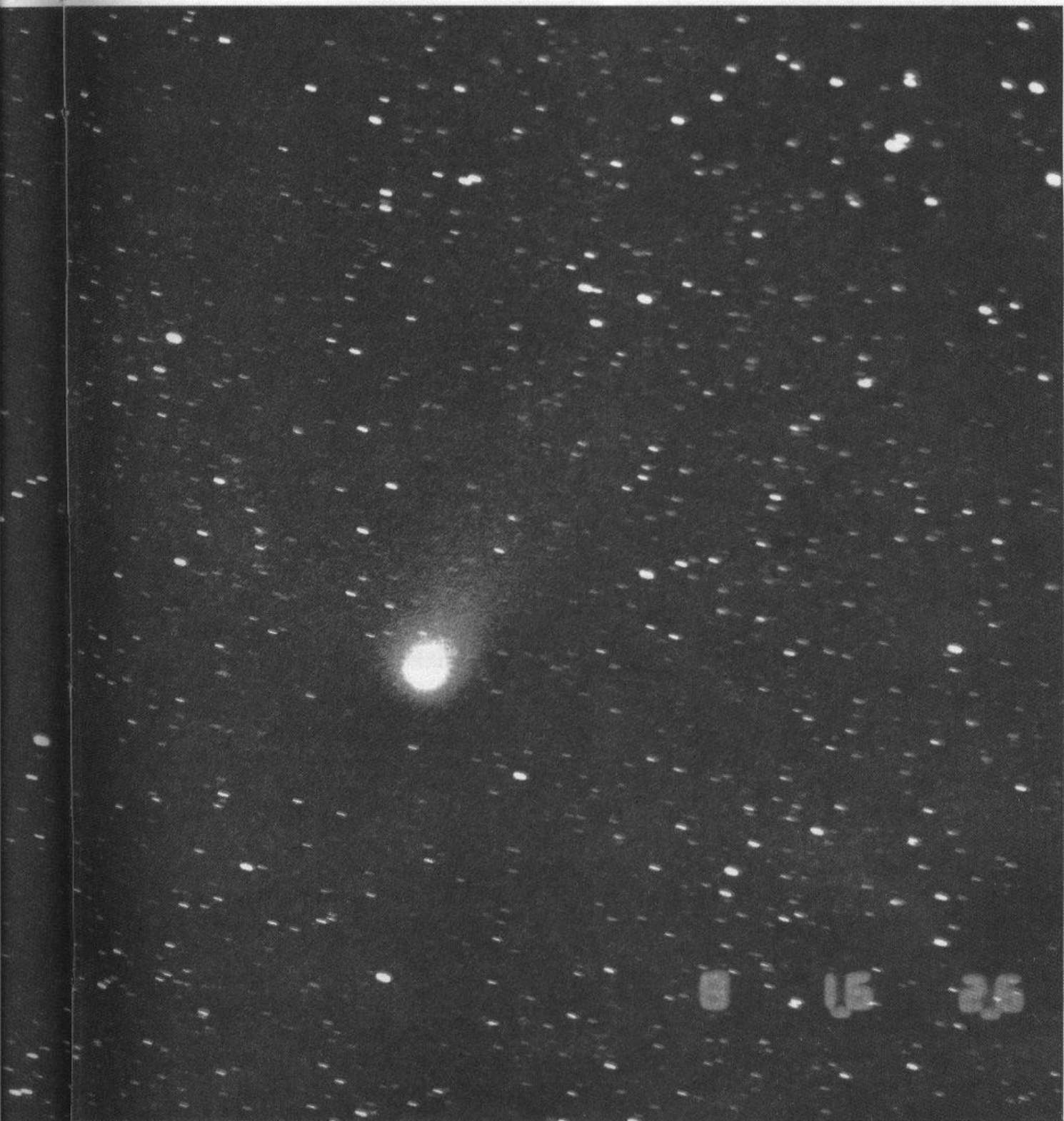
A najmanje jednom u toku ovog stoljeća, 1908. godine, takva ledena santa survala se na našu planetu.

Čuveni događaj u Tunguski (vidi str. 73) dugo je predstavljao zagonetku jer nikad nije nađen opipljiv ostatak meteora. Ali masa leda koja se kreće brzinom pedeset puta većom od metka ispaljenog iz puške može počinuti megatone štete, a da ne ostavi nikakav dokazni materijal. (Sjećam se kriminalističke priče u kojoj nije postojalo oružje; na kraju se otkriva da je zločin počinjen bodežom od leda. Kao što je rekao Einstein: »I priroda može biti rafinirano lukava«.)

Ideji da velike količine leda plutaju svemirom prethodila su neka pseudo-znanstvena nagađanja, razmjerno ozloglašena, i zato su je možda astrolozi tako nevoljko prihvatili. Naime, američki sakupljač misterija i anomalija, Charles Fort, sugerirao je da možda postoje »velike površine zračnog leda od kojih se komadi povremeno otkidaju«. Izuzevši riječ »zračnog«, ovo bi zapravo moglo biti točno.

Razmišljanja o Halleyevoj kometi podsjetila su me na nešto iz vremena od prije pedeset ili više godina. Moj prvi prvcati pokušaj da napišem znanstveno-fantastičnu pripovijetku (srećom, odavno bačen) temeljio se na katastrofi tipičnoj za svemirska putovanja, sudaru između interplanetarnog broda i velikog meteora — ili male komete, kako vam drago. Vrlo sam se ponosio naslovom: *Ledene sante svemira*, a nisam ni sanjao da takvo što uistinu postoji. Uvijek sam jako volio iznenađenja na samom kraju. U posljednjem retku priče otkrio sam

ime nastradalog broda. Bio je to svemirski brod — a sad čekajte — *Titanic*.

Nemojte se smijati. Prije ili kasnije, to će se ponovno desiti.

Ovu sam bilješku napisao, vjerovali ili ne, na Božić 1985. Otkad znam za sebe, bježao sam u svoju radnu sobu čim bi završilo obavezno slavlje. Od tada do danas nije se na ovom području pronašlo ništa novog.

Halleyeva kometa, kako se pokazalo na iznenađenje svih osim Sir Freda Hoylea i dr. Chandra Wickramesinghea (kojima su ta opažanja poslužila u prilog njihovoj kontroverznoj teoriji da komete nose bakterije i druge oblike života), vrlo je crna. Suprotno očekivanjima, nije »prljava gruda snijega«, već prije »snježna gruda prljavštine«. Ipak se dokazalo da sadrži goleme količine leda i moja teza još uvijek stoji. Čak je nedavno dobila podršku sa posve neočekivanih strana. Izvještaj iz Moskve, objavljen 13. kolovoza 1984. pod naslovom METEOR SMRZNUTOG PLINA PAO NA RUSKI LJETNI KAMP, kaže:

Nadglednik jednog ruskog ljetnog kampa koga umalo da nije pogodio komad leda što je pao iz vedra neba donio je sovjetskim znanstvenicima prvi uzorak 'ledenog meteora'. Anatolij Kozukov čuo je šištanje i u zadnji čas odskočio da izbjegne komad leda koji je udario o tlo na dva koraka od njega, u ljetnom kampu kraj Kazana na rijeci Volgi. Pohranio je neobičan predmet u hladnjak i obavijestio znanstvenike u Moskvi, koji su smjesta poslali ekipu istraživača. Njihov je zaključak da je u kamp pao ostatak meteora od zaleđenog plina koji su probili u zemljinu atmosferu. Ledeni meteoriti i prije su padali na zemlju, ali bi se otopili prije no što su znanstvenici mogli ispitati kemijski sastav, javlja Tass.

Hvala, Tass; upravo sam to i ja tvrdio. Ali posljednja rečenica nije sasvim istinita. U našoj emisiji *Misterije svijeta* eksperti u Engleskoj i

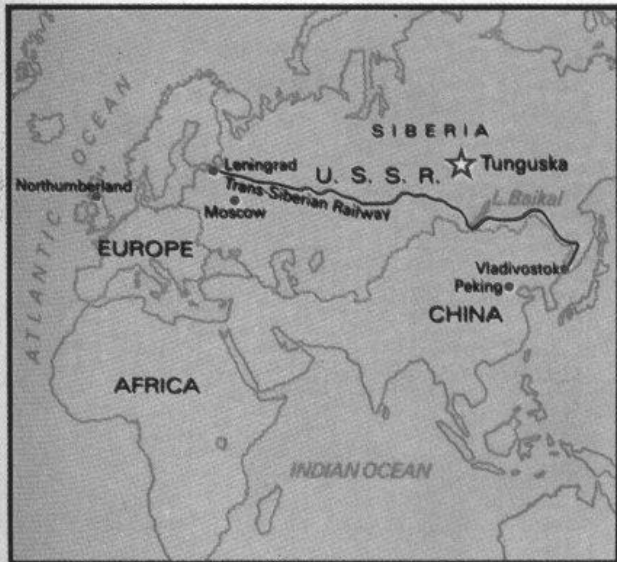
Americi analizirali su pali led koji je sačuvan. A Kinezi su se dokopali uzorka godinu dana prije Rusa, jer je 11. ožujka 1983. »kolač« leda težak 40 kilograma pao iz neba i rasprsnuo se na pločniku u Wuxiju, gradu u Istočnoj Kini. Pomoću nekih vrlo domišljatih detektivskih metoda, Kinezi su gotovo sasvim pouzdano utvrdili da je led meteoritskog porijekla. Na fotografiji snimljenoj sedamnaest minuta kasnije iz američkog satelita NOAA-7, otkrili su tamnu liniju koja se protezala od oblaka do točke pada! Kinezi su uvjereni da je to putanja meteora (početne mase negdje oko jedne tone) od časa kad je ušao u atmosferu.

Umjetni sateliti pomogli su da se riješi ova dugotrajna zagonetka. Astrofizičar Louis Frank sa Sveučilišta u Iowi ustanovio je da se na ultravioletnim snimkama gornjih slojeva atmosfere, koje je načinio *Dynamic Explorer 1*, vide brojne crne točke, koje traju po nekoliko minuta; on vjeruje da ih je prouzročilo isparavanje vode iz ledenih kometa kad ulaze u atmosferu. Ako se to dokaže, bacit će se novo svjetlo i na planetarnu i na biološku evoluciju. Ledene komete — ako su to zaista ledene komete — pristižu frekvencijom od preko tisuću na sat, a svaka je teška u prosjeku tisuću tona. Ako to traje otkad postoji Zemlja, time se objašnjava postojanje svih mora i oceana! Mnoge bi teorije pale u vodu i nije čudo da mnogi kolege dr. Franka samo skeptično odmahuju rukom.

Možda im se sve to čini neugodno nalik teorijama o »kozmičkom ledu« što su ih početkom ovog stoljeća izlagali ekscentrični Nijemci kao što su Fauth i Hoerbiger, koji su vjerovali da je veći dio svemira načinjen od leda te da su, na primjer, lunarne formacije posljedica ledenjaka. (Premda se ne mogu baš zakleti, čini mi se da je neki genij predložio ustrojstvo svijeta u

Područje Tunguske na istoku Sovjetskog Saveza i dijelovi koji su uništeni.

Sljedeća stranica: jezero Nios u Kamerunu gdje je poginulo 1700 ljudi i bezbroj stoke od otrovnog plina.

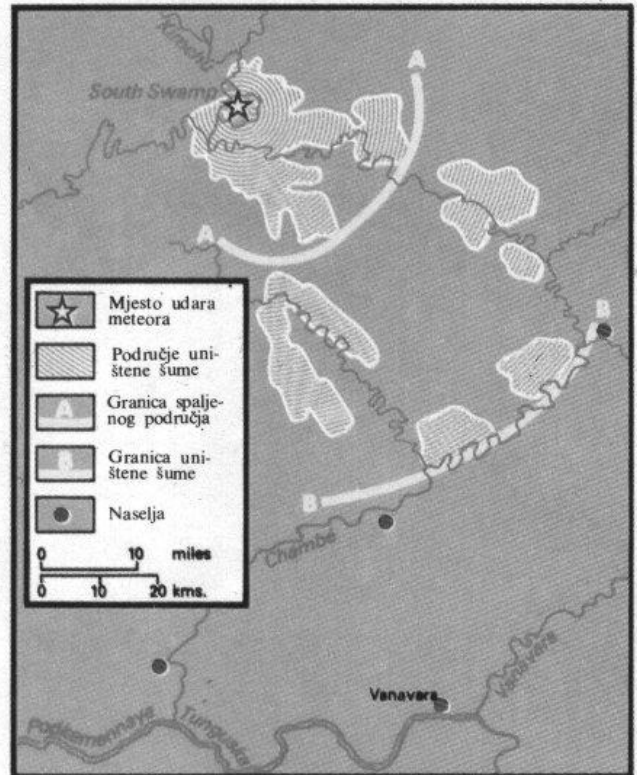

kojem je čak i sunce od leda!) Takvi pseudo-znanstveni stavovi cvali su — za kratko — u vrijeme nacizma; bilo bi ironično da se sad pokaže kako su sadržavali zrno istine.

Daljnja razmišljanja o Tunguski

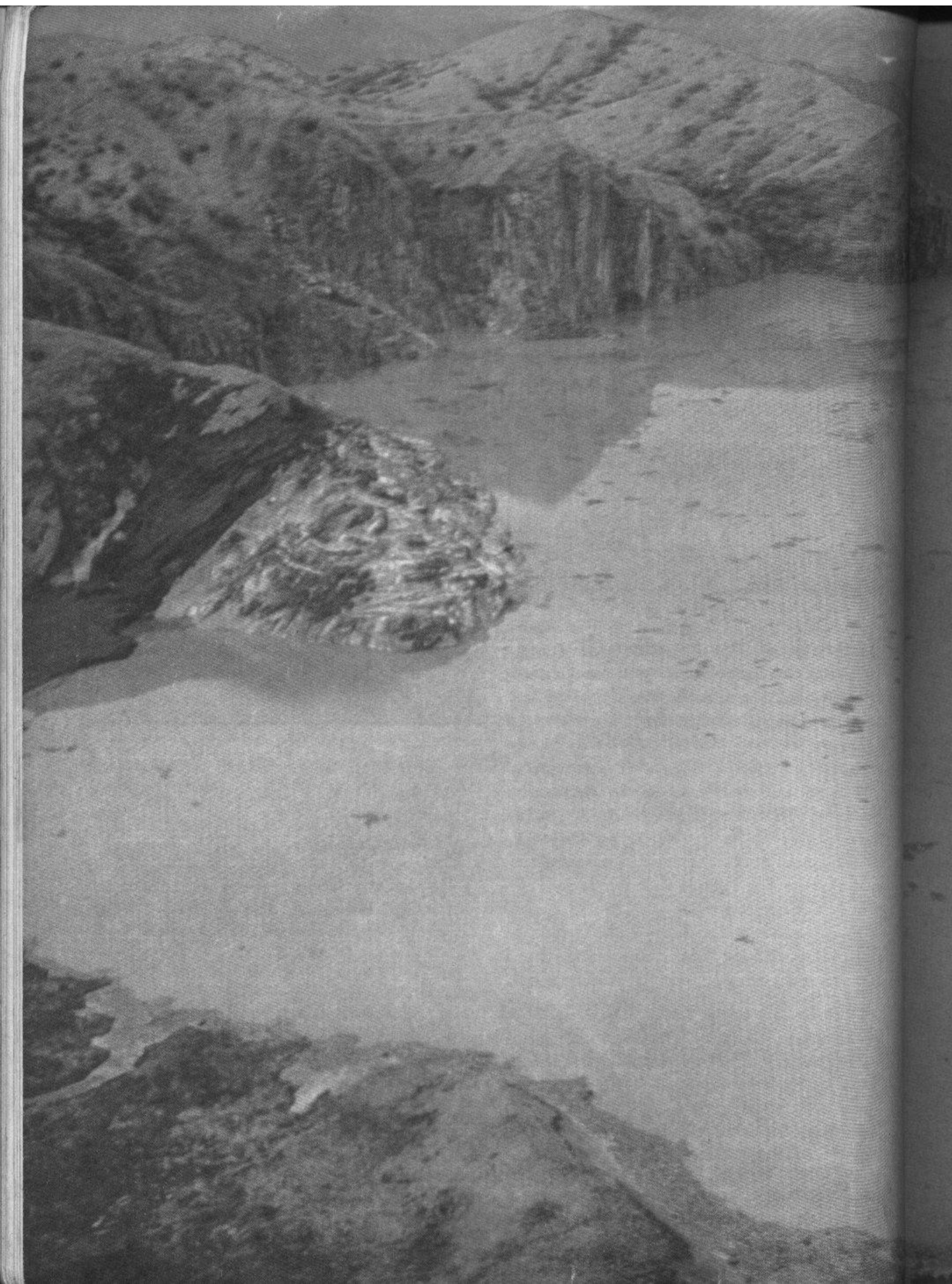
Znanstvenici su sad uglavnom skloni vjerovati da je ono što je eksplodiralo 1908. iznad Sibira i uništilo oko 800 kvadratnih milja šume bila kometa. U ljeto 1986. Američko geofizičko udruženje čak je održalo izvanrednu sjednicu u Baltimoreu u Marylandu, kako bi u godini povratka Halleyeve komete upozorili svijet na katastrofu koja prijeti Zemlji ako se sudari s kometom.

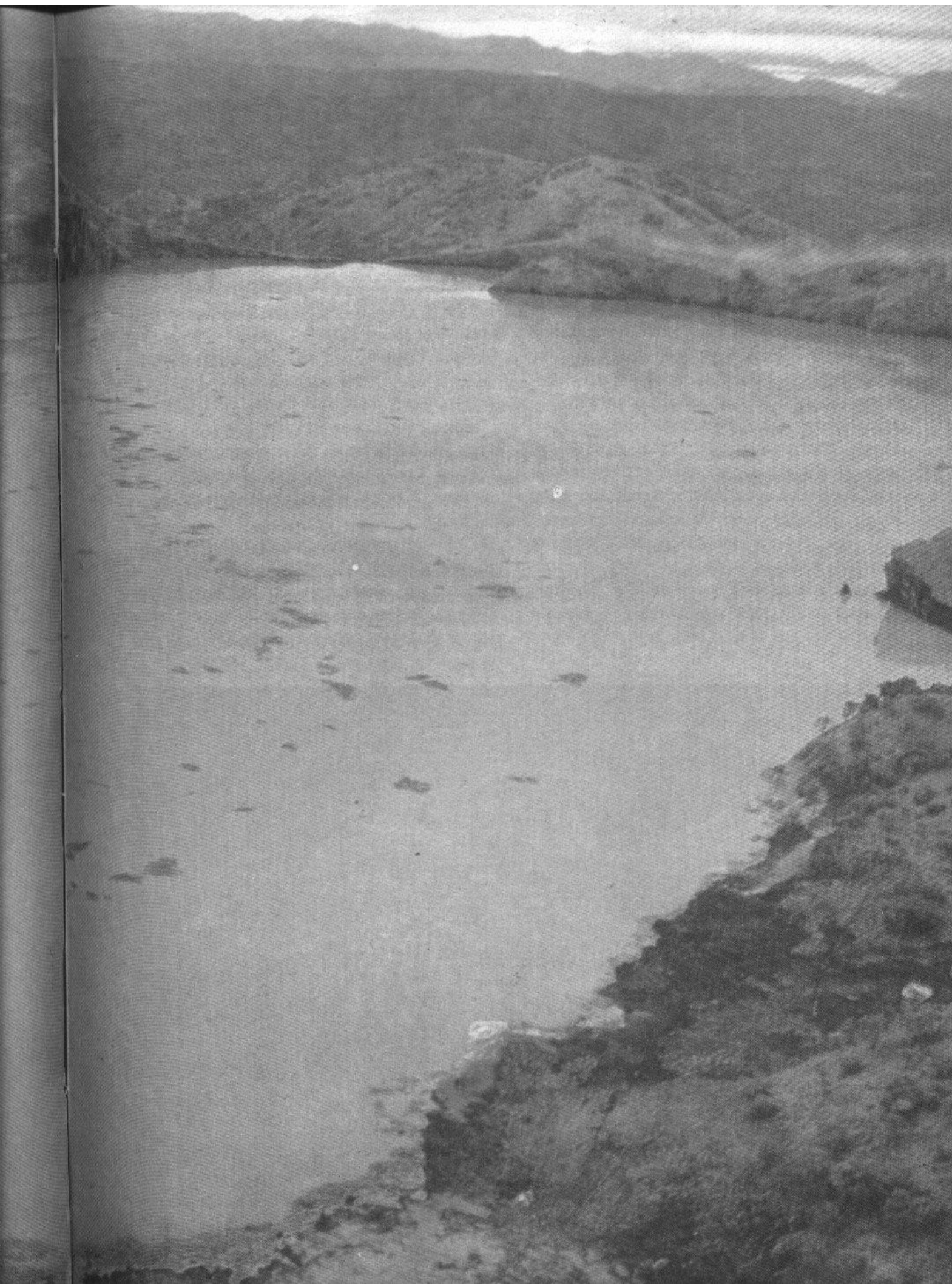
Geofizičari imaju svoju vlastitu noćnu moru. Kamenje i goleme stijene — otpad svemira — neprestano kruže oko naše planete, ulaze u atmosferu i raspadaju se. U prosjeku jednom mjesečno prema Zemlji se zaleti gromada teška tisuću tona. Njene krhotine sagorijevaju u gornjim slojevima atmosfere i na nebu zablista

vatromet zvijezda koje padaju, naročito u lipnju. Ali ono čega se geofizičari plaše dolazak je zaista goleme gromade, teške sto tisuća tona, pa čak možda i više. Zamislite da takvo tijelo neočekivano prodre u gornje slojeve atmosfere. Pojavila bi se golema užarena lopta, sjajnija od sunca, a zatim bi nastupila kataklizmička eksplozija. Da se to dogodi iznad naseljenog područja, ljudske žrtve i materijalna šteta bili bi neopisivih razmjera. Još strašnije, netko bi mogao pomisliti da je posrijedi termonuklearno oružje, te bi uslijedio stravični scenarij odmazde i totalnog razaranja. Nadaćmo se da su senzorski sistemi svjetskih sila dovoljno osjetljivi, ili će bar biti u bliskoj budućnosti, da razaberu o čemu je riječ.

U rujnu 1986. došlo je do još jedne prirodne katastrofe koja bi, po mišljenju nekih stručnjaka, mogla rasvijetliti misteriju u Tunguski. U

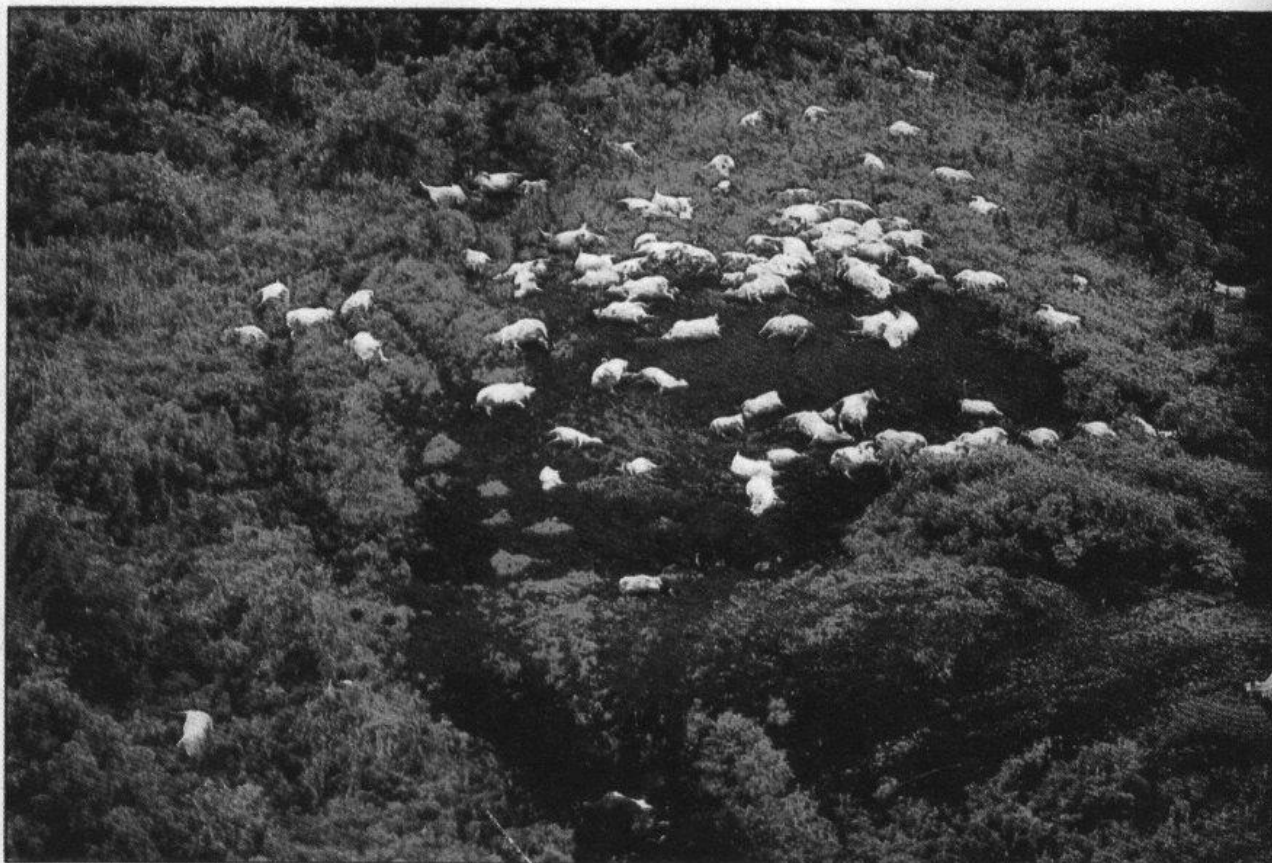

Dolje: trupla stoke leže tamo gdje ih je zatekao plin.

Yaoundeu, glavnom gradu južnoafričke države Kamerun, mjesne vlasti zatrpali su izvještaji u kojima se tvrdi da se u području oko jezera Nios, u unutrašnjosti zemlje, ljudi jednostavno ruše i umiru. Službenici koji su došli na mjesto događaja zatekli su apokaliptični prizor. Posvuda po brežuljkastom, zelenom krajoliku ležala su trupla goveda, svinja i divljih životinja. Ceste i staze što vode prema jezeru prekrili su leševi ljudi koji kao da su umrli u trenutku dok su hodali ili vozili bicikl. U selima uz samo jezero ljudi su ginuli na stotine u kućama i vrtovima. Ukupno je umrlo više od 1700 ljudi, a uginula su čitava stada stoke. Ubrzo se otkrilo da je pomor skrivio veliki oblak otrovnog plina, koji se spustio iz kraterskog jezera i usmratio sve što mu se našlo na putu.

Godine 1984. A. R. Crawford, geolog sa sveučilišta u Canterburyju na Novom Zelandu, zaključio je kako je veliki oblak plina iz unutrašnjosti zemlje mogao skriviti i eksploziju u Tunguski. »Tunguska bi lako mogla biti«, napisao je on, »posve zemaljska pojava... To je po svoj prilici jedini suvremeniji primjer naglog i vrlo silovitog izljeva vrućih plinova.« Crawford primjećuje da su takvi plinovi povezani s cijevima kimberlita u kojima su nalazišta dijamanta, a pojas takvih cijevi stere se preko Sibira.

Crawford pripada geološkoj struji koja vjeruje da se zemlja širi, možda čak i pulsira poput srca, i tako nastaju pukotine u tektonskom sistemu. Iz pukotina u zemljinoj kori mogu izaći naleti smrtonosnih i eksplozivnih plinova.

U šezdeset godina istraživanja u Tunguski nije se našao ni jedan uvjerljiv ostatak ekstraterestrijalnog materijala, premda male kuglice stakla nađene u tlu sadrže mnogo egzotičnih minerala. Sablasno je, ali sasvim vjerojatno, da je veliki prasak koji je lako mogao zbrisati s lica zemlje grad veličine Pariza izazvala najveća eksplozija plina što ju je suvremeni svijet vidio.

Arthur C. Clarke komentira:

Od događaja u Tunguski prošlo je gotovo osamdeset godina. Možete onda zamisliti kako smo se iznenadili kad smo 1985. primili pismo gospodina Samuela Suntera iz Victorije u Kanadi. Gospodinu Sunteru bilo je devet godina i živio je u Northumberlandu u Engleskoj kad se desila eksplozija. Pisao je ovako:

30. lipnja 1908. na sjeveroistoku sam opazio veliku vatrenu loptu, otprilike tri puta veću od punog mjeseca. Djelovala je poput rupe u nebu. S onu stranu rupe kao da je lizao plamen, kao da ste zavirili u ložionicu lokomotive. Ali ono što me prestravilo bila je zraka svjetla koja je padala baš onamo gdje sam stajao. Uplašio sam se i utrčao u kuću, tako da ne znam koliko je to dugo trajalo. Svega se čak i danas vrlo jasno sjećam.

Je li gospodin Sunter uistinu vidio eksploziju u Tunguski, s udaljenosti od 4000 milja i preko samog krova svijeta? Teško vjerojatno, a opet, ako se točno sjeća datuma, gotovo je sigurno da je vidio baš to.

Pitanje udara meteora ili kometa sad je poprimalo veliku znanstvenu i, što je neobično, političku važnost. Znanost uglavnom vjeruje da su dinosauri (kao i čitav niz drugih živih

bića) izumrli s lica zemlje prije nekih 65 milijuna godina kad je zemlju pogodio asteroid ili kometa promjera od oko 5 milja. Osim trenutačnog razornog djelovanja, dim i čestice otpada u zraku zamračile su čitavu zemlju na nekoliko mjeseci, tako da je stradala većina vegetacije i niz organizama koji su od nje živjeli.

Fizičar Luis Alvarez, dobitnik Nobelove nagrade, i njegov sin Walter tvorcima su ove teorije o »istrebljenju u kredi i tercijaru«, i čvrsto vjeruju da je točna. Prije dvadeset i pet godina posvetio sam svoj jedini roman koji ne spada u znanstvenu fantastiku Luisu i njegovim suradnicima iz laboratorija za radijaciju, s kojima sam i sam surađivao 1942. Kad sam nedavno pisao novi predgovor, spomenuo sam polemike o toj teoriji »koje i dalje žučno traju«. Luis me smjesta ispravio:

Da si tu rečenicu napisao prije nekoliko godina, morao bih se složiti. Ali sad je igra završena, i svi koji su se potrudili da razmotre dokaze vjeruju da smo u pravu... Naša teorija — točnije, otkriće — da je istrebljenje u kredi i tercijaru prouzročio udarac kometa promjera 10 kilometara, više nije kontroverzna, u znanstvenom smislu riječi.

I dalje je, međutim, kontroverzna teorija da bi nuklearni rat čak i malih razmjera mogao dovesti do sličnih ekoloških posljedica, te bi ne samo pojedina područja, nego čitav svijet bio uništen »nuklearnom zimom«. Ako je to točno, čitavom čovječanstvu prijeti smrt od nuklearnog oružja nekoliko nacija.

Možda će se evolucija ponoviti. Lako je moguće da bi mi sisavci još uvijek uplašeno trčkarali po šipražju da multimegatonska eksplozija prije 65 milijuna godina nije satrikla goleme zvijeri koje su vladale zemljom. Hoćemo li mi ponoviti scenarij i otvoriti put našim nasljednicima — žoharima?

Janet & Co.

P. 1000

1000

1000

1000

Reddish brown

Sept 10/97

Sept 10/97

1000

Je li čudovište iz Loch Nessa divovska lignja? Anthony Shields, koji je to predložio 1984, nacrtao je kako bi Nessie mogla izgledati.

Dolje: Sharon Boulton i Catriona Murray pokazuju mjesto u blizini Dvorca Urquhart na Loch Nessu, gdje su, kako tvrde, vidjele obris goleme tamne nemani koji se nekoliko puta pojavio u vodi.

4.

Zagonetne pojave u jezerima

Obalu su odjednom zapljusnuli valovi i oboje smo smjesta potrčali da vidimo što se događa. Tek nekoliko minuta ranije razgovarali smo o tome kako je jezero mirno.

Očito se nešto vrlo krupno kretalo vodom velikom brzinom u blizini obale.

U početku smo vidjeli samo jednu crnu, zaobljenu grbu, a onda je uronila. Za nekoliko časaka pojave su se dvije grbe, a čini mi se da je ona druga bila rep.

Gledala sam kao začarana jedno vrijeme, a onda je stvorenje ponovno duboko zaronilo i nestalo, uzburkavši pritom vodu.

Ovako gospođa Dilys Fisher, učiteljica s juga Engleske, opisuje svoj susret s čudovištem iz Loch Nessa u kolovozu 1982. U vrijeme susreta, gospođa Fisher i njen muž popravljali su iznajmljeni moped na odmorištu kraj autoputa A82 od Invernessa do Fort Williama. Dok su kopali po motoru, čuli su »iznenadno, bučno komešanje« u jezeru.

Četiri godine kasnije, u kolovozu 1986, tri djevojke koje su to ljeto radile u Hotelu Loch Ness u Drumnadrochitu stajale su kraj Dvorca Urquhart, slikovite ruševine na sjevernoj obali jezera. Bilo je blizu ponoći. Jezero je bilo mirno. Ali kad su pogledale prema pučini, posred jezera primijetile su neki tamni oblik.

»Oblik je imao jednu veliku grbu na jednom kraju i manju grbu na drugom«, kaže Catriona

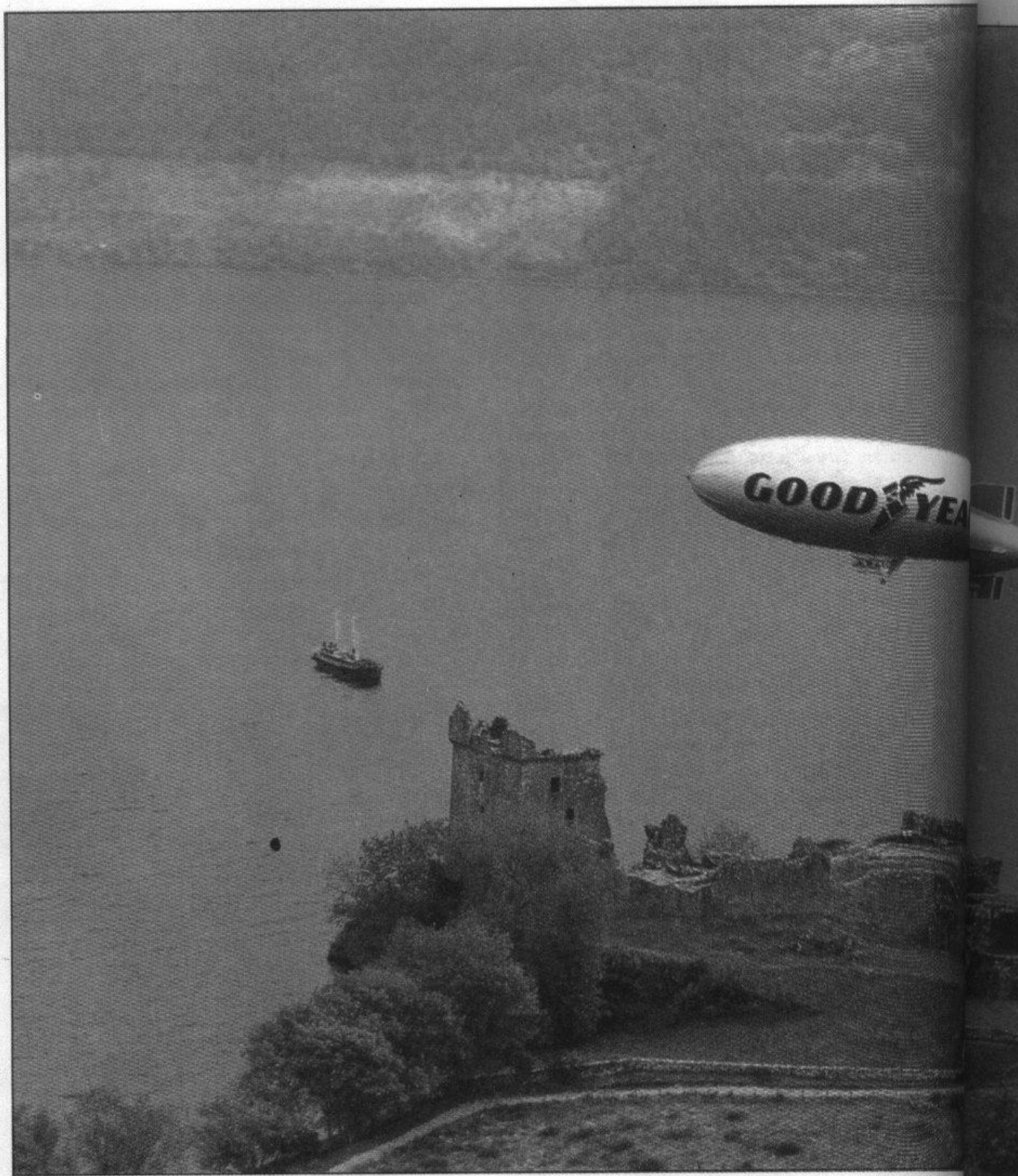
Murray. »U prvi mah smo pomislile da je to otok, ali onda smo se sjetile da na tom dijelu Loch Nessa nema otoka.«

Catrionina prijateljica, Sharon Boulton, također se zaprepastila. »Oblik se pojavljivao i nestajao«, kaže ona. »Unatoč golemih dimenzija, nismo čule ni zvuka. To nikako nije bilo priviđenje, jer smo sve vidjele isto.«

Djevojke su pokušale uzbuniti žitelje obližnje kuće, ali nitko se nije javljao. Onda su zaustavi-

Europa, zepelin tvrtke Goodyear, nadlijeće Loch
1982. Na vodi kraj Dvorca Urquhart vidi se
istraživački brod projekta Loch Ness.

le kamion koji razvozi mlijeko i vozač je uslužno usmjerio farove prema jezeru. Ali nije se ukazalo ništa neobično: samo mirna površina jezera koja je svjetlucala, bez ikakvih zagonetnih izbočina.

Kao što se vidi iz ovih priča, zanimanje javnosti za zagonetno čudovište iz Loch Nessa nije nimalo jenjalo posljednjih godina. Predani lovci na čudovište aktivni su kao i prije, a čini se da je aktivna i sama Nessie, jer se neprestano pojavljuju novi očevici koji tvrde da su vidjeli najglasovitije čudovište na svijetu. Jedan od najambicioznijih suvremenih planova da se konačno dokaže postoji li Nessie svakako je onaj iz 1984, kad je golema, cjevasta klopka, duga 25 m i načinjena od fiberglasa, spuštena iz zraka u jezero. Unatoč snažnom vjetru, Jim Wood, pilot helikoptera, spustio ju je točno na određeno mjesto blizu spruda Horseshoe kraj Fort Augustusa; a zatim su projektant zamke, dvadesetpetogodišnji službenik Steve Whittle, njegovi sponzori — poznati proizvođači votke — i čitava britanska javnost, mogli samo prekržiti ruke i čekati, što je, kao što svaki ribar zna, najbitnije u ribolovu.

Što god ona bila, (kaže Whittle), Nessie sigurno točno zna što se događa u jezeru, jer pozna svaki njegov kutak onako kao što vi ili ja poznajemo vlastitu dnevnu sobu.

Zbog toga smo načinili klopku neprimjetnu koliko god je to moguće, i pričekat ćemo nekoliko tjedana kako bi imala vremena da se na nju privikne. U početku će se sigurno plašiti, ali s vremenom će primijetiti da kroz nju plivaju lososi i pastrve.

Nadamo se da će se tada ohrabriti, a osim toga, neće moći odoljeti napasti kad vidi čitavo jato od 40 lososa okupljeno na jednom mjestu.

Ali strpljenje nije urodilo plodom. Klopka — koja je trebala samo zadržati čudovište dovolj-

Lovac na čudovište, Steve Whittle, gleda kako njegovu »zamku za Nessie« spuštaju pomoću helikoptera u Loch Ness, u kolovozu 1984.

no dugo da ga fotografiraju i da ga pregleda zoolog — nije nikad prorađila.

Istraživači su se podigli i u zrak, u zepelinu *Europa* što ga je financirala kompanija Good-year, ali posada od dvadeset i pet članova nije primijetila ništa neobično dok su kružili nad jezerom pri dostojanstvenoj brzini od 35 milja na sat.

Sve su čudnije teorije kojima se pokušava protumačiti zašto se čudovište ne može uhvatiti i zašto uopće živi u Loch Nessu. »Da li je Nessie golema lignja?« pita se pisac članka u britanskom časopisu za neobične pojave, *Fortean Times*. Godine 1983. Eric Beckjord, lovac na čudovište, iznio je novinarima svoju ideju:

Počeo sam misliti ovako: da vidimo laminaciju na prednjem staklu automobila, potrebne su nam polaroid naočale.

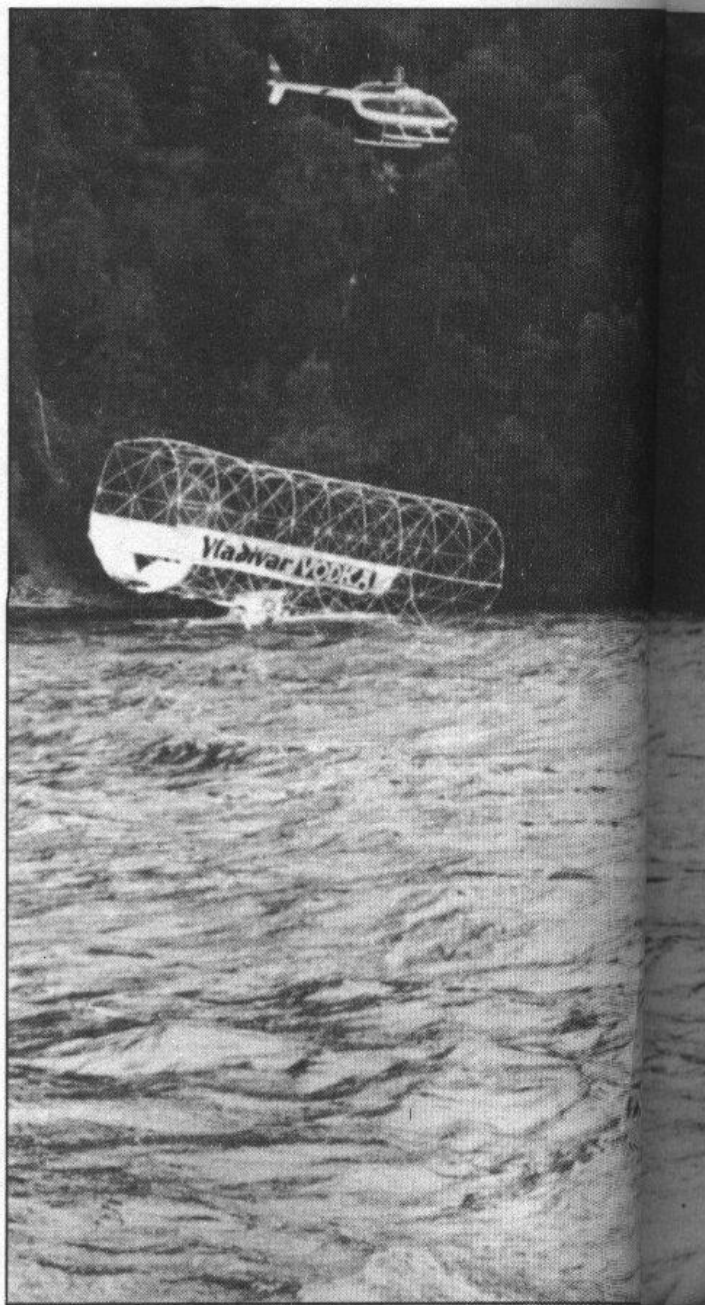
Što ako čudovište postoji, ali posjeduje kvazi ili pseudonevidljivost? Ljudsko oko ne registrira čitav spektar svjetla. Ne vidimo infra-crveno.

Možda je Nessiena koža prevučena nekom vrsti boje koja se ne zadržava na rožnjači u većine ljudi. Time bi se mnogo toga objasnilo.

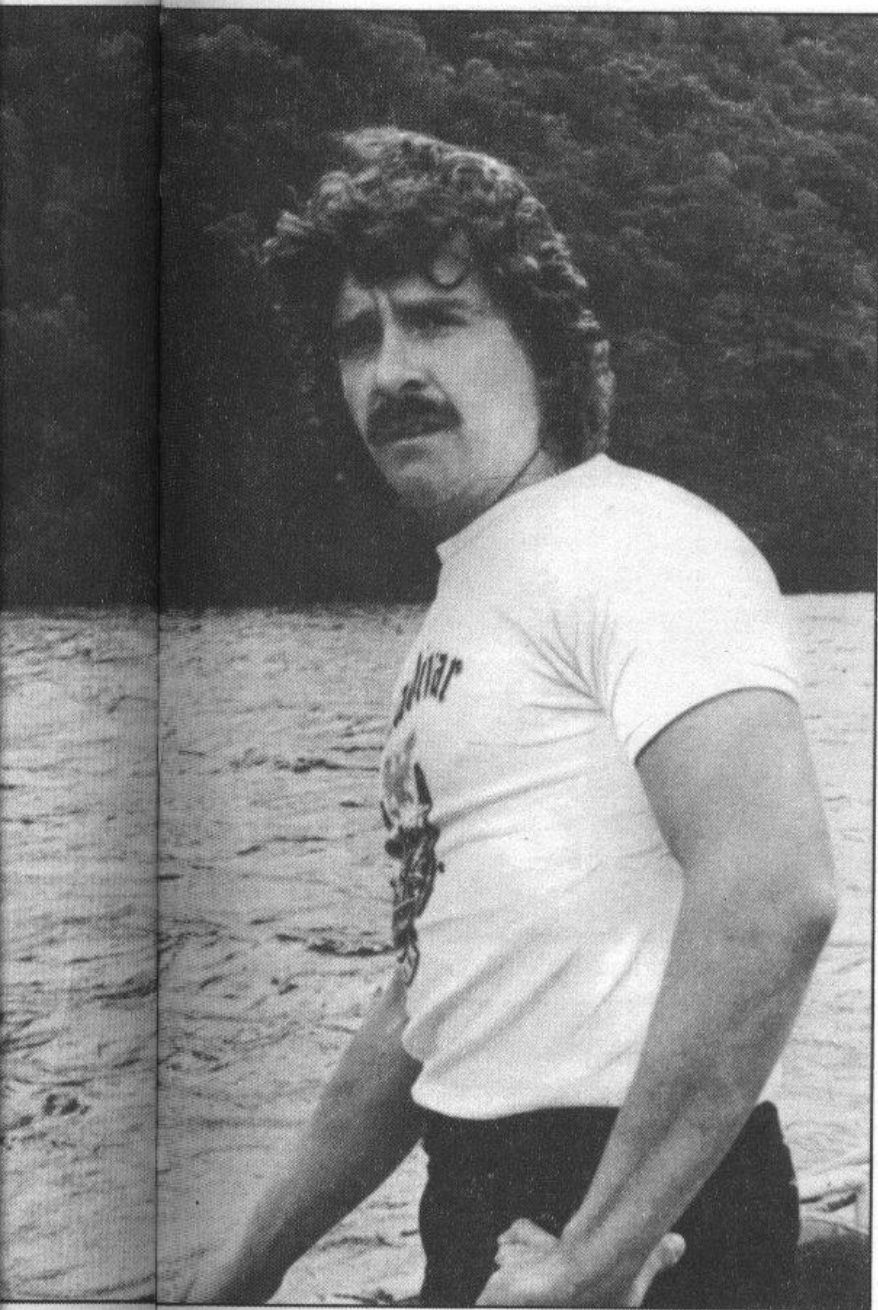
Ipak, mora se reći da se dosta toga promijenilo. Prošli su slavni dani lova na čudovište iz Loch Nessa. Ironično je da je pedeseta obljetnica prve izjave očevica koja je privukla svjetsku pažnju, 1983, uglavnom izazvala novi val sumnjičavosti, te su ideju da u jezeru obitava neznano biće podvrgli nizu pažljivo pripremljenih i vješto argumentiranih napada.

Istodobno, istraživači kojima zanos nije splasnulo pohrlili su na obale jezera u potrazi za bićima koja, kako mnogi vjeruju, žive u svojoj slatkovodnoj utvrdi još od prehistorijskih vremena.

Izvještaje koji tvrde kako je viđeno čudovište u vodama jezera Hanas u Kini istražili su

tehničari Sveučilišta Xinjiang 1980. godine. Otputovali su na jezero, smješteno u brdima obraslim gustim šumama, 500 milja sjeverno od Urumqija u području Xinjiang Uygur, te postavili mamce u vodu. Međutim, vidjeli su

samo »veliki crveni obris« koji se približio mamcu, a zatim iščezao u dubinama.

Priča se da je osamdesetih godina čudan par stvorenja obitavao u jezerima Saddle i Christine u Alberti u Kanadi. Ray Makowecki, direk-

tor područnog odjela za ribe i divljač, rekao je zainteresiranim:

Dobili smo toliko izvještaja o bićima u oba jezera da smo ih morali shvatiti ozbiljno. Nema nikakvog očiglednog i logičnog objašnjenja.

Osim glava koje su nalik konjskima i očiju veličine tanjurića, osobina koja je najviše zapanjila očevice je griva, koja izgleda otprilike kao kosa Bo Derek u filmu »Desetka«. A svi izvještaji došli su od pouzdanih ljudi kojima se može vjerovati.

Poljske novine *Kurter Polski* objavile su 1982. priču studenta koji tvrdi da se, dok se kupao u jezeru Zegrzynski kraj Varšave, pred njim pojavila zvijer »goleme, crne, ljigave glave sa zečjim ušima«. Smjesta je zaplivaao prema obali, a kad se dokopao kopna, stvorenje je već nestalo, a za njim je ostala samo snažno uzburkana voda.

Ruski pisac Anatolij Pankov priča o lovu na sivkasto, dugovrato biće koje se od 1950-tih godina viđa na jezeru Labinkir u pokrajini Jakutsk u Sibiru. Grupa geologa izjavila je da se glasa »poput djeteta koje plače«, a neki lovci na jelene tvrde kako su vidjeli da poput opruge izlijeće iz vode i grabi pticu u letu. Pankov spominje i lovca koji se dosjetljivo osvetio čudovištu zato što mu je progutala psa. Prvo je načinio splav od životinjske kože, a onda je natrpao užarenim ugljevljem i porinuo u vodu. Čudovište je dograbilo mamac i zaronilo, a zatim se nekoliko časaka kasnije opet pojavilo na površini »ispuštajući jezive krike«.

Bilo je i neizbježnih lažnih uzbuna. Sovjetska novinska agencija Tass javila je u prosincu 1985. rezultate ekspedicije u Alma Atu, grad u Kazahstanu, što ju je organizirao Institut za razvojnu morfologiju i ekologiju životinja Sovjetske akademije znanosti. U jezeru Kol-Kol

godinama se pojavljivalo čudovište. Neki svjedoci tvrdili su da je nalik dinosaurusu; drugi su opet govorili o »zmijolikom tijelu dugom oko 20 metara koje se učestalo pojavljuje na površini jezera«.

Znanstvenici nisu dopustili da ih živopisni opisi mještana odvuču na krivi trag. »Jezero je blatom prekrivenim pukotinama povezano s podzemnim špiljama«, kaže njihov izvještaj. »Kad se blato sapere i voda pojuri u pukotine, na površini se pojavljuju golemi virovi — tragovi nepoznate zvijeri.«

U srpnju 1982. kupaći u šljunčanom jezeru kraj Augsburga u Zapadnoj Njemačkoj sa stravom su ustanovili da se s njima u vodi brčka i neko gmizavo zmijoliko biće. Smjesta su pozvali policiju koja je uhapsila jednu bou constrictor. Kako se našla u jezercu? Odgovor: dan je bio vrlo vruć i brižni vlasnik zmije poveo ju je sa sobom na kupanje.

Godine 1984. objavljena je knjiga pod naslovom *Champ — više od legende*, koja ozbiljno dokazuje da u jezeru Champlain u Sjedinjenim Državama postoji čudovište. Autor knjige, Joseph Zarzynski, prikupio je više od 200 izvještaja očevidaca koji ukazuju na tu mogućnost. Svakako, mjesta ima dovoljno da se čudovište sakrije: jezero Champlain dugo je 109 milja i proteže se od kanadske granice kroz Vermont sve do države New York.

Zarzynski je sakupio pozamašan broj priča očevidaca iz devetnaestog stoljeća. Na primjer, neki kapetan Crum tvrdi da je u srpnju 1819. vidio Champa sa svog broda u Zaljevu Bulwagga. Po njegovim riječima, grdosija je bila gotovo 60 m duga i uzdigla je glavu preko 4,5 metra iznad vode. U kolovozu 1871. putnici na parobrodu *Curlew*, prolazeći kraj Barber Pointa, gledali su kroz teleskop kako golemo i zagonet-

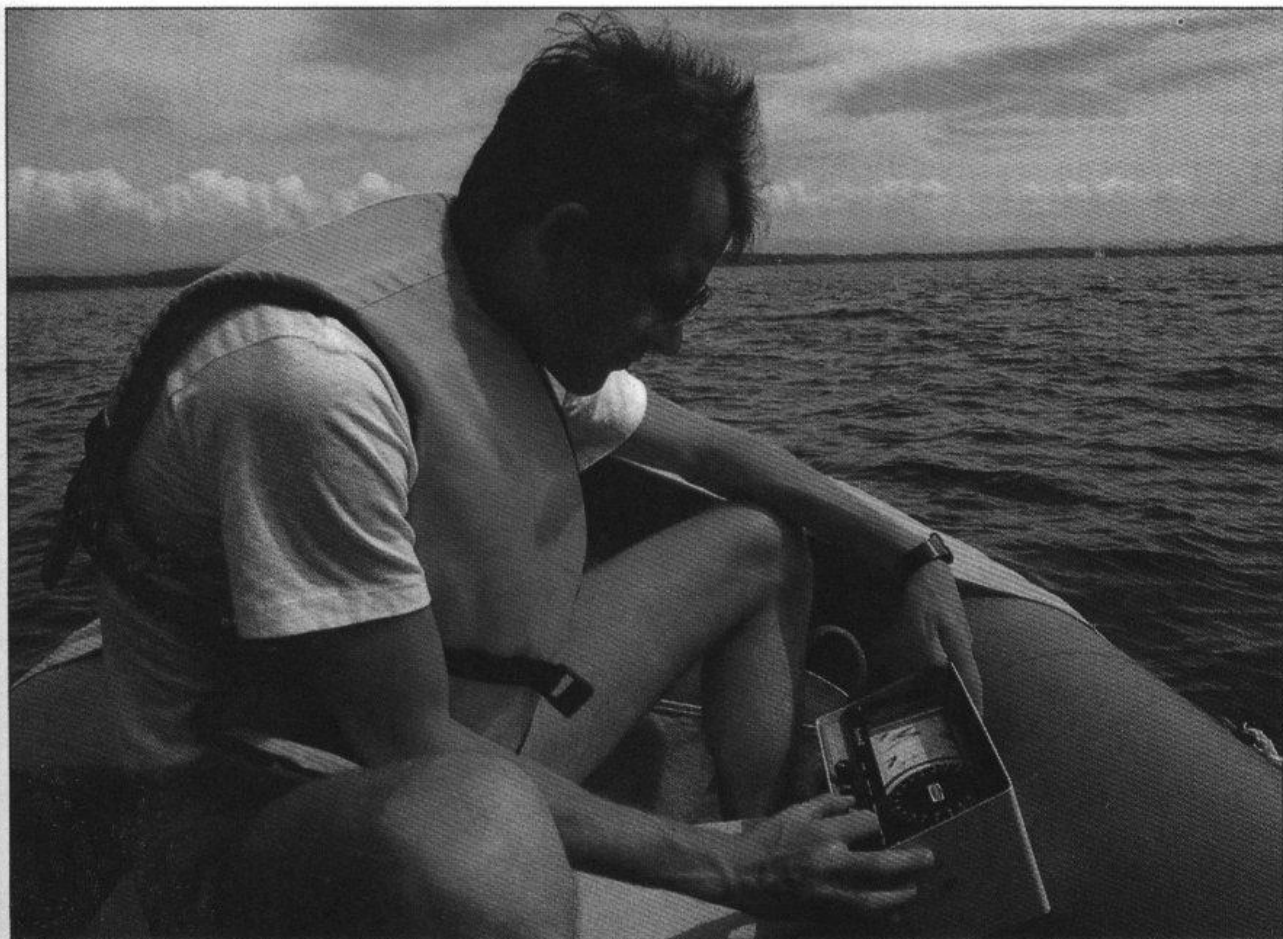
no biće para površinu vode »brzinom željeznice«. Deset godina kasnije, gospodin Warren Rockwell, kormilar parobroda, pucao je na neku »zvijer« sa stražnje palube svog broda u blizini Swantona u Vermontu. Stvor je smjesta nestao. Godine 1880. neki dr. Brigham iz Bedforda u Quebecu i njegov prijatelj primijetili su »dijelove tijela neobičnog čudovišta dugog čitavih 20 stopa, glave velike poput vreće brašna, i zelenkastih očiju« u Zaljevu Missisquoi.

Avril Trudeau i prijatelj prijavili su 1960-tih da su vidjeli stvorenje s licem noja ili patke blizu obale kod Maquama u Vermontu. To je samo jedan od brojnih susreta u ovom stoljeću. Nešto ranije, 1951, gospođa Theresa Megargee pucala je na stvorenje »prije 9 nego 6 metara dugo« uz otok Valcour u New Yorku. Ne može baš sa sigurnošću tvrditi da je posrijedi bilo nepoznato stvorenje — mogla je biti i atlantska jesetra — ali za svaki slučaj ispalila je u nju »staru Winchesterku s osmerokutnom cijevi«. Zarzynskom je rekla: »U to vrijeme, kao brižna mlada majka, mislila sam samo o tome kako bi moja krasna beba jednog dana mogla postati tom biću slasno predjelo.« U kolovozu 1981, Claude Van Kleeck i drugi plovili su Zaljevom Bulwagga kad su spazili stvorenje »ne manje od 15 metara, i široko kao bure od 55 galona«, dok je u svibnju 1985, Anna Gagne nekoliko puta vidjela čudovište nedaleko otoka Popasquash.

Od svoje zbirke izvještaja očevidaca, Zarzynski je sastavio sliku čudovišta:

Champ je otprilike 4,5—9 m dugačak... Crn je ili taman, s tim da mu se boja možda mijenja s obzirom na starost ili spol. Champ ima glavu poput zmije, s dva roga ili uha, ustima i zubima, a možda i grivu ili neku vrst krijeste na glavi i vratu. Budući da je vrlo rijetko viđen na kopnu,

Najveći zagovornik Champa, Joseph Zarzynski, služi se svom raspoloživom suvremenom tehnologijom — kao što je ovaj sonar — u potrazi za čudovištem iz jezera Champlain.

nemamo podataka o tome ima li peraje i koliko ih je, ali brojni očevici opisuju rep. Champ može roniti i plivati znatnom brzinom, a može i dulje vrijeme držati glavu uspravno. Ne možemo točno procijeniti težinu, međutim, prema opisu veličine tijela nije nezamislivo da teži nekoliko tona.

Zarzynskijev krunski dokaz je fotografija koja navodno prikazuje Champa, a snimljena je 5. srpnja 1977. Anthony i Sandra Mansi bili su na obali jezera kraj St Albansa u Vermontu, kad je odjednom iz vode izvirila glava nalik glavi dinosaurusu. Anthony je brzo dodao Sandri foto-aparat, Kodak Instatamatic, a zatim pohitao da spasi njihovo dvoje djece koje se

praćakalo u plićaku. Sandra je uspjela snimiti jednu fotografiju. Slika je zagonetna. Vidi se jedna grba i nešto što Zarzynski naziva »dodatkom«, a što je po svoj prilici vrat i glava, ili pak rep.

Analiza koju su izvršila dva znanstvenika nije riješila sva pitanja. Dr. B. Roy Frieden iz Centra optičkih znanosti Sveučilišta u Arizoni uvjeren je da fotografija nije retuširana, te da to nije ni montaža ni dvostruka ekspozicija. Ispitivanje, prilikom kojeg se služio najsuvremenijim tehničkim metodama, uključivši i kompjutersku obradu, nije otkrilo ništa više od toga. Ali ipak je sumnjao. Neka žena koja je prije živjela u blizini jezera upozorila ga je na

Fotografija koju je Sandra Mansi snimila s obale jezera Champlain 1977. Je li to čudovište?

čudnovatu smečkastu crtu u vodi. Je li to možda podvodni pješčani sprud? upitala ga je ona. Frieden je ponovno proučio sliku. »Mislim da je to zaista detalj na fotografiji«, zaključio je. Pojavile su se »zanimljive implikacije«, jer ako je smeđa crta zaista pješčani sprud, »sasvim je moguće da je netko predmet tamo stavio, ili ljudi koji su snimili fotografiju ili neki ljudi koji su ih htjeli prevariti; ništa lakše nego prošetati pješčanim sprudom vukući za sobom predmet nalik čudovištu, sakriti se iza njega i pretvarati se da je upravo izronio iz vode.«

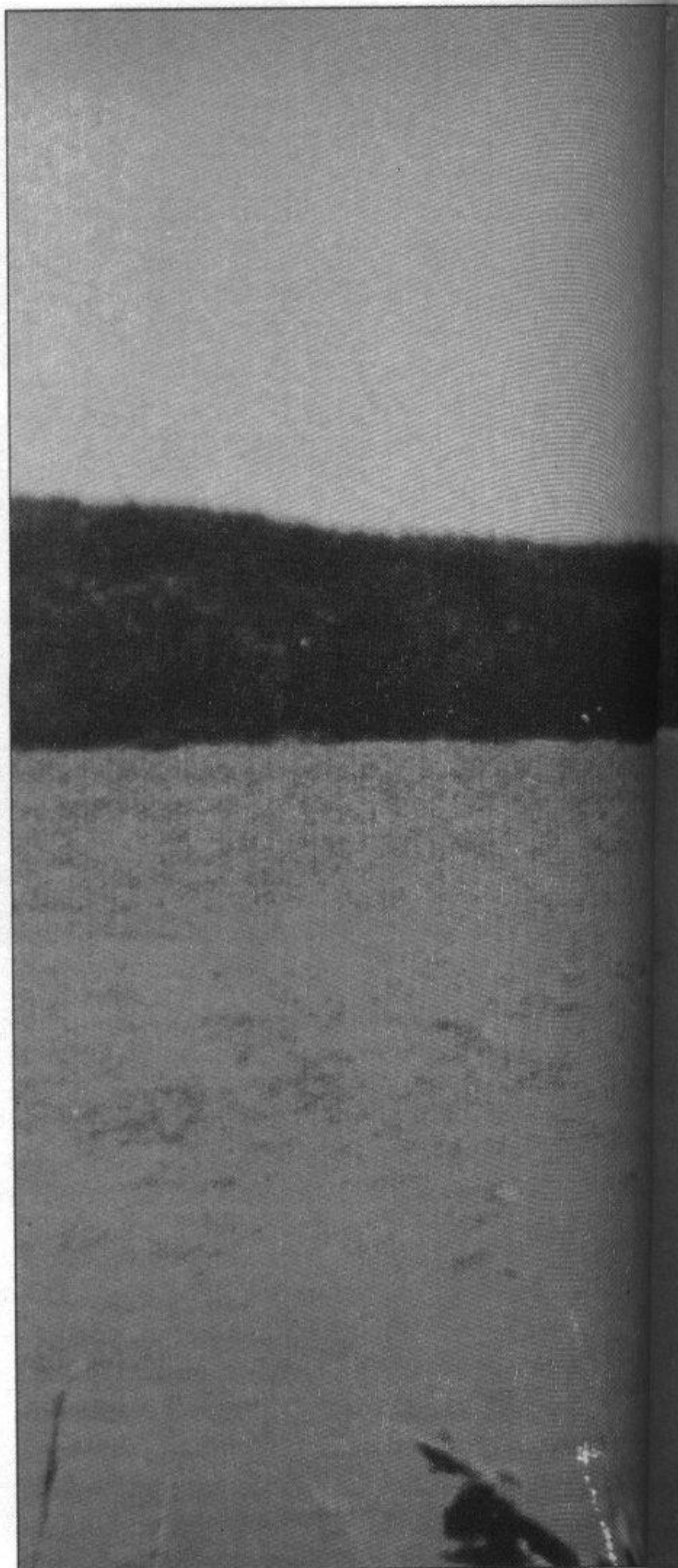
Dr. Paul LeBlond, oceanograf sa Sveučilišta u Britanskoj Kolumbiji, ponudio je sasvim drugačiju interpretaciju. Pažljivo je razgledao valove koji se vide na fotografiji i napisao:

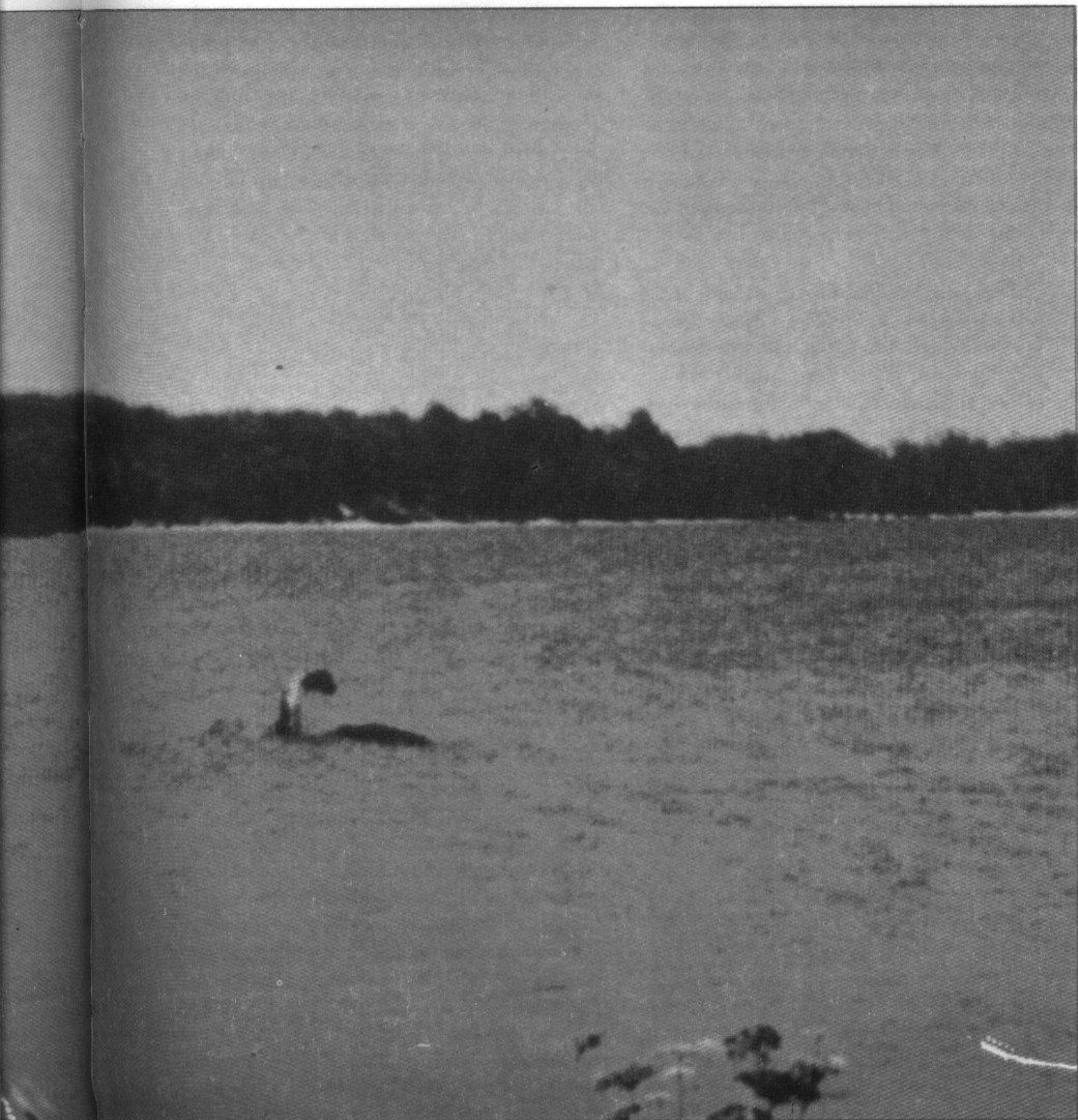
Putujući prema pličini, valovi usporavaju, propinju se i na kraju lome. Ako bljedi dijelovi fotografije odgovaraju plitkim nanosima pijeska, za očekivati je da valovi promijene oblik, a svakako da se lome češće nego na drugim mjestima. To međutim nije slučaj, i čini se da bismo drugačiji izgled tog dijela jezera morali pripisati odrazu svjetla od oblaka iznad površine vode.

Ovu je zavrzlamu tim teže riješiti jer se Mansijevi, kojima je taj kraj inače nepoznat, ne mogu točno sjetiti na kojem su dijelu obale bili kad su snimili fotografiju.

U međuvremenu, neumorni Zarzynski nastavlja svoju potragu, sakuplja daljnje izjave svjedoka, ruje po dubinama uz pomoć sonara i podvodnih video-kamera, kako bi jednom zauvijek ustanovio da stvor kojeg proganja već više od decenije uistinu postoji.

Neki mu ne daju mnogo izgleda za uspjeh. Michel Meurger sa Institut Métapsychique International u Parizu, i Claude Gagnon, profesor filozofije na Sveučilištu u Montrealu počeli

su sakupljati izvještaje o susretima s čudovištima iz kanadskih jezera 1981. Meurger je čitao ce časopisa *Fortean Times* izvijestio da su do kraja veljače 1983. tokom rada »otkrili iznenađujuće velik broj — pedeset jezera s čudovištima, a prekrili smo tek mali dio našeg teritorija!« Potanko ispitavši priče svih očevidaca, dva su istraživača puna nevjerice. Opisi se i previše razlikuju:

Uzalud tražimo podudarnost u detaljima; dobili smo izbor svojstava za svaki dio tijela — glavu, vrat, leđa, rep i udove. Ovisno o kriptozoološkim teorijama, možemo prepoznati pomodne sisavce, prihvatljive reptile i, za one konzervativnije, sasvim pristojne ribe. Problem je jedino što ima materijala za sve vrste.

Čak i u manjim jezerima navodno su videne po četiri različite vrste čudovišta: u jezeru Saint-François, na primjer, vrsta nalik »prevrnutom brodu«, »džinovska riba«, »živo truplo« i »konjska glava«. Meurger komentira:

Čudovišta iz jezera mame nas svojim neuhvatljivim tijelima i neutvrdivim nastambama. Oblik im se topi poput voska, ili faune iz snova.

Nemoguće je da četiri (ili više) posve različita i nepoznata tipa velikih životinja žive u kvebečkim jezerima, od kojih su neka srednje veličine i dubine. Teško je vjerovati da bi u takvim jezerima mogla opstati dovoljno velika populacija svake vrste sa sposobnošću razmnožavanja — čak ni golemo jezero Champlain ne bi bilo dovoljno za takvo što!

Na kraju zaključuje: »U svakom slučaju, moja terenska istraživanja u Quebecu jasno ukazuju da je bolje proučavati životinjski svijet na obalama jezera, nego čeprkati po mutnim vodama.«

Promatrači na obalama Loch Nessa u oku su javnosti već čitavih pola stoljeća, i sigurno ih nije osobito razveselila knjiga objavljena povodom obljetnice 1983, pod smjelim, ali jednostavnim naslovom *Misterija Loch Nessa riješena*. Autori, Ronald Binns i R. J. Bell, veterani su istraživanja čudovišta u škotskim jezerima, ali ono što su iznijeli u knjizi potpuno jasno govori kako više ne vjeruju da takav stvor postoji u Loch Nessu. Na 220 stranica oni na zabavan način obaraju mnoge od već prihvaćenih »činjenica« o čudovištu, i svatko tko se sprema na ekspediciju na Loch Ness morao bi pročitati ovu knjigu. Evo nekoliko primjera kako Binns i Bell solidnim argumentima ruše različite teorije:

Prva na redu je ideja omiljena među Nessie-nim biografima, a to je da izvještaji o susretima s čudovištem postoje od davnina. Binns i Bell odlučili su da dođu do samog izvora tih priča, a ono što su otkrili navelo ih je da zakluče kako »pod pomnim razmatranjem sve legende o Loch Nessu jednostavno ispare.«

Na primjer, tvrdilo se da neolitski rezbareni kamen, pronađen kraj jezera, prikazuje čudovište, a zapravo je posrijedi piktski uzorak kakav se nalazi po čitavoj Škotskoj. Glasoviti i često spominjani susreti iz 1520, 1771. i 1885, vuku porijeklo, kažu autori, iz »pisma nekog ekscen-trika objavljenog u *The Scotsmanu* 20. listopada 1933.« Dodaju da pisac pisma nije naveo »ni svoju adresu niti naslove kronika ili izdanja u kojima su zabilježene te krasne, tajanstvene priče.« Pokazalo se da ne postoje reference na čudovište iz Loch Nessa ni u djelima grčkog povjesničara po imenu Dio Cassius, koji je napisao povijest Rima oko 200. godine naše ere, ni u članku navodno popraćenom drvore-zom s likom čudovišta u časopisu *Constitution* iz Atlante, izdanje studeni 1896. Čak i susret

Dolje: Alex Campbell, lovočuvar na Loch Nessu, u slobodno vrijeme novinar i tragač za čudovištem *extraordinaire*.

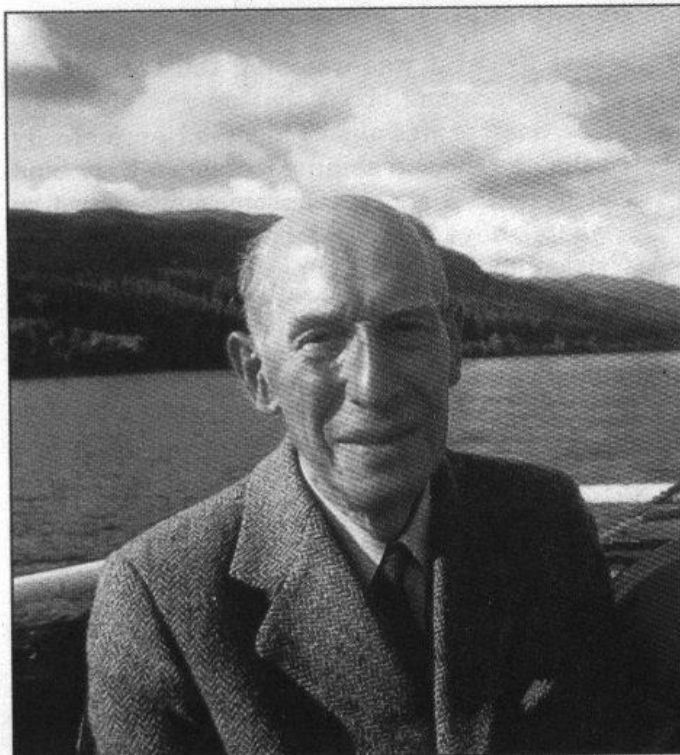
svete Columbe s vodenom nemani u rijeci Ness, zabilježen u životu svetice što je napisan 565. godine, odbacuje se kao dokaz, jer je rijeka Ness udaljena od jezera, i od njega je dijeli još jedno jezero; »vodena neman« samo je jedno od mitskih stvorenja koje u priči služi da pokaže kako je Columba imala čudesne sposobnosti.

Druga meta napada je čovjek kojeg poznaju generacije lovaca na čudovište. Alex Campbell, namještenik lokalne Uprave za ribarstvo, decenijama je bio lovočuvar na Loch Nessu. Čudetni pripovjedač, te stoga vrlo tražen za televizijske emisije i omiljen među novinarima, Campbell tvrdi da je vidio čudovište ni više ni manje nego osamnaest puta, a Binns i Bell u svojoj knjizi okrstili su ga »samozvanim visokim svećenikom tajni jezera, uvijek pripravnim da posavjetuje i nadahne nove obožavatelje čudesne nemani.« Sad se otkriva da je Campbellova uloga u priči o čudovištu iz Loch Nessa potcijenjena. Campbell nije bio samo lovočuvar na jezeru; u slobodno vrijeme bavio se novinarstvom, te je sakupljao priče s onu stranu jezera oko Fort Augustusa i objavljivao ih u mjesnim novinama *Inverness Courier* i *Northern Chronicle*. Prvi izvještaj o čudovištu koji je privukao pažnju čitave zemlje — susret koji su doživjeli John Mackay iz Drumnadrochita i njegova supruga, u travnju 1933 — očito potječe iz njegova rječitog pera.

Binns i Bell naglašavaju da je to zanimljivo štivo, jer članku napadno nedostaje novinarske objektivnosti. Baš kao da ga je napisao netko s čvrstom namjerom da uvjeri čitatelje kako čudovište postoji. Autore knjige također pomalo čudi veliki broj Campbellovih susreta s čudovištem, bogate i razrađene pojedinosti susreta, činjenica da je on jedan od rijetkih ljudi koji su Nessie vidjeli izbliza, i »zanimljiva pojava« da

ništa od svega toga nije zabilježeno na fotografijama, niti postoji bilo kakav drugi objektivni dokaz. Najzanimljivije od svega je ono što otkrivaju o Campbellovom »najboljem« susretu. Vrlo je volio pripovijedati o tome, pa se priča pojavila i na stranicama *Misterija svijeta*:

Čuo sam šum dva ribarska broda koji su dolazili kanalom sa zapada. Odjednom se voda uskomela baš na ulazu u kanal. Bio sam zapanjen, triput sam sklopio vjeđe kako bih provjerio da mi se sve to ne privida — glava i golemo, zgrbljeno tijelo bili su savršeno jasni. Po ponašanju stvora odmah sam znao da je preplašen. Uplašila ga je buka strojeva s brodića. Čim sam ugledao pramac broda, a tada ga je i on ugledao, nestao je s vidika. Procijenio sam da mu je trup dugačak najmanje 9 metara, da su visina glave i vrata šest stopa iznad razine vode i da mu je koža siva.

Campbell je naveo nekoliko različitih datuma za ovaj događaj, što mu nikako ne ide u prilog, ali najgore po govorljivog lovočuvara jest što je 1933. sve lijepo i potanko objasnio u pismu svojim poslodavcima. Prvo opisuje što je vidio:

Primijetio sam čudan predmet na površini, oko šest stotina metara od mjesta gdje sam stajao. Činilo se da je 9 metara dugačak, a ono što mu je trebala biti glava bilo je čitavih 1,5 m iznad vode. To stvorenje, a u taj sam čas bio siguran da je posrijedi neki neobičan stvor, kao da je promatralo dva ribarska broda koja su izlazila iz kanala u Loch Ness; i ne znam da li mi se to samo pričinjalo, ali mogao bih se zakleti da je stvorenje mahalo glavom i brzo micalo tijelom, baš kao kormoran kad izroni na površinu. To sam gledao punu minutu, a onda je predmet nestao kao da je zaronio pod vodu.

Slijedi i objašnjenje:

Prošlog petka promatrao sam Loch s istog mjesta i otprilike u isto doba dana. Vrijeme je također bilo gotovo identično — skoro sasvim mirno, a sunce prosijava kroz mutnu izmaglicu. Ubrzo mi se u vidokrugu pojavio prizor vrlo sličan onom što sam ga opisao, i to negdje na istoj udaljenosti od mjesta gdje sam stajao.

Ali svjetlo je postajalo sve bolje i bolje, pa sam u roku od nekoliko sekundi ustanovio da ono što sam mislio da je čudovište nije drugo do nekoliko kormorana, a ono što mi se činilo da je glava, bio je kormoran koji je stajao u vodi i lepetao krilima kao što im je običaj. Drugi kormorani nanizali su se u redu iza ptice predvodnice i pri slabom osvjetljenju i na prvi pogled djelovali su baš kao tijelo i grbe čudovišta, točno kao što su ga opisali očevici.

Najvažnije je da su tijela ptica pod nepouzdanim svjetlom djelovala znatno veća nego inače.

Taj efekt sam već primijetio na Loch Nessu, premda ne baš u ovom obliku što ga sad opisujem.

Zar je važno ako je Campbell, u svom entuzijazmu za voljeno jezero i čudovište koje je i sam pomogao da se proslavi, počinio grijeh dobro poznat svim novinarima: nije dopustio da činjenice pokvare dobru priču? Ipak jest važno, jer su Campbellovi prvi izvještaji na neki način doveli posjetioce do toga da očekuju čudovište. Komandant Rupert Gould, poznati pisac i radioizvjestilac o tajanstvenim pojavama, i jedan od prvih istraživača izvještaja o čudovištu iz 1933, svjestan je opasnosti: »Kad očekujete da ćete nešto vidjeti, točno je da ćete za sve što je tome imalo nalik pomisliti da je to baš to.«

Kako onda Binns i Bell tumače stotine susreta s čudovištem? Budući da ne vjeruju da jedna jedina teorija može objasniti sve slučajeve, nude čitav niz pretpostavki, a među njima i jelene koji plivaju (»rogata čudovišta«), vidre (pokazalo se da barem dva od ionako rijetkih susreta na kopnu opisuju zapravo vidru, »tek malko pretjerano«), plutajuće bačve mazuta (koje su ostale nakon popravka ceste), debla drveća (»čudovišta s jednom grbom«) i tragove mnogih čamaca što plove uzduž i poprijeko po jezeru. Ostale slučajeve pripisuju prividenjima, optičkim varkama. Alex Campbell ni izdaleka nije jedina osoba koja je vidjela prividenja: autoritativno djelo u šest tomova, *Batimetrijski pregled škotskih slatkovodnih jezera*, objavljeno 1910. posvećuje posebno poglavlje optičkim varkama na Loch Nessu. Autori knjige *Misterija Loch Nessa riješena* dodaju da je ljeto 1933. bilo posebno pogodno za pojavu prividenja.

Nisu samo Binns i Bell poradili na ovoj misteriji. U travnju 1984, jedan od najčuvenijih

»Kirurgova fotografija« kako se obično objavljuje. Krupni plan ne daje dovoljno podataka da se procijeni veličina »čudovišta«.

istraživača, Steuart Campbell iz Edinburgha, objavio je u časopisu *British Journal of Photography* članak kojim je zlobno označio pedesetu godišnjicu jedne od najpoznatijih fotografija čudovišta iz Loch Nessa. Tu fotografiju, poznatu kao »kirurgova slika«, snimio je u travnju 1934. londonski ginekolog Robert Kenneth Wilson.

Wilsonova priča glasi da je rano jednog jutra vozio uz obalu jezera, kad je primijetio »veliko komešanje na površini, na oko dvije do tri stotine metara od obale. Nakon što sam gledao možda minutu, nešto je izronilo na površinu i

vidio sam kako se nad vodom diže glava neke čudnovate životinje. Požurio sam do auta da uzmem foto-aparat...« Rekao je da je snimio četiri fotografije, ali pri razvijanju kod mjesnog fotografa ispostavilo se da su dvije prazne. Jednu sliku su kupile novine, koje su objavile samo onaj dio koji prikazuje čudovište.

Steuart Campbell uspio je pronaći originalnu fotografiju, sad već vrlo otrcanu, i pomno je proučio obje slike. Wilson je tvrdio da je bio »na oko 30 metara iznad jezera« u trenutku kad je slikao, a čudovište je bilo na »150 do 200 metara od obale«. Izračunavši uz pomoć origi-

nalne fotografije kut pod kojim je bila snimljena, Campbell zaključuje da je Wilson bio mnogo bliže vodi no što tvrdi. Campbell također dokazuje da je »čudovište« u tom slučaju bilo tek 0,70 m visoko, i primjećuje: »To je neko maljušno čudovište!«

Na kraju Campbell nagađa da je životinja snimljena na fotografiji po svoj prilici vidra. Na jednoj slici — koja se češće pojavljuje — vidi se rep, a na drugoj glava. Campbell komentira: »Zacijelo nije slučajno baš druga fotografija, koja bi mogla otkriti pravu narav objekta, neoštra.« Ukratko, u čitavoj priči nešto jako smrdi na podvalu. Ova oštra analiza žestoko je uzdrmala same temelje dokaza o postojanju čudovišta u Loch Nessu.

Campbell je kasnije ponovno pregledao i najpoznatiji dokaz zabilježen na filmskoj traci, takozvani »Dinsdaleov film«. Film je 23. travnja 1960. snimio Tim Dinsdale, aeronautički inženjer u samotničkom lovu na čudovište. Posljednjeg jutra svog boravka na Loch Nessu, Dinsdale se autom spuštao niz cestu kraj hotela Foyers, kad je odjednom primijetio nešto zagonetno na jezeru, otprilike tri-četvrt milje od obale. Bilo je krupno, pjegavo i »jasne mahagonij boje«. Dinsdale je naglo zakočio, skočio iz auta i potražio predmet dalekozorom. Sad se vidjelo da je to živo biće — s grbama. Počeo je snimati, zastajući samo da navije motor mehaničke filmske kamere. Kad mu je ostalo tek par metara filma, očajnički je pojurio prema obali u nadi da će uspjeti snimiti stvorenje iz veće blizine, ali nažalost, dok je on stigao do obale, stvor je nestao.

Poslije ovoga, u skladu sa znanstvenim principima, Dinsdale je nagovorio vlasnika hotela Foyers da isplovi na jezero u čamcu s vanbrod-

skim motorom i da prođe istim putem kao i tajanstveno čudovište. Na taj način mogu se uspoređivati dvije sekvence.

Film su kasnije analizirali eksperti u JARIC-u (Joint Air Reconnaissance Intelligence Centre), vrhunskoj jedinici za interpretiranje fotografija. Izvještaj broj 66/1 zapečatio je misteriju, jer su stručnjaci bili mišljenja da to nije čamac — kreće se prebrzo da bi bio čamac s vanbrodskim motorom, a nije obojen jarkim bojama glisera. Zaključak izvještaja obradovao je sve lovce na čudovište: »Iz niza razloga možemo isključiti ideju da je posrijedi neka vrst podmornice, te ostaje da zaključimo kako je to najvjerojatnije živo biće.«

Dvadesetak godina kasnije, u *Fotografskom žurnalu*, Stuart Campbell još je jednom pregledao izvještaj i otkrio suštinsku grešku. Dinsdale je rekao ne samo da je prekidao snimanje, već i da je morao navinuti kameru. Campbell tvrdi da je to učinio barem dva puta. To, dakako, znači, da film ne prikazuje jednu kontinuiranu sekvencu. Stručnjaci iz JARIC-a to očito nisu uzeli u obzir i, budući da su zabunom smanjili vremensku skalu, došli su do pogrešnog zaključka o brzini kretanja predmeta. Kad se stanke između kadrova dodaju na sveukupno vrijeme, tajanstveni predmet i hotelski čamac što ga je Dinsdale snimio radi usporedbe, kreću se podjednakom brzinom. Campbell donosi ovakav zdravorazumski zaključak: »Jedina misterija oko ovog filma jest zašto je ikad itko pomislio da prikazuje nešto drugo a ne obični čamac, i zašto JARIC nije odmah došao do istog zaključka.«

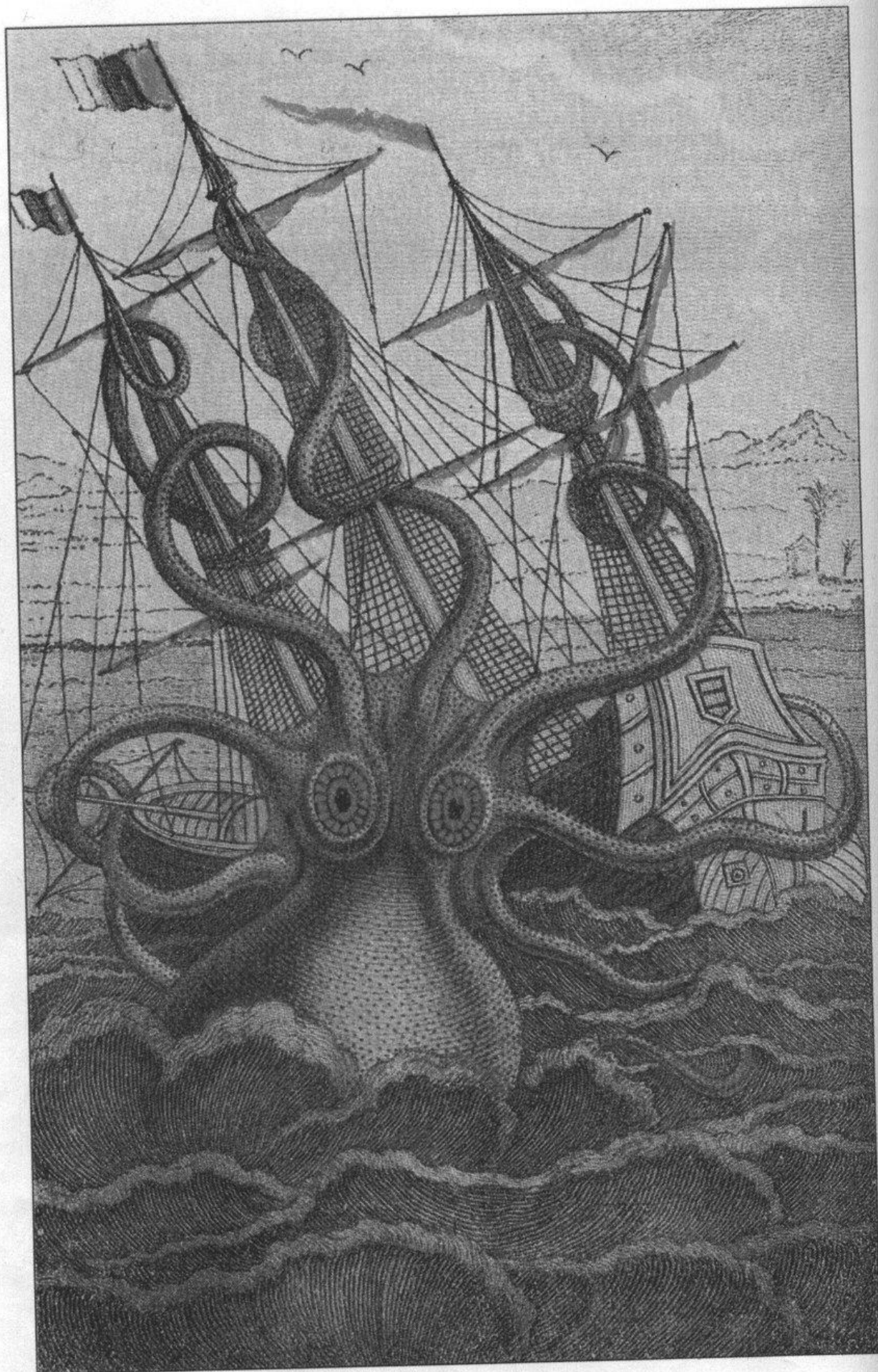
Rasprave će, dakako, i dalje trajati, kao što su trajale proteklih pedeset godina, na stranicama učenih časopisa, u knjigama, u krčmama uz

Otrcani ostatak kompletne »kirurgove fotografije«.
Vidi se da je »čudovište« mnogo manje nego što se
činilo na povećanom detalju.

jezero kasno u prohladne škotske noći, i na obalama jezera za vrijeme dugih stražarenja. Lovci na čudovište, neprestano bombardirani skeptičnim argumentima, mogu bar u jedno

biti sigurni: svijet želi da u Loch Nessu postoji čudovište. Dok god bude i najmanje mogućnosti da takav stvor zbilja postoji, potraga neće prestati.

Kako se nekad mislilo da Kraken napada brodove.

5.

O čudovištima i sirenama

Iz dubina uistinu vrebaju strahote. Godine 1985. u Tajlandskom zaljevu ubijen je veliki morski pas, a u želucu su mu našli dvije čovječe lubanje, »odraslih ljudi, bijelaca«. Iste godine morski psi počeli su napadati jahače na valovima uz kalifornijsku obalu. Pojavila se teorija da ljudi u crnim, gumenim odijelima nalikuju na tuljane, kojima se morski psi između ostalog hrane. Godine 1986. u Kiribati — bivše otočje Gilbert — mjesni su ribari prestravljeno gledali dok je stvorenje s krakovima zgrabilo prvo jednog, a zatim drugog ribara i odvučlo ih u smrt u morskim dubinama.

Posljednjih godina riješile su se neke od tajni dubina, ali druge su postale još zagonetnije. Nekih stvari više se ne bojimo. Pokazalo se da morska zmija, s najjačim otrovom na svijetu, gotovo nikad ne napada čovjeka, već svoje smrtonosno oružje upotrebljava samo protiv stanovnika mora. Drugi strahovi postali su jači — na primjer, strah od morskih pasa.

Događaj u Kiribati pridružuje se dokazima koji nagovještaju da se u golemoj morskoj biosferi kriju gigantske hobotnice. Mjesta ima dovoljno. More prekriva gotovo tri četvrtine površine Zemlje, a osim toga, budući da je silno duboko, u njemu ima oko 300 puta toliko životnog prostora koliko na suhom. A neprestano nas nešto podsjeća na to kako malo znamo o moru.

Godine 1984. ribarski brod *Helga* uhvatio je golemoustog morskog psa kraj otoka Catilina u Kaliforniji — bio je to tek drugi ikad viđeni pripadnik jedne potpuno nove i nepoznate vrste. Sad pliva u tanku etanola u Prirodoslovnom muzeju u Los Angelesu — 4,5 m dug simbol našeg neznanja o moru. Oceanografi neprestano ukazuju na golemo mračno područje u kojem rade. Biolog Malcolm Clarke, istražujući ulješure, našao im je u želucima ne samo goleme količine liganja — do 30 000 čeljusti liganja u jednom želucu — već i neke vrste koje se rijetko ili nikad ne uhvate u bogatom arsenalu mreža i sprava kojima se znanstvenici služe u ispitivanju mora. A opet, težina tih nepoznatih stvorenja koju ulješure pojedu svake godine prema njegovom računu prelazi težinu čitave ljudske rase. Liganja, od kojih su neki, sudeći po kljunovima, vrlo veliki, mora da ima na milijune, a ipak mnoge vrste rijetko padaju čovjeku u ruke: sigurno ih ima još mnogo koje čovjek nikad nije ni vidio.

Gigantska hobotnica

Godine 1984. niz čudnovatih događaja kraj obale Bermuda dao je naslutiti da se možda pronašlo skrovište gigantske hobotnice. Da taj stvor nije puka utvara, zna se još od 1896. kad

Dolje: golemousti morski pas što ga je brod *Helga* uhvatio kraj kalifornijske obale 1984.

se golemo truplo nasukalo na žal kod St Augustine u Floridi. Glavni dio tijela težio je oko 7 tona, a bio je 5,5 m dugačak i 3 m širok. Mjesni prirodoslovac, dr. De Witt Webb izmjerio je dva kraka koja su bila 7 i 10 metara duga, premda su to, po njegovu mišljenju, bili zapravo samo batrljci krakova. Zaključio je da je to hobotnica zastrašujuće veličine — otprilike 60 m u promjeru. Fotografije koje je snimio jasno pokazuju veličinu stvorenja, ali ono što je posebno pomoglo da se njegovo mišljenje do danas održi jest sretna okolnost da je u Insitutu Smithsonian sačuvan komadić mesa stvorenja. Tako je 1963. dr. Joseph Gennaro izvršio histološku analizu, te zaključio da meso ne potječe ni od lignje ni od kita, već najvjerojatnije od hobotnice.

Svejedno ostaje misterija: postoje li zaista takva orijaška bića kad su najveće hobotnice poznate čovjeku samo 7 m dugačke?

U ljeto 1984. John P. Ingham, vlasnik ribarskog broda sa Bermuda, smislio je plan koji će, nadao se, biti probitačan. Pomislio je da bi se posebno krupni škampi i rakovi, tim zanimlji-

viji za tržište, mogli naći na velikim dubinama, od oko 1000 hvati, što je više od 1800 metara, samo kad bi uspio zamke spustiti s Bermudskog platoa. Teorija je urodila rezultatima: Ingham je izvukao 500 g teške škampe i rakove široke 60 cm. Zatim je od debelih željeznih šipki izgradio zaista čvrste zamke, i pojačao ih 5 cm širokim metalnim obručima. Zamke su bile od 1,8 do 2,4 m površine i 1,2 m duboke. John Ingham spuštao ih je vitlom sa svog 15-metarskog broda *Trilogy*.

Početkom rujna, Ingham je već doživio nekoliko čudnovatih zgoda. Prvo je izgubio zamku nakon što mu je nešto naglo zateglo užu. Nije bilo nikakva očitog objašnjenja. Zatim, nekoliko dana kasnije, 3. rujna, posada je izvlačila novu zamku i došli su na oko 300 hvati kad su osjetili kako nešto zateže konop. Konop se počeo tresti i trzati, te se otkinuo od zamke. 19. rujna Ingham je postavio zamku na 480 hvati — oko 850 metara. Ovoga puta, čak i uz punu snagu vitla, nisu mogli podići zamku s morskog dna. *Trilogy* je opremljen sofisticiranim tipom sonara koji se zove kromaskop, i kapetan Ingham pošao je u kabinu da se posluži tom opremom. Namjestio je kromaskop na takozvani »split bottom mode«. Na dnu oceana jasno se ocrtao piramidalni obris, čitavih 15 metara visok; nešto se obavilo oko njihove zamke. Ingham i posada odlučili su da ne poduzimaju ništa na silu. Sjesti će i čekati, s konopom navijenim i pripravnim na vitlu. Nakon otprilike dvadeset minuta, Inghamu se odjednom učinilo da se brod kreće — kao da ga nešto vuče.

Ponovno je pošao u kabinu da konzultira navigacijske uređaje. Instrumenti su potvrdili da ga osjećaj ne vara. Brod se kretao prema jugu stalnom brzinom od oko 1 čvora. Prešavši oko 500 metara, štogod to bilo što je vuklo

Dio trupla goleme hobotnice koji je more izbacilo na obalu u Santa Cruzu 1925.

Dolje: John P. Ingham tvrdi da je preko užeta osjetio mukle udarce, kao da neko stvorenje s druge strane konopa hoda po dnu oceana.

Trilogy odlučilo je promijeniti smjer i krenuti prema obali. Malo dalje opet se naglo okrenulo. Sad je Ingham već bio uvjeren da se neko stvorenje dograbilo zamke i polako napreduje prema svom odredištu, vukući zamku, a pride 15-metarski brod i sve ostalo. U jednom času Ingham je stavio ruku na užu blizu površine vode. »Jasno sam osjetio potmule udare, kao da netko hoda po morskom dnu, a vibracije putuju po užetu.« Obris od 15 metara na sonaru, kretanje broda, mukli udari, zamke koje je ranije izgubio — Ingham je bio uvjeren da je postao plijenom gigantskog morskog stvora.

Odjednom stvorenje kao da je popustilo stisak. Konop se olabavio i posada je s lakoćom izvukla zamku. S jedne strane je bila iskrivljena, a gornja strana udubljena.

Inghama nisu pratili znanstvenici s kamerama i podvodnim skanerima, ali sve okolnosti

Dolje: Inghamov brod *Trilogy* vukla je neka nepoznata sila.

jasno upućuju na hobotnicu: stvorenje na dnu oceana koje može zadržati zamku, odupirući se vitlu velikog broda; asortiman škampi i rakova prikladne veličine što ga ljubazno priredio, nažalost, sam Ingham; lokacija kraj Bermudskog platoa; sve to kazuje nam da je posrijedi velika hobotnica. Ni jedno drugo živo biće, zbiljsko ili izmišljeno, ne bi u tim okolnostima moglo pokazati takvu snagu. Možda je najzad otkrivena domovina goleme životinje koju je prije gotovo sto godina more naplavilo na žal u Floridi.

Morske sirene

Suvremena istraživanja riješila su još jednu zagonetku mora — priče o morskim sirenama. Dva kanadska znanstvenika iz Winnipega, dr. Lehn i dr. Schroeder, pripisali su pojavu morskih sirena preciznim optičkim varkama. Susreti sa sirenama spominju se još u srednjovjekovnim skandinavskim tekstovima, kao što je *Kraljevo zrcalo*, tekstovima koji inače daju izvan-

redno točne opise morskih bića. Današnji oceanografi ne prepoznaju jedino sirene i krakena — morsko čudovište. Autor *Kraljeva zrcala* donosi živopisni i potanki opis čovjeka iz mora:

Ovo je čudovište visoko, vrlo veliko i diže se ravno iz vode. Ima ramena poput čovjeka, ali nema ruku. Tijelo mu se suzuje od ramena nadolje, tako da se čini da postaje sve tanji i tanji. Nitko nikad nije vidio kako mu izgleda donji dio. Nitko ga također nije vidio s dovoljno velike blizine da zna ima li mu tijelo ljuske kao riblje ili kožu kao čovječje. Kadgod se čudovište pojavi, ljudi znaju da slijedi oluja.

Autor potom opisuje njegovu družicu, morsku sirenu, koja ima grudi, kosu, velike ruke s plivaćim opnama i rep poput ribljeg. Ovaj se opis podudara s opisom stvorenja u sjevernom Pacifiku, kojeg japanski kroničari poznaju pod imenom *umibohzu*, ili svećenik mora.

Lehn i Schroeder izložili su sljedeće rješenje: u hladnim sjevernim vodama, topli zrak koji nailazi prije oluje umiješa se u sloj zraka iznad mora i tako nastaje uzburkana masa zraka promjenljive temperature koja bi mogla djelovati kao leće za iskrivljavanje, te povećati dužinu ali ne i širinu predmeta. Viđeni kroz ovaj sistem prirodnih ogledala, glava tuljana ili gornji dio kita mogao bi poprimiti izduženi izgled morskog čovjeka ili sirene. Bila je to samo teorija, premda su je provjerili pomoću kompjuterskog programa. Ali dva doktora najzad su dobila priliku da dokažu svoje tvrdnje: jednog proljetnog dana kad su atmosferski uvjeti na jezeru Winnipeg bili idealni: na kopnu dan je bio vruć (28°C), ali na površini jezera još je ostalo nešto tankog leda. Isplovili su u barci i, zaista, ukazala im se sirena — i ostala na vidiku dovoljno dugo da je fotografiraju. Djelovala je tako uvjerljivo da bi svaki suvremeni

U devetnaestom stoljeću pretpostavljalo se da priče o morskim sirenama potječu od manatee.

Dolje: »Sirena« koju su Lehn i Schroeder snimili na Vinipeškom jezeru.

mornar pomislio kako je sreo sirenu. Ali to je zapravo bio obli kamen koji je stršao iz vode, oko pola milje dalje od čamca.

Ovaj novi dokaz točnosti zapažanja norveških moreplovaca dokončao je priče o sireni u

Atlantskom oceanu; premda se sad čini da bi onda i opis velikog krakena — sad jedine preostale nepoznate pojave u *Kraljevu zrcalu* — mogao biti zastrašujuće točan.

Ali tumačenje koje se temelji na prividenjima

što nastaju od hladne vode ne važi za brojne susrete sa sirenama u tropskim vodama Papue Nove Gvineje.

Roy Wagner, pročelnik odsjeka antropologije na Sveučilištu Virginia čuo je priče o *ri* još 1979. Mjesni upravitelj rekao mu je da je sreo *ri* blizu grebena dok je bio u ribolovu kraj obala Nove Irske. Stvorenje se podiglo iz mora i zagledalo se u njega. Imalo je lice više nalik majmunskom nego čovječjem. Biće je zurilo, a upravitelj ga je gađao kopljem. »Nisam se mogao odlučiti da li da ga pogodim ili ne, pa sam bacio koplje u stranu. Čovjek bi pomislio da će se prestrašiti, ali ništa. Izronilo je malo dalje i opet stalo zuriti u mene.«

Wagner je prikupio veći broj sličnih priča, a onda je, jednog dana u zaljevu Ramat, i sam vidio duguljasti, tamni obris, za koji su mu mještani tvrdili da je *ri* ili sirena. Svi opisi slagali su se u tome da *ri* ima dugu tamnu kosu na glavi, svijetlu kožu i da ženke imaju grudi poput žena. Wagnera je to do te mjere zainteresiralo da je 1983. organizirao ekspediciju s Richardom Greenwellom iz Međunarodnog udruženja kriptozoologa. To je samo još zakompliciralo misteriju, jer su zaista vidjeli, i to iz razmjerno velike blizine, jedno krupno stvorenje koje se praćakalo i puhalo na površini, a zatim nestalo na deset i više minuta ispod vode — a takvo ponašanje nije karakteristično ni za jedno poznato biće te veličine. *Ri* je očito postojala, ali je i dalje bila samo *ri* — nepoznato stvorenje, a za Papuance sirena.

Dvije godine kasnije krenula je mnogo bogatije opremljena ekspedicija na 20-metarskom brodu *Reef Explorer*, sa lateralnim sonarima, video kamerama, telefonskim vezama s obalom i klimatiziranim kabinama. Kad su stigli u zaljev Nokon u Novoj Irskoj, primijetili su životinju koja se valjuškala i igrala na površini mora. Očito nije imala ledne peraje, ali zato je

imala male postrane, batrljcima slične peraje. U taj čas Tom Omar, mještatin, primakao im se na svom kanuu i izjavio da je to *ri* ili *ilkai*. Ženka, rekao je, ima ženska prsa, kosu i ruke. U zaljevu živi čitava obitelj, mužjak, ženka i dijete.

U toku sljedećih desetak dana, Kerry Piesch, kapetan *Reef Explorera*, i drugi članovi ekspedicije uspjeli su se približiti životinji s podvodnim video kamerama i aparatima. Na jednoj se fotografiji jasno i nedvojbeno razabirao dugong, rijetka, ali ne i nepoznata morska životinja. Teoriju da je *ri* zapravo dugong već su bili razmatrali i odbacili, jer se ponašanje *ri* nikako nije podudaralo s onim što se znalo o dugongu. Mislilo se da dugong može ostati pod vodom minutu ili dvije: životinja iz Nove Irske zadržavala se ispod površine više od deset minuta. Ali veliki broj fotografija i video-snimaka nisu ostavljali mjesta sumnji. A onda je došlo do tužnog završetka. Jednog jutra mještani su iz vode izvukli krupnu životinju. Bila je to mrtva ženka. Bez grudi, bez kose, i sasvim sigurno dugong. Ubijena je iz automatske puške. Krivac nije nađen, premda su mještani optuživali susjedno selo u pokrajnjem zaljevu. Mrtvo tijelo na žalost u zaljevu Nokon dokrajčilo je lov na papuansku sirenu. Ali lako je shvatiti da to neobično tijelo, sa malim perajama nalik ručicama, dok se praćaka po vodi u izmaglici tropskog dana, može ljude podsjetiti na privlačne legende o mladićima i djevojkama koji su bačeni ili namamljeni u ocean gdje se pretvaraju u morske ljude i sirene što su stoljećima opčinjali moreplovce.

Kraken

Premda je morska sirena nestala u maglicama mašte, morsko čudovište još se drži. U većini slučajeva kad je morsko čudovište viđeno oko

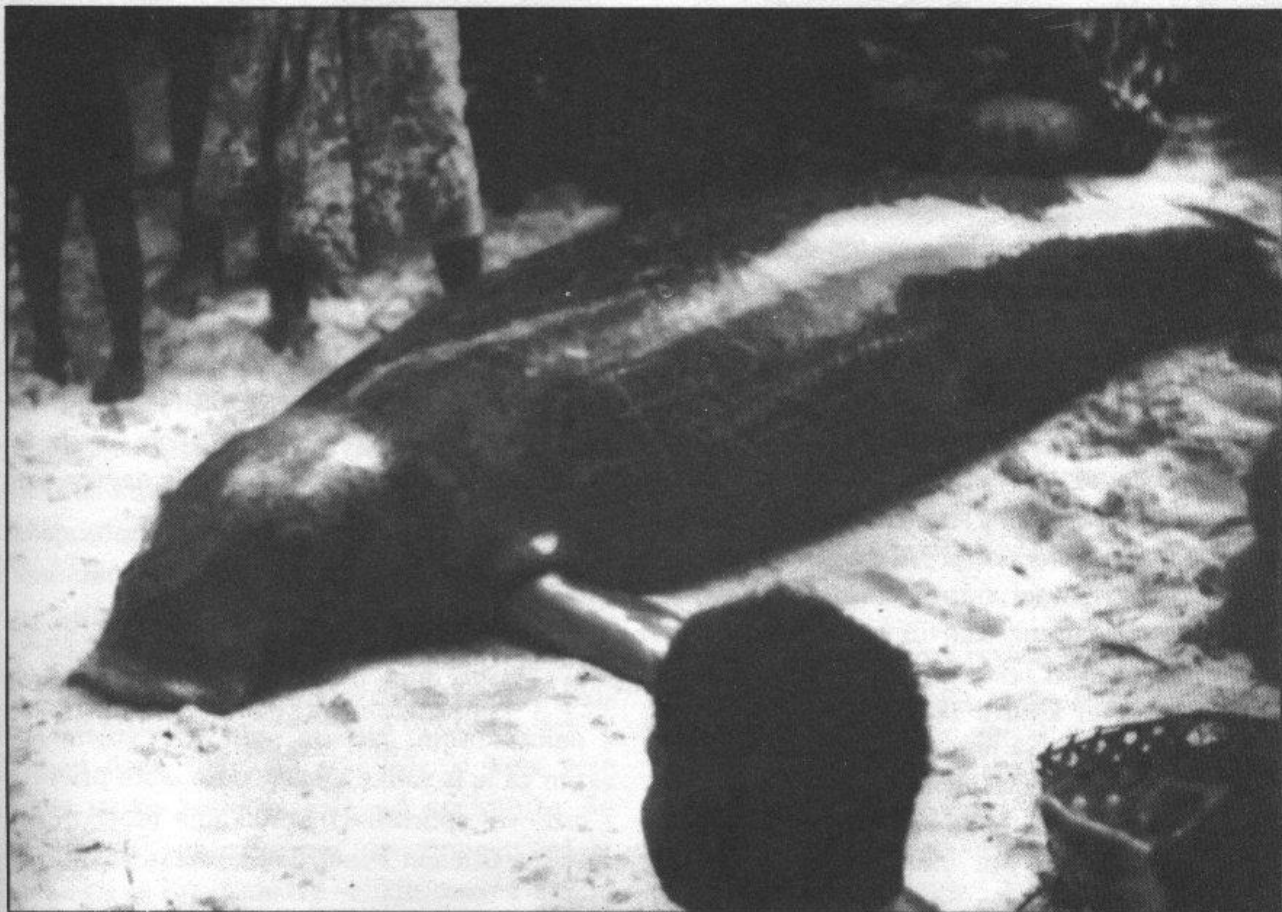
Dolje: Mrtvi »čovjek iz mora« je zapravo dugong.

Britanskih otoka, posrijedi je vjerojatno čudesna kožnata kornjača. Ova golema životinja, velika poput omanjeg automobila i teška oko 360 kg, čini se da je češća u britanskim vodama no što se prije mislilo, jer se rađa tisućama milja dalje, u Karipskom moru ili u Maleziji. Ništa se ne zna o njenom putu preko oceana, ali nije baš vjerojatno da se namjerno upušta u ledene vode Sjevernog Atlantika.

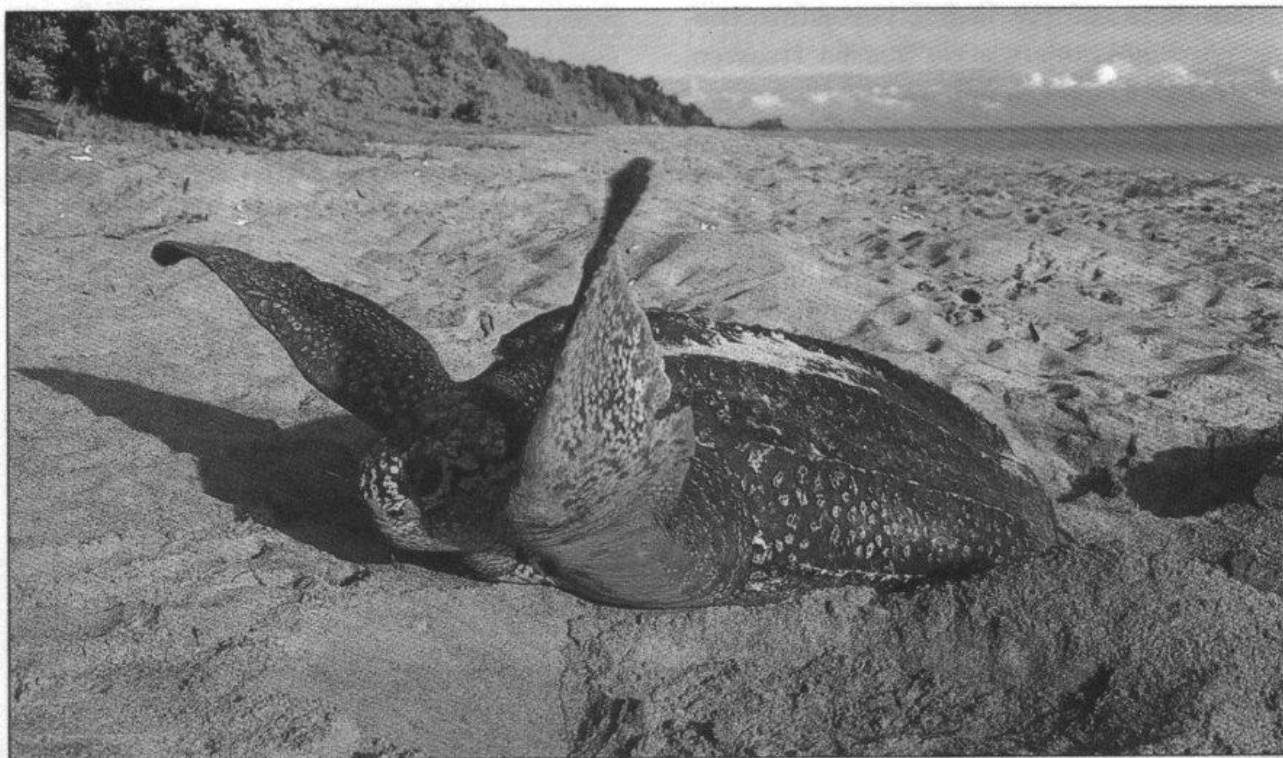
Godine 1985, međutim, još jedna velika kožnata kornjača pojavila se na obali kod Mouseholea u Cornwallu. Bila je oko 2,5 m dugačka i oko 350 kg teška. Očito se ugušila plastičnom vrećicom koju je progutala misleći da je meduza, njen glavni izvor hrane. Mnogi opisi klasičnih britanskih morskih čudovišta, kao što je na

primjer čudovište iz Soaya, ukazuju da bi uvjerljivo objašnjenje mogla biti crna kožnata kornjača. Ali nitko još nije ponudio zadovoljavajuće rješenje za zagonetno morsko čudovište s konjskom glavom i grbama kojeg moreplovci i promatrači s obale viđaju po čitavom svijetu, i to danas jednako kao i prije.

Barem šestero ljudi vidjelo je čudovište na Stinson Beachu sjeverno od San Francisca jednog poslijepodneva 1983. Matt Ratto bio je radnik iz građevinske ekipe koja je radila na autoputu. Radnici su imali dalekozore koji su im očito služili da u vrijeme pauze za ručak gledaju kako se ljudi zabavljaju na plaži. Međutim, ovoga puta našli su se pri ruci za mnogo važnije promatranje — jedan radnik javio je

Kožnata kornjača: velika poput omanjeg automobila.

radio-vezom Rattou da pogleda u more. Tajanstvena životinja bila je na samo 100 metara od obale kad je Ratto usmjerio na nju dalekozor. Slijedilo ju je veliko jato ptica i dvadesetak morskih lavova. Ratto i njegovi drugovi slažu se da je stvor bio oko 30 m dugačak — uspoređivali su ga s morskim lavovima. Ratto kaže: »Prvo su se vidjele tri izbočine, kao tri uspravne grbe. Onda se pojavila glava.« Vozač kamiona Steve Bjora kaže da je stvorenje nalikovalo na golemu jegulju. »Vražja je stvar išla 50 milja na sat. Da ti pamet stane. Užas.«

Inspektor Marlene Martin iz kalifornijskog ureda za transport rekla je svojoj obitelji da je to najveća stvar koju je ikad vidjela. »Morski pas iz filma 'Ralje' je prema ovoj zvijeri dojenče.« Mladić na plaži, Ronald Curry, također je vidio životinju i izjavio da je to već drugi put u istom tjednu. Prvi put vidio ju je na samo trideset sekundi prije no što je zaronila. Kasnije

istog tjedna, jedan jahač na valovima, Young Hutchinson, prijavio je da je morska zmija izronila na 3 m od njegove daske kod Santa Ana River. »U prvi čas pomislio sam da je kit, ali vidio sam mnogo kitova, a ovo im uopće nije bilo nalik. Koža je bila drugačija i nije bilo lednih peraja. Zapravo, izgledalo je poput duge, crne jegulje. Kretalo se velikom brzinom. Umakli smo što smo brže mogli na obalu.«

Mjesni znanstvenici ponudili su uobičajena objašnjenja: kitovi predvodnici i dupini koji skaču jedan za drugim iz vode. Ali ništa od toga ne djeluje baš uvjerljivo kad je riječ o stvoru što ga je čitava grupa ljudi, jedan od njih s dalekozorom, gledala stanovito vrijeme, a zatim ga je iz velike blizine vidio očito pribrani i razboriti sportaš. U kronikama morskih čudovišta, Stinson Beach 1983. pamti se kao teži slučaj.

Nedavno je s Islanda došao još zagonetniji izvještaj. Dva promatrača ptica, Olafur Lافsson i Julius Asgeirsson, bili su na žalu dvadeset milja sjeverno od Reykjavika, kad su primijetili kako se iz vode pomalaju dva stvora, koja su zatim izašla na obalu i stala se igrati. Asgeirsson kaže: »Bili su veći od konja, kretali su se poput pasa, ali plivali su poput tuljana.« Životinje su se ubrzo vratile u vodu, a iza njih su ostali tragovi u pijesku. »Otisci su bili veći od konjskih kopita i nalik otisku papkara, ali s tri umjesto s dva papka«. Osim tajanstvenih vizija iz drevnih islandskih saga, još nema nikakvog objašnjenja.

Jedno potencijalno tumačenje nastanka morskog čudovišta nalik jegulji dokinuli su rezultati novijih istraživanja. U prošlom stoljeću ribarski su brodovi izvukli iz oceana nekoliko primjeraka divovskih larvi jegulja. Larva koju je pronašla ekspedicija oko svijeta na brodu *Dana* 1930. bila je duga gotovo 2 metra. Uspoređujući je s drugim larvama jegulja, moglo se zaključiti da će narasti do mamutskih razmjera, bude li se razvijala istom brzinom. Razmatrala se mogućnost divovskih jegulja čak do 45 metara dužine, što bi odgovaralo opisu morskih čudovišta. Međutim, dr. David Smith sa Sveučilišta Texas dokazao je da goleme larve uopće ne rastu, već se naprotiv pri procesu pretvaranja u ribu smanjuju i postaju bodljikave jegulje duge samo 60 do 90 cm.

Sirene i gigantske jegulje malo su se povukle iz oka javnosti; zanimanje za divovsku hobotnicu i dalje traje; ali iznenađenja koje nam more svako malo priredi, od coelcantha do golemoustog morskog psa, upozoravaju nas da neistražena prostranstva velikih oceana još ču-

vaju mnoge tajne, čak i u ovom dobu razvijene oceanografske tehnologije.

Arthur C. Clarke komentira:

Prije nekoliko godina, inženjer naftaš na putovanju kroz Šri Lanku ispričao mi je događaj koji se izvrsno nadovezuje na naš program »Čudovišta iz dubina« (4. poglavlje *Misterija svijeta* Arthura C. Clarkea).

Svi ste vjerojatno vidjeli slike golemih naftnih bušotina u oceanima; neki tornjevi bušotina visoki su poput nebodera. Dakle, na jednoj od tih bušotina pojavio se problem. Ronioci nisu mogli sići u kontrolu jer je čeličnu konstrukciju omotala hobotnica! Nisam mogao točno — pa čak ni približno — ustanoviti koliko površine konstrukcije je prekrila. Naravno, predmeti pod vodom djeluju veći nego što jesu, a prvi ronilac koji se spustio nije se zadržao da uzme točne mjere.

Budući da bušotina izvan upotrebe gubi nekoliko stotina tisuća dolara dnevno, naftna kompanija nije čekala da dođu oceanografi i pregledaju ovaj fantastični primjerak, već je, nažalost, postupila potpuno razumljivo i otjerala stvorenje pažljivo odmjerenim podvodnim eksplozijama. Nadam se da grdosiju nije od toga zaboljela glava.

Otkriveni su i novi podaci o divovskoj lignji (rod *Architeutis*). Čini se da ova stvorenja iz dubine ne mogu dugo opstati u toplim vodama jer im krv ne prenosi efikasno kisik na temperaturi višoj od 10°C. Tako, ako ikad primijetite lignju na površini mora u tropskim krajevima (vidi poglavlje »Lignja« u *Moby Dicku*), ona je

Dolje: Stellerova morska krava: govori se da još postoji u sovjetskom dijelu Pacifika.

sigurno na samrti. Čak ni najgorljivijim zaštitnicima prirode ne bih preporučio oživljavanje tehnikom usta-na-usta.

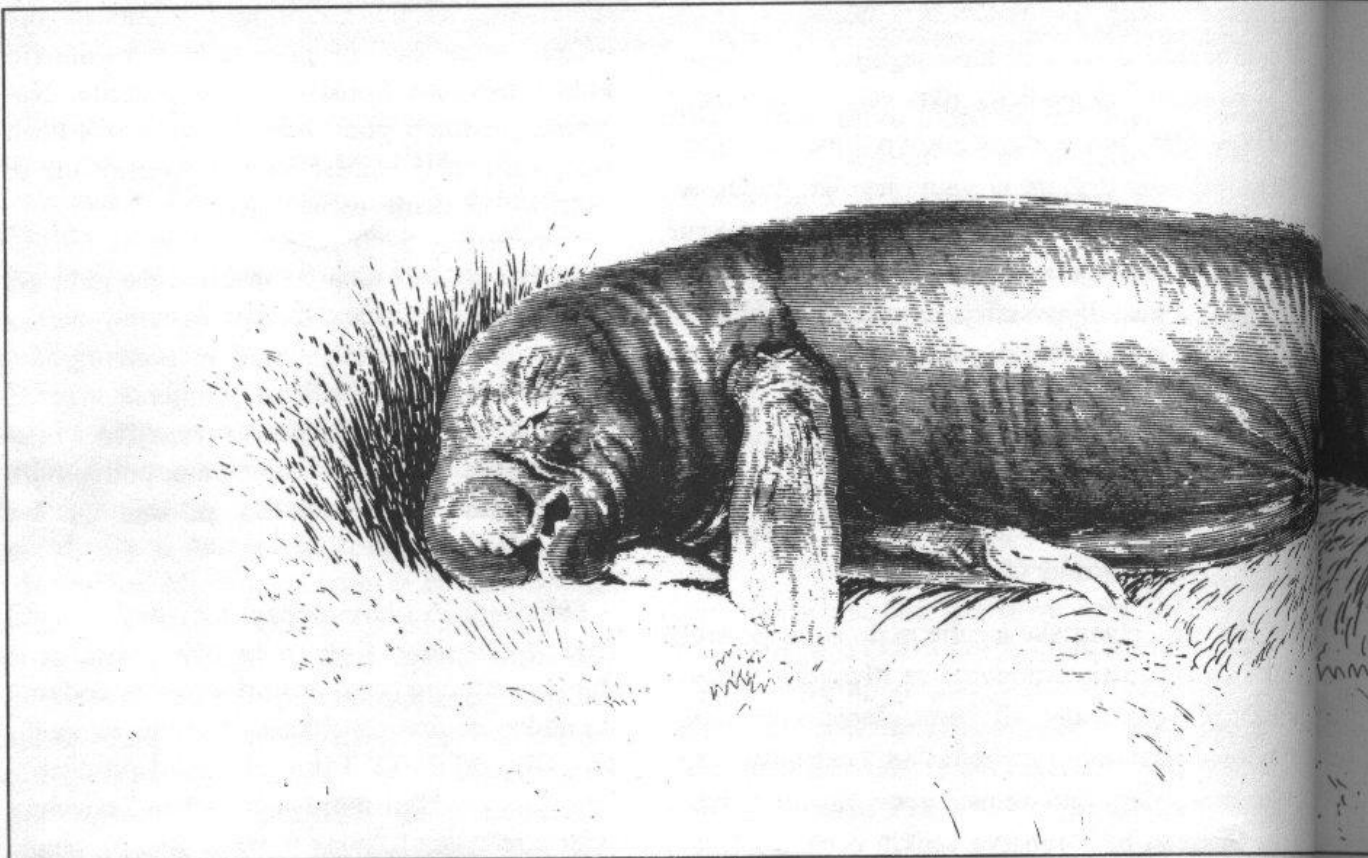
Kad je riječ o manje zastrašujućim morskim čudovištima (ne da bih baš volio koje sresti dok mirno ronim uz koralne grebene), zahvaljujem Michelu Raynalu iz Narbonne u Francuskoj, za dokaz da Stellerova morska krava možda još živi. Jezik članka u prijevodu tako je zgodan da ga je šteta ispravljati:

»Znaš«, — rekao mi jednom Ivan Nikiforovič Čečulin, tehničar iz Karaginskog tima za kulturu i propagandu — »u ljeto 1976, sudjelovao sam u jednim operacijama za vrijeme sezone lova na losose u Anapkinskom zaljevu. Ekipa lovaca na tuljane iz kolektivne farme Tumgutum

sastavila se od lokalnih stanovnika, uglavnom korjaka i žitelja Olutorskog zaljeva. Svi su ribolovari od dječjih nogu.

Jednom, baš nakon velike oluje, primijetili smo u valu plime nepoznatu životinju, koža joj je bila tamna, rep rašljast kao kod kita, a umjesto ruku imala je peraje. Mogli su se vidjeti ocrti rebara. Približili smo se životinji, dotakli je i začudili se jer joj je glava bila neobičnog oblika, a njuška duguljasta. Nitko od nas nije nikad vidio takvu životinju.

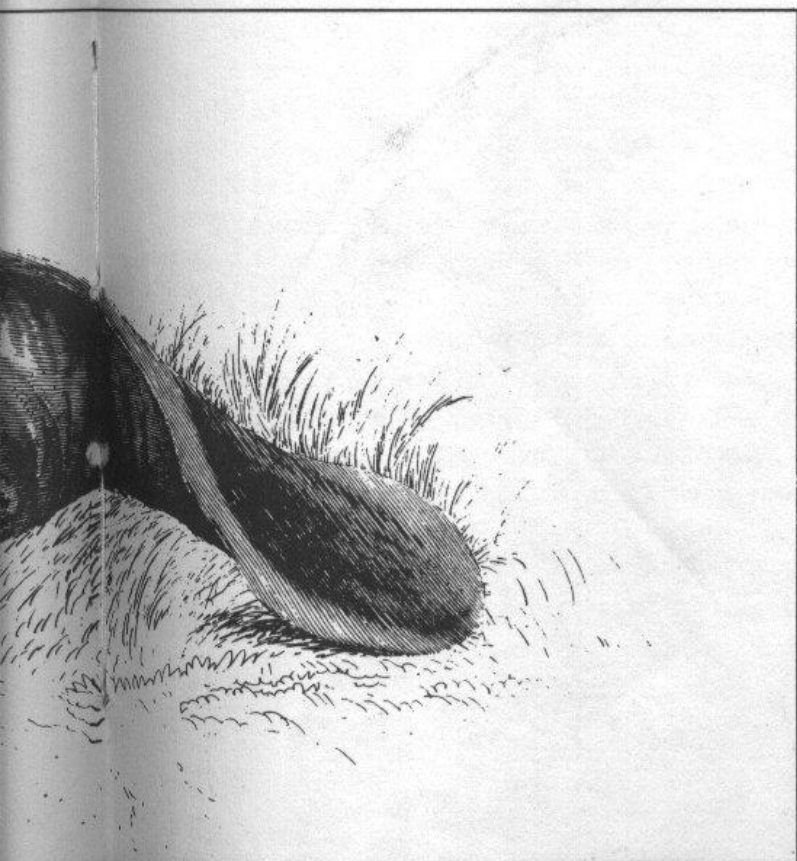
»Možda je to mali tuljan, ili brkati tuljan, ili Stellerov morski lav?« — pitam ja, pola ozbiljno a pola u šali. »Kako možeš to govoriti«, vrijeđa se Čečulin. »Kao da mi ne znamo? Svaki od nas bio je u lovu na tuljane već sto puta. Tuljanovo salo koje se kod nas zove 'nymilan' najbolji je začim za 'yukolu' (domaći naziv za osušenog i začimjenog lososa) i 'tolkušu' (isto domaći na-

živ). Sve su nam morske životinje znate.«

Pokazao sam Ivanu Nikiforoviču nekoliko crteža Stellerove morske krave, životinje koja je prvi put opisana 1741, kad ju je na otočju Commander našao čuveni prirodoslovac George Wilhelm Steller. Sad se ova životinja i zove Stellerova morska krava. »To je baš ta životinja«, — kaže I. N. Čečulin kad pregleda sliku. — »Isti rep, prednje peraje i glava... Njih nije ostalo?« — pita on u čudu. »Ni jedna jedina«, kažem mu ja. — »Ali 1966. Mjesni muzej stvoren je u jednoj školi u Ust-Pakačinskaja.«

Stručnjaci iz TINRO zainteresirali se za dva izložka u školi, to su bile kosti nekih morskih životinja. Kasnije stručnjaci su objavili rezultate istraživanja u novinama *Kamčatskaja pravda* gdje su poklonili pažnju činjenici da je jedna od kosti očito kost morske krave koja je umrla 10 godina ranije.

Za sad činjenice govore drugo. Stellerovu morsku kravu izubijali su lovci za vrlo kratko vrijeme. Reliktna životinja koja izumire, morska krava živjela je u lagunama sa slatkom vodom, gdje se hranila morskim algama i travom.

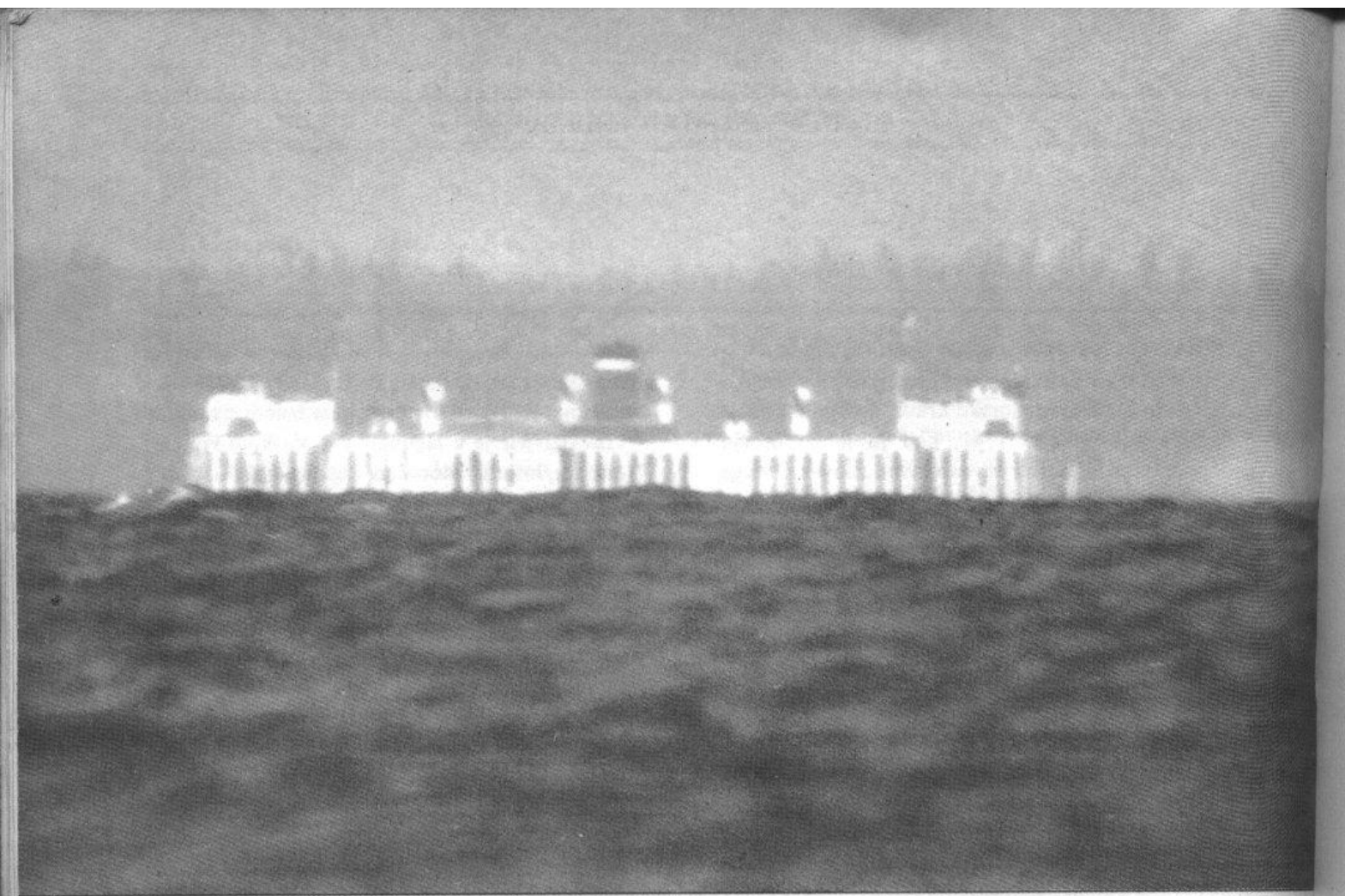
Sad je lubanja Stellerove morske krave izložena u našem muzeju. Kompletan kostur čuva se u Mjesnom muzeju u Habarovsku.

Kamčatka je nedovoljno istraжена i sa biološkog i sa geografskog aspekta. U našoj zemlji nalazi se stotine područja koja ljudi rijetko posjećuju i gdje bi lako mogli stanovati morski sisavci, zaključavši i Stellerovu morsku kravu. Ta su područja lagune, estuariji, jezera s toplom vodom otvorena prema moru.

Mišljenje znanstvenika ne može se shvatiti kao zauvijek stabilno. Neka se i dalje misli da je morska krava pomrla. Ali... da se to konačno dokaže, mora se organizirati specijalna ekspedicija. Velika biološka ekspedicija može početi s radom u ljetnim mjesecima 1977. kroz sva područja Kamčatke, s primjenom metode koju su elaborirali znanstvenici Kamčatskog ogranka TINRO.

Nema sumnje da će se i omladina ovog područja aktivno priključiti ovim istraživanjima.

Vladimir Malukovič
viši znanstveni radnik
Mjesni muzej u Kamčatki

Optičke varke mogu čudesno izmijeniti svakodnevne stvari — ovdje, trajekte na zaljevu Puget u Sjedinjenim Državama. Efekti se mijenjaju ovisno o atmosferskim prilikama. Na prvoj slici, okrugli

prozori su izduženi, a korito broda je skriveno. Na drugoj slici, brod se pretvorio u niz lebdećih tornjeva, a sve ispod komandnog mosta je nestalo.

6.

Nadnaravni prizori

Fata morgana

Putnici i istraživači rado pripovijedaju o neobičnim prizorima, ali ponekad ono što su vidjeli djeluje zaista neobjašnjivo. Pogledajmo ove čudne priče.

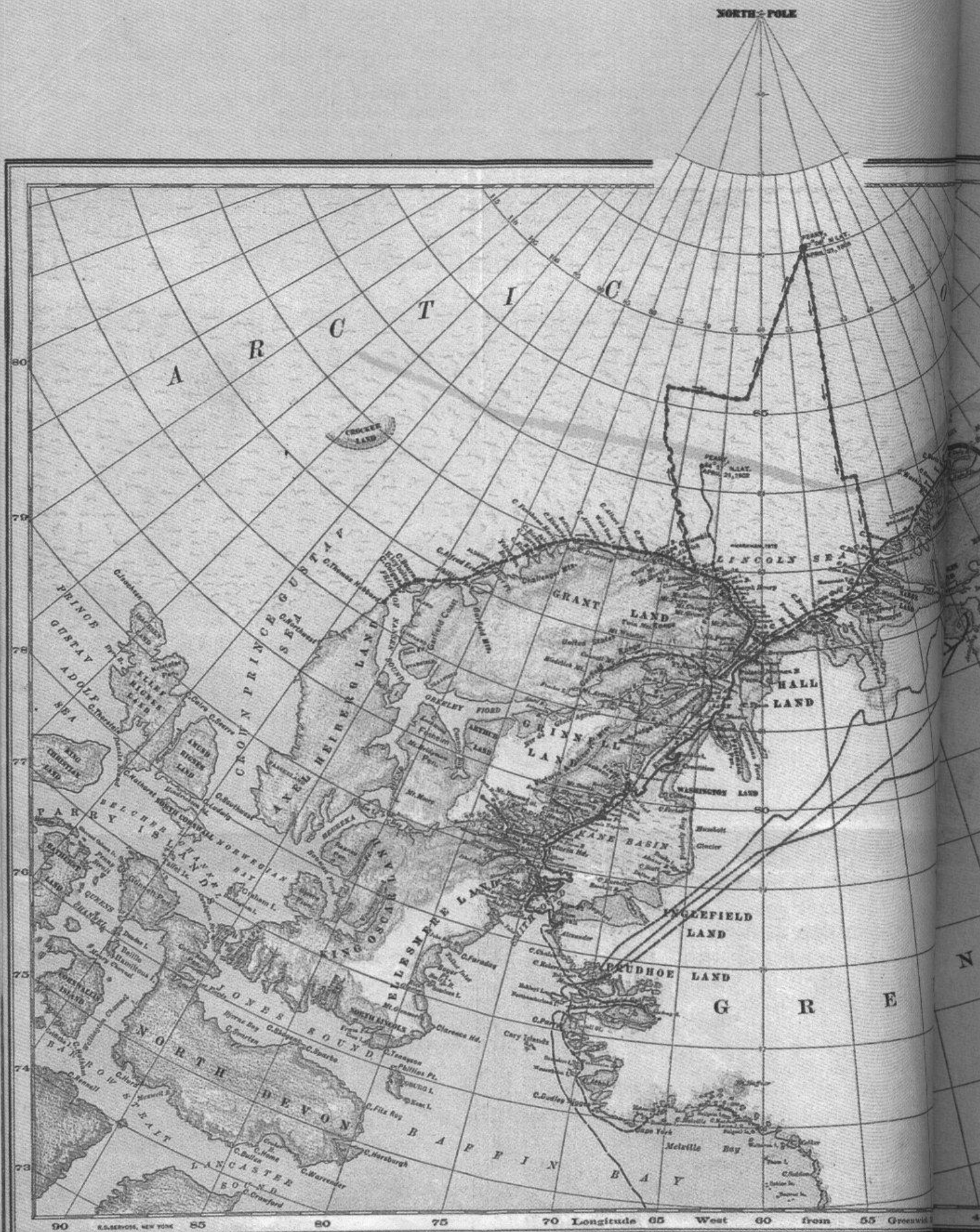
24. lipnja 1906. Robert E. Peary, koji je kasnije tvrdio da je prvi čovjek koji je stupio na Sjeverni pol, vidio je kroz dalekozor, daleko na arktičkom obzorju »nejasne bjeličaste vrhunce udaljenog kopna«. Četiri dana kasnije, prema njegovom dnevniku, Peary je s Rta Thomasa Hubbarda (na rubu polarne kape) ponovno vidio tajanstvene planine na sjevero-zapadu, ovoga puta nešto jasnije. »Srce mi je žudno preskočilo milje leda što su me razdvajale od tog kopna, i u mašti koračao sam obalom i uspinjao se na vrhunce, premda sam znao da taj užitak može dopasti samo drugog čovjeka u drugo vrijeme.« Zaustavivši se tek da nazove kopno »Zemlja Crocker« po sponzoru svoje ekspedicije, Peary je nastavio prema Sjevernom polu, uvjeren da je pronašao nepoznati otok ili čak neotkriveni kontinent. »Zemlja Crocker« ucrтана je i na kartama Američkog hidrografskog ureda; ali ekspedicija koja je 1914. krenula u istraživanje novog kopna nije našla ni traga Pearyjevom »otkriću«. Nakon mukotrpnog probijanja kroz 150 milja varljivog arktič-

kog leda, zbunjeni istraživači zaključili su da »Zemlja Crocker« naprosto ne postoji.

Na drugoj strani svijeta, u siječnju 1915. Frank Worsley, kapetan *Endurance*, zlosretnog broda Sira Ernesta Shackletona, zabilježio je dok je plovio uz obalu Antarktika: »Na kopnu se pomalja predivan, blještavi grad sa tornjevima katedrala, kupolama i minaretima.« A ipak, kao što je Worsley dobro znao, nigdje u golemim ledenim pustinjama što okružuju Južni pol nije bilo takvih građevina.

Jednog dana u kolovozu, u sedamnaestom stoljeću, talijanski svećenik otac Angelucci gledao je u morsku pučinu preko Mesinskog tjesnaca koji razdvaja južni vrh Italije od Sicilije. Odjednom mu se pred očima iz vode podigao treperavi grad. Nad stubovima, lukovima i akveduktima nadvili su se blistavi dvorci; ali za nekoliko minuta, dok je otac Angelucci zadivljeno gledao, čitav je veličanstveni grad iščezao.

Gotovo 300 godina kasnije, u ljeto 1929, stanovnici mjesta Niemiskylia u centralnoj Finskoj brali su bobice u obližnjoj močvari Osmankisuo i sa zaprepaštenjem su primijetili da se »mrka nakupina oblaka« na sjeveroistoku naglo pretvara u »prekrasan grad, s kućama, trgovima i ulicama«. Kako su rekli repor-

Ono što vide zapravo je nebo koje se »odražava« u zagrijanom sloju zraka uz tlo. To se zove »obična optička varka«. »Priviđenje« nastaje pomoću »odraza« u sloju toplog zraka visoko iznad tla. »Fata morgana« je najčudesnija i najkompliciranija pojava, a dešava se kad neobične promjene temperature u atmosferi dovode do mutnih i neravnomjernih »odraza« mora.

Fantomske kuće

Nešto je teže objasniti druge »fantomske prizore«. Kad ne bi uspjeli pronaći prirodno rješenje, istraživači su se često znali poslužiti natprirodnim, katkad s neočekivanim posljedicama.

Rosalind Heywood, istaknuta istražiteljica paranormalnih pojava, objavila je 1961. u *Časopisu društva za psihička istraživanja* zanimljivu pripovijest koju joj je ispričao bračni par Fraser.

Šest godina ranije, jednog petka uvečer u studenom, Fraserovi su se vozili prema Herstmonceuxu u Sussexu, gdje su trebali provesti vikend na ladanju. Oko sat i pol vožnje poslije Londona, primijetili su »ljupki stari hotel u ladanjskoj kući«.

Zidovi su bili obrasli lišajem (kaže Peggy Fraser), a iz prozora se širilo toplo svjetlo koje govori o udobnosti i dobrodošlici. Do ulaza u trijemu vodila je pošljunčana staza, a s lijeve strane bila je niska zgrada kosog krova, očito kasnije dograđena, s neonskim natpisom »Američki bar«. I sad jasno mogu prizvati u sjećanje male svjetiljke s crvenim zaslonom, šank, boce i male, privlačne stolove.

Nažalost, naš bračni par nije rezervirao sobe u ovom hotelu, ali odlučili su poslije večere

doći na jedno piće u tom ugodnom ambijentu. Međutim, premda su se Fraserovi te večeri zaista trudili da pronađu hotel, ljupka zgrada kao da je isparila s lica zemlje. Gospođa Fraser kaže:

Čitavog vikenda samo smo o tome razgovarali, a moj se muž ljutio jer je mislio da se tako nešto njemu ne može dogoditi. Od tog vremena mnogo smo puta prošli tom cestom, jer onuda idemo u posjetu mojim roditeljima u Hastings, i uvijek tražimo taj hotel, ali nikad ga više nismo vidjeli.

Hotel što su ga vidjeli Fraserovi nije prvi »fantomski hotel« koji je privukao pozornost istraživača psihičkih fenomena. Gospođa i gospodin Pye putovali su 1933. po Cornwallu vlakom i autobusom. Malo prije Boscastlea, kad je autobus na čas stao da jedan putnik side, bračni par je primijetio ugodno konačište okruženo krasnim vrtom prepunim crvenih pelargonija. Na tratini su stajali stolovi i stolice ispod crno-narančastih suncobrana. Gospođa Pye izjavila je da bi baš bilo lijepo tu prenočiti, ali u taj čas autobus je krenuo i odvezao ih u Boscastle. Kad su kasnije pokušali pronaći konačište, nisu uspjeli, a daljnja potraga po okolici nije urodila nikakvim plodom.

Priča bračnog para Pye uzbudila je istraživače psihičkih fenomena, jer su u njoj vidjeli primjer rijetke pojave, takozvane »kolektivne halucinacije«. Te su pojave vrlo cijenjene, jer dok priviđenje koje vidi jedan čovjek može naprosto biti plod njegove mašte, ono koje vidi više ljudi možda postoji i u zbilji. Ali uzbudnju nije bilo mjesta, jer se pokazalo da i konačište Pyeovih i hotel Fraserovih uistinu postoje.

Denys Parsons, član Društva za psihička istraživanja, bio je zadiavljen mnoštvom detalja

Kuća Melbourne u Boscastleu: otkriven identitet
»fantomskog konačišta«.

u priči Fraserovih. Uvjeran da su zapravo vidjeli stvarnu zgradu, provjerio je to na jednostavan način, obrativši se pismom policiji East Sussex. »Fantomski hotel«, odgovorili su oni, je gostionica iz petnaestog stoljeća po imenu Waldernheath. Stoji baš kraj one ceste kojom su prošli Fraserovi i podudara se s njihovim opisom u gotovo svim pojedinostima, osim u jednoj neobjašnjivoj: Waldernheath nema bar, pa tako ni neonski natpis.

Nakon što je sam posjetio taj kraj i pojeo »odličan ručak u nepostojećoj zgradi«, Parsons je zaključio da Fraserovi imaju prvorazrednu moć zapažanja — njihov opis hotela, koji su vidjeli iz auta i to za vrijeme pravog proloma oblaka, bio je gotovo potpuno točan. Začudilo

ga je jedino zašto nisu mogli pronaći zgradu koja ne samo da je upravo na onom mjestu gdje su i mislili da jest, nego se i slaže s njihovim opisom u osamnaest od dvadeset i jednog detalja.

Otkriće Denysa Parsonsa dovelo je do toga da se ponovno otvori pitanje konačišta iz Boscastlea, a istraživanje članice Društva, gospođice A. M. Scott-Eliott ubrzo je razjasnilo slučaj. Posjetivši Boscombe, izvijestila je da zgrada koju je bračni par Pye na tren spazio iz autobusa zbilja postoji. To je kuća Melbourne, na pola puta koji se niz strmi brežuljak spušta prema selu. Gospođica Scott-Eliott čak je ustanovila i da su u vrijeme posjete Pyevih crvene pelargonije zaista rasle u vrtu.

Zašto onda nisu mogli naći zgradu vraćajući se istim putem? Kao prvo, kuća Melbourne gotovo je potpuno sakrivena živicom i visokom zidanom ogradom. Čovjek koji hoda cestom teško je može uočiti, osobito ako ide uzbrdo; kad su je Pyevi vidjeli, bili su u autobusu koji je išao nizbrdo. Drugo, u vrtu nikad nisu stajali stolovi i crno-narančasti suncobrani; to je bilo ispred kafea malko dalje nizbrdo, a ta se slika na neki način u pamćenju bračnog para preselila na tratinu pred kućom Melbourne. I na kraju, kuća Melbourn uopće nije konačište, već privatna kuća. Budući da je par Pye tražio ugodno mjesto gdje će prenoćiti, možda ih je to navelo na pomisao da je posrijedi konačište. S obzirom da je njihov prvi dojam o zgradi u velikoj mjeri netočan, nije čudo da, čak ako su je i vidjeli prilikom potrage, nisu u njoj prepoznali konačište koje im je djelovalo tako privlačno iz autobusa.

Gledano unatrag, istraživači psihičkih fenomena koji su prvi čuli ove priče možda su ih pomalo nekritički objavili kao dokaz kolektivne halucinacije, jer su se jednostavnim metodama kao što su pismo mjesnoj policiji ili temeljito pretraživanje tog područja misterije mogle vrlo brzo razjasniti prije nego što ih štampa razglasi. Denys Parsons upozorava:

Moramo upamtiti da je izjava kojom obično završavaju priče o takvim halucinacijama gotovo potpuno bezvrijedna: »Sve smo pretražili i posvuda se raspitali, ali ta kuća je nestala bez traga.« Laik ne zna sve pretražiti niti se zna raspitati kako valja... Moramo biti kritičniji prema navodnim halucinacijama.

Današnji istraživači dobro su to upamtili, i zaista neobična priča što su je ispričala dva bračna para iz Dovera temeljito se ispituje. Ovaj, valjda najčudniji od svih događaja s

»fantomskim kućama«, počeo je u listopadu 1979. kad su Geoff i Pauline Simpson i Len i Cynthia Gisby putovali automobilom kroz Francusku na praznike u Španjolskoj. Kasno navečer skrenuli su s *autoroute* u blizini Montélimara i htjeli uzeti sobe u prvom motelu, Ibis, ali sve je bilo puno. Rekli su im da probaju »malo dalje niz cestu«. Nakon kratke vožnje došli su do dugačke dvokatnice okrenute pročeljem prema autoputu. Putnici su se parkirali na odmorištu preko ceste i Len Gisby ušao je prvi u hotel. Našao se u dugačkoj prostoriji u kojoj je bio smješten i bar. Onda se pojavio *patron* i objasnio da ima slobodnih soba (nije govorio engleski, a putnici su samo natucali francuski).

Hotel se parovima učinio dražesno, gotovo smiješno, starinskim. Prozori spavaćih soba nisu imali stakla, već samo dvostruke žaluzine. Plahte su bile od teškog platna, a umjesto jastuka na krevetima su bili okrugli podmetači. U kupaonici je metalna šipka držala sapun. Ali mjesto je bilo udobno i čisto, i nakon večere — biftek, *pommes frites* i pivo — svi su pošli na spavanje, zadovoljni što su se negdje smjestili.

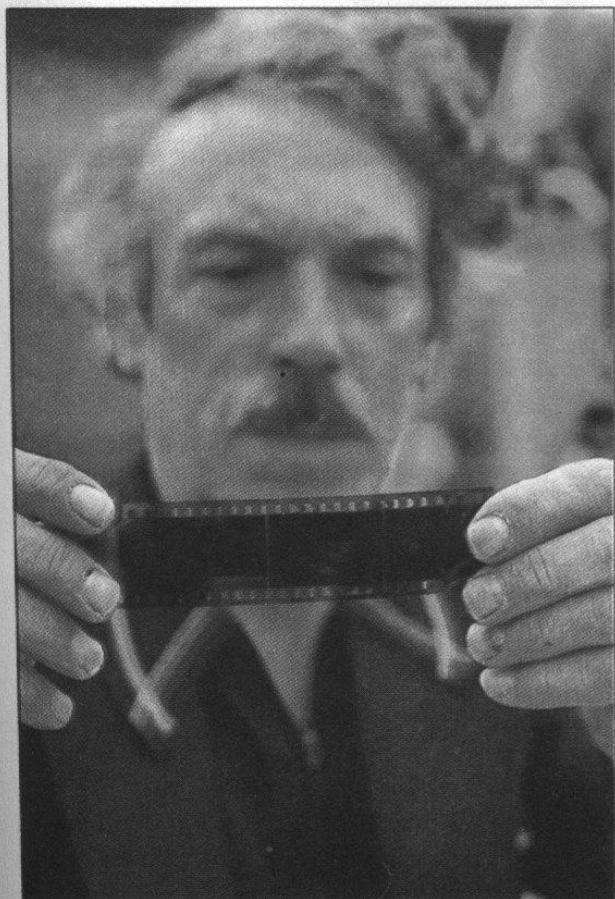
Ujutro, dok su Gisbyjevi i Simpsonovi doručkovali, troje ljudi ušlo je u hotel: žena s malim psićem, i odmah poslije nje, dva žandara. Žena je imala dugu haljinu i čizme na dugmeta, a žandari su nosili gamaše, plašteve i visoke šešire. Len Gisby sjeća se kako je pomislio da su im uniforme potpuno različite od policajaca koje su vidjeli putem kroz Francusku.

Račun ih je šokirao, ali ne zbog uobičajenog razloga. Bio je upravo smiješno malen: ciglih 19 franaka (manje od 2 funte) za večeru, pivo, noćenje i doručak za četiri osobe. Ali *patron* je bio uporan, te su Gisbyjevi i Simpsonovi, ne

Dolje: Fotografije koje je Len Gisby snimio u hotelu u Francuskoj nestale su bez traga. Pomnim pregledom negativa ustanovilo se da na filmu nema praznih kvadrata i da serijski brojevi teku bez prekida.

vjerujući takvoj sreći, nastavili put za Španjolsku.

Hotel koji nudi tako mnogo za tako nisku cijenu zbilja je rijetka prilika, i naravno da su se naši putnici na povratku iz Španjolske ponovno tamo uputili. Opet su skrenuli s *autoroute* kod znaka *Montélimar Nord* i prošli cestom kraj motela Ibis, isto onako kao i prije petnaest dana. Samo ovoga puta čitava zgrada kao da je nestala bez traga. Tri puta su se provezli tim krajem i na kraju odustali, potpuno zbunjeni. Nije bilo traga ni hotelu ni odmorištu uz cestu na kojem su parkirali. Morali su se zadovoljiti hotelom blizu Lyona koji ih je stajao 247 franaka — realna cijena za 1979, ali trinaest

puta veća od cijene u onom ljepšem, a sad tajanstvenom hotelu.

Nekoliko tjedana kasnije, kad su se filmovi što su ih snimili za praznika vratili s razvijanja, parovi su se još više začudili. I Geoff i Len sjećali su se da su slikali žene na prozorima hotela prije doručka, međutim, na negativima tih slika nije bilo. Nije bilo ni praznih kvadrata na filmu, a serijski brojevi kvadrata tekli su bez prekida.

Nestale fotografije zabrinule su Cynthiju Gisby. Jesu li oni nekako otputovali u prošlost? Cynthia kaže:

Mnogo mi je ljudi odonda spominjalo rupe u vremenu. Ja nikad prije nisam čula za rupe u vremenu, ali ljudi mi kažu: »O, rupe u vremenu postoje i baš se to vama dogodilo.« Ne znam je li to točno ili ne. Ali fotografije me brinu, i mislim da dokazuju da tu nešto nije čisto.

Godine 1983. Gisbyjevi i Simpsonovi vratili su se u Francusku da organiziraju temeljitu potragu. O tome su obavijestili mjesno turističko društvo čiji je predstavnik, Philippe Despeysse, pročešljao čitavo područje. Izvijestio je da je našao kuću koja donekle odgovara opisu engleskih parova. Vlasnici kuće su M. i Mme Judges i, premda to nije pravi hotel, znali su primati putnike na noćenje, doručak i večeru. Kasnije se Despeysse odvezao onamo s istraživačem koji je razgovarao s oba bračna para. Istraživač je zapisao:

Vozili smo se u smjeru u kojem su išli i putnici i našli se na cesti označenoj RN7. Philippe nije ništa govorio jer je čekao hoću li prepoznati kuću bez njegove pomoći. Međutim, nisam uspio, te smo se okrenuli, a onda je zaustavio auto kod velike benzinske pumpe i pokazao mi zgradu s druge strane ceste. Cesta na kojoj smo

bili nije se poklapala s opisom putnika. A ako je ovo ta kuća, gdje je onda odmorište i kameni zid koji bi morali biti nasuprot?

Na ta su nam pitanja odgovorili vlasnici benzinske pumpe. Pumpa je tek nedavno podignuta (mada nisu mogli točno reći kada), a cesta je znatno proširena prije dvije godine.

Pregledom smo ustanovili da se unutrašnji raspored razlikuje od opisa koji su nam dali parovi. Uglavnom zbog pogrešnog smještaja kamenog stubišta. Oni su rekli da je s desne strane bara, ali zapravo je smješteno u sredini, između dvije prostorije. A bar je jednostavno blagovao-nica, s tim da je tamo jedna velika komoda od mahagonija uz zid. Na komodi su često naslagane boce vina i drugih pića, i čaše, pa to malo podsjeća na bar.

Na katu su dvije spavaće sobe, sa starinskim visokim drvenim krevetima i prozorima sa žaluzinama. Kupaonica je preuređena, ali 1979. bila je u gotovo prvobitnom stanju, s metalnim drškama na koje se nabada sapun.

Što se tiče smiješno malog računa, Mme Judges rekla je da oni naprosto ne vole biti sami, a vole pomagati ljudima, pa naplaćuju samo neznatnu, simboličnu svotu.

Tako je Philippe Despeysse 1983. s pouzdanjem poveo bračne parove Gisby i Simpson u posjetu kući. Isprva su oklijevali. »Vrlo je slična«, rekao je Geoff Simpson. Ali nakon što su je pomnije razgledali i procaskali s vlasnicima, zaključili su da to nije hotel u kojem su proveli noć prije četiri godine, i vratili su se u Englesku, a misterija je ostala neriješena kao i prije.

Ako se dokaže da hotel u kojem su Gisbyjevi i Simpsonovi proveli noć u listopadu 1979. ne postoji, taj će slučaj biti zabilježen kao jedan od najzanimljivijih u analima psihičkih istraživanja. »Fantomske prizore« uglavnom opisuju ljudi koji su ih vidjeli izdaleka, ali Gisbyjevi i Simpsonovi, evidentno poštteni i trijezni ljudi,

proveli su gotovo dvanaest sati u zgradi i kasnije su je podrobno opisali.

Još mnogo toga može izaći na vidjelo, doduše. Opsežnija i temeljitija potraga na području oko *Montélimar Nord autoroute* možda još otkrije zgradu. Ako se hotel zbilja pronađe, bit će to još jedan slučaj fenomena što ga stručnjaci zovu »mislokacija« — kad vidimo neko mjesto, poslije ga nikako ne možemo pronaći i na koncu zaključimo da je posrijedi nadnaravna pojava. »Mislokacija« možda objašnjava i drugi zanimljivi slučaj koji nikad zapravo nije adekvatno riješen.

U jesen 1926. gospođica Ruth Wynne, koja je nedavno otvorila »damsku školu« u župnom dvoru u Roughamu u Suffolku, šetala je okolicom sa četrnaestogodišnjom učenicom Audrey Allington. Odlučile su da se upute preko polja i posjete crkvi u obližnjem seocetu Bradfield St George. Putem su naišle na »visok zid od zelenkasto-žutih opeka«. U zidu je bila divna kapija od željeza.

Iza zida (kaže gospođica Wynne) raslo je visoko drveće koje je nadvisivalo zid. Od kapije je put vodio među drvećem prema očito velikoj kući. Vidjeli smo tek komadić krova iznad ukrašene fasade, a sjećam se i prozora u georgijanskom stilu.

Gospođica Wynne se zbilja začudila. Kako to da nisu nikad čuli za »jednu od najvećih susjednih kuća, i kako čudno da nam vlasnici nisu došli u posjete.«

Sljedećeg proljeća, učiteljica i učenica pošle su u šetnju istim putem. Gospođica Wynne kaže:

Prošle smo kroz dvorište gospodarstva kao i onda, izašle na put, a zatim smo obje u isti mah stale kao ukopane i uzdahnule. »Gdje je zid?«

upitale smo istodobno. Nije ga bilo. Uz cestu bio je samo jarak, iza jarka sterala se divljina izrovane zemlje, korova, humaka, a ponad svega raslo je ono drveće koje smo prvi put vidjele.

Možda je kuća srušena u međuvremenu? Ne, jer su »među humcima na mjestu gdje se vidjela kuća našle ribnjak i male lokve. Očito su tamo već dugo.«

»Vratile smo se kući«, sjeća se gospođica Wynne, »napola u smijehu a napola zbunjene, a opet, uvjerene da smo prilikom prve šetnje vidjele kuću i zid.«

Župnik Roughama i njegova žena također su bili zbunjeni, a nitko od mještana nikad nije čuo za tu kuću. Gospođica Wynne i dalje je uvjerena da ju je vidjela: »Sigurna sam da je kuća ili jednom ondje stajala, ili ću je opet vidjeti negdje drugdje. Često sam ponovno prolazila pored tog mjesta, ali nikad je više nisam vidjela.«

U proteklih šezdeset godina više je istraživača psihičkih fenomena prošlo tim poljima u Suffolku ali nije našlo ni kamena od »fantomske kuće«. Rješenje ove misterije možda se krije u prvoj priči gospođice Wynne. Prvo što moramo zapaziti jest da se ona tek nedavno doselila u Rougham. »Taj mi je kraj«, napisala je, »bio posve nepoznat.« Možda se zato što nije poznavala okolicu zbunila kad su ona i njena učenica ponovno došle tamo gdje su vidjele tajanstvenu kuću, pa je zamijenila različita mjesta? Koliko su uporno tražile? Roditelji gospođice Wynne, prvi koje je pitala o kući, također su se tek nedavno doselili, a po njenim riječima, pomalo se raspitivala »kod ljudi koji su stanovali u blizini tajanstvenog mjesta, ali oni nikad nisu čuli za nikakvu kuću i očito su mislili da pričam gluposti, pa sam prestala.« Najzad, obje žene vrlo se nejasno sjećaju same kuće. Gospo-

dica Wynne pamti »komad krova iznad ukrašene fasade« i »prozor u georgijanskom stilu«, a gospođica Allington kaže, »Ne sjećam se pojedinosti kuće.« Jesu li zaista vidjele dovoljno da mogu ponovno prepoznati kuću? Premda je doživljaj ispričan u najboljoj namjeri, ništa se sa sigurnošću o tome ne može reći.

Pustolovina u Trianonu

Najpoznatija misterija s »fantomskim krajolikom« desila se jednog poslijepodneva u kolovozu 1901. kad su dvije usidjelice iz Engleske, na praznicima u Francuskoj, pošle na šetnju kroz vrtove Versaillesa, palače francuskih kraljeva u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću, i pritom, čini se, ušetale u prošlost. Obje su dame bile solidne, uspješne u svom poslu i s obje noge na zemlji. Charlotte 'Annie' Moberly bila je rektor jednog oksfordskog koledža, Eleanor Jourdain direktorica djevojačke škole kraj Londona.

Tog poslijepodneva, 10. kolovoza 1901. gošpode su se uputile prema Petit Trianonu, najprivlačnijoj od svih građevina što su raspoređene po velikom parku Versaillesa. Karta u njihovim vodičima, međutim, nije bila baš jasna, te su one polako same tražile put, šecujući vijugavim stazicama i šumarcima. Prema njihovim riječima, čudne su se stvari počele događati još dok su hodale prema Petit Trianonu. Ljudi koje su susretale kao da su bili odjeveni u nošnju osamnaestog stoljeća. Prvo su vidjeli ženu koja je istresala bijelo platno kroz prozor, zatim par »vrlo dostojanstvenih službenika, u dugim sivkasto-zelenim odorama, s malim trorogim šeširima.« Zatim je Eleanor Jourdain primijetila jednu ženu i jednu djevojčicu koje su stajale na vratima obližnje kućice. I one su bile

Charlotte »Annie« Moberly

Eleanor Jourdain

obučene po modi prošlih vremena: »Obje su imale bijele rupce zataknete u steznik, a djevojčici je haljina dopirala do članaka, mada je imala tek 13 ili 14 godina. Na glavi je nosila priljubljenu, bijelu kapicu.«

Krenuvši dalje, susrele su jednu zlokobnu figuru. Na stepenicama okruglog ljetnikovca sjedio je čovjek »u ogrtaču, sa velikim šeširom koji mu je bacao sjenu na lice«. Polako se okrenuo prema njima, a »lice mu je bilo unakaženo tragovima boginja; imao je vrlo tamnu put. Gledao ih je zlim pogledom, ali kao da ih zapravo ne vidi...« Odjednom su začule kako netko trči, i neki se mladić stvorio pred njima niotkuda, te povikao da idu u pogrešnom smje-

ru. Nosio je tamni plašt »kojim se omotao kao šalom, i lijepe cipele s kopčom«.

Najzad su stigle do Petit Trianona, gdje je gospodica Moberly, ali ne i gospodica Jourdain, primijetila neku ženu koja je sjedila i crtala. I ona je bila odjevena po modi osamnaestog stoljeća. Naposljetku se pojavio mladić koji ih je uputio prema ulazu. Obje se sjećaju da je izašao iz susjedne zgrade, zalupivši za sobom vratima.

Jesu li dvije Engleskinje vidjele prizore iz prošlosti? Kad su razmislile o onom što su doživjele, činilo se da nema drugog objašnjenja; kako inače protumačiti susrete s ljudima koji su odjeveni u odjeću osamnaestog stoljeća?

»Misliš li da u Petit Trianonu ima duhova?« upitala je gospodica Moberly.

»Da«, odgovorila je gospodica Jourdain.

Deset godina kasnije objavile su priču o svojem doživljaju, pod pseudonimima i potkrepljenu istraživanjima što su ih provele u Versaillesu i u francuskim arhivima. Unatoč neutralnom naslovu, *Pustolovina* je požnjela senzacionalan uspjeh, jer su gospođe zaključile da su za svoje šetnje 1901. godine »upale« u Versailles kakav je bio osamdesetih godina sedamnaestog stoljeća, neposredno prije Francuske revolucije — u vrijeme Marie Antoinette i Luja XVI.

Može li se ta tvrdnja održati? Tri četvrt stoljeća rasprava i analiza *Pustolovine* iznijele su na svjetlo dana argumente i za i protiv.

Oni na strani Moberlyjeve i Jourdainove ukazuju prvenstveno na rezultate istraživanja što su ih dvije žene poduzele. Po njima izlazi da su »vrlo dostojanstveni službenici« koje su srele na početku šetnje bili odjeveni u dvorske livreve iz osamnaestog stoljeća, posve različite od onih što su se nosile u Versaillesu 1901. Ženu koja je sjedila i crtala kraj Petit Trianona, a vidjela ju je Charlotte Moberly, identificirali su prema suvremenom portretu kao Marie Antoinette osobno, dok se iz dnevnika kraljčine švelje ustanovilo da je Marie Antoinette imala upravo onakvu haljinu kakvu je nosila 1901. Kao razmjerno čvrst dokaz navodi se i da su obje dame opisale vrtove Versaillesa onako kako su izgledali u osamnaestom stoljeću, a zna se da su se od Revolucije naovamo znatno promijenili.

Eleanor Jourdain iznijela je još jedan argument u prilog teoriji o rupi u vremenu. Nekoliko mjeseci nakon prvog doživljaja, vratila se u Versailles i ponovno srela ljude koji kao da su pripadali osamnaestom, a ne dvadesetom sto-

ljeću, između ostalog i dva čudnovato odjevena čovjeka koji su tovarili drva na kola. Pregledavši knjigu u kojoj su bilježene nadnice, gospodica Jourdain zaključila je kako je vidjela »zaprežna kola s dva konja (pa sigurno i s dva nadničara)« koji su unajmljeni da sakupljaju drva 1789. Također je izvijestila da je čula neku čudnu glazbu koja dopire iz daljine, a kasnije je ustanovila da su to bili »motivi lagane opere iz osamnaestog stoljeća« — opere koje se uglavnom nisu mogle čuti nakon prve izvedbe.

Pojavili su se i drugi ljudi tvrdeći da su u Versaillesu vidjeli osobe iz prošlosti. Gospodin i gospođa Crooke i njihov sin Stephen, koji su živjeli u blizini parka 1907. i 1908. izjavili su da su vidjeli nekoliko ljudi, uključivši i »ženu koja crta« poput one koju je Annie Moberly vidjela kraj Trianona, i čovjeka u trorogom šeširu.

Godine 1928. Ann Lambert, sedamnaestogodišnja učenica iz Engleske i njena bivša učiteljica Clare M. Burrow, naišle su u Versaillesu na vrlo čudno odjevenog vrtlara. Prošle su kroz jednu malu kapiju i tamo je stajao vrtlar, u otrcanu smeđem plišanom haljetku, hlačama do koljena, crnim čarapama, cipelama s kopčom i šeširom sa zadignutim obodom. Govorio je neobičnim jezikom. Gospodici Burrow, koja je imala solidnu lingvističku naobrazbu, njegov je govor zvučao poput starog francuskog kakvim se govorilo 150 godina ranije. Još su čudniji prizor ugledale kad su došle do Petit Trianona. Skupina od šest ili osam ljudi stajala je na tratini. Neki su svirali na muzičkim instrumentima; jedan elegantni gospodin i lijepa žena zanijali su se u prisan razgovor. Svi su bili odjeveni u kićenu nošnju osamnaestog stoljeća. S autoritetom što joj ga daje njeno zvanje, gospodica Burrow požurila je svoju zadivljenu učenicu prema ulazu u Trianon. »To je sigurno kakva povijesna svečanost«, rekla je. Mjeseci-

Petit Trianon u Versaillesu na vrhuncu sjaja u osamnaestom stoljeću.

Na sljedećoj stranici: Perivoj Versaillesa gdje su gospođica Moberly i gospođica Jourdain doživjele svoju »pustolovinu« u kolovozu 1901.

ma kasnije priznala je da se malo raspitala i ustanovila da toga dana u Versaillesu nisu prikazali niti pripremali nikakvu svečanost. Još više ju je začudilo otkriće da je kapija kroz koju su prošle prije nego što su srele vrtlara zazidana prije više od 100 godina.

Jedan Francuz također tvrdi da je vidio duha u Versaillesu. Robert Philippe, profesor crtanja i fini stolar, šetao je jednog lipanjskog dana tridesetih godina s roditeljima po parku, kad ga je odjednom nužda natjerala da se povuče iza drveta. Tamo je odjednom, na svoju veliku nelagodu, osjetio nečiju nazočnost. Kraj njega se pojavila tajanstvena žena, kao da je došla niotkuda. Bez sustezanja počela je s njim razgovarati. Živi li ona u Parizu? upitao ju je zbunjeno Philippe. Ne, u Trianonu. »Ali mislio sam da je Trianon nenastanjen.« »Da«, glasio je odgovor, »ali ne za mene.« Mladić se na trenutak okrenuo i pripalio cigaretu. Kad je ponovno pogledao, žena je nestala. Njegovi roditelji koji su čekali u blizini nisu vidjeli nikoga i mislili su da, tko zna zašto, njihov sin razgovara sam sa sobom.

Skeptici su opet uspjeli prikupiti čitav niz dokaza kojim pobijaju tvrdnju dviju »pustolovki«. Prvo su ukazali na činjenicu da su opisi ljudi što su ih susrele toliko neodređeni da je teško reći jesu li bili zaista odjeveni u autentičnu nošnju iz osamnaestog stoljeća ili naprosto u priprostu i pomalo staromodnu odjeću. Zašto, pitaju oni, dvije dame nisu pretresle doživljaj smjesta poslije šetnje, uz čaj u Hôtel des Réservoirs, umjesto da čekaju tjedan dana? Zašto se njihovi prikazi »pustolovine«, pisani prije no što je objavljena knjiga, bitno međusobno razlikuju? I najvažnije, zašto se karakteristični detalji kojih u ranijim verzijama nema, pojavljuju u konačnoj verziji?

Ključno pitanje jest zašto obje gospođe nisu ni tražile ni prihvatile neko logično objašnjenje događaja tog ljetnog popodneva. Naposljetku, našle su se u nepoznatoj okolini i izgubile se u labirintu puteljaka i šumaraka; vrijeme je bilo sparno, i vladao je zagušljiv, sumoran ugođaj — kao što često bude prije oluje. U takvim okolnostima mašta zna proraditi, pa čak se i najsolidnijim damama s akademskom naobrazbom može oprostiti ako se prepuste romantičnom sanjarenju, tim više što je, riječima jednog kritičara

rijetko koje mjesto na svijetu tako pogodno da vam se prividi utvara kao golema palača u Versaillesu. Prostrane dvorane velikog dvorca, labirint stazica u glavnom perivoju sa kamenim klupama i ukočenim kipovima, vrtovi Petit Trianona gdje obitavaju duhovi — posvuda se čuje tihi šapat povijesti.

Dame Joan Evans, povjesničar umjetnosti iz Oxforda, prijateljica i književni izvršilac dviju autorica *Pustolovine*, odlučila se za razumno i logično tumačenje. U knjizi objavljenoj 1960, otkrila je da se neki razuzdani aristokrat, Comte Robert de Montesquiou-Fezensac, opsjednut odjećom iz osamnaestog stoljeća, često oblačio u takvom stilu. Štoviše, posjećivao je perivoje Versaillesa i organizirao *tableaux vivants*, povijesne priredbe u kojima su on i njegovi prijatelji nosili kostime iz osamnaestog stoljeća. Dame Joan zaključuje da su Annie Moberly i Eleanor Jourdain nabasale na jednu grofovsku probu i da su svi ljudi koje su srele u parku glumili.

Gospođica Moberly jednom je prilikom zaista za živog čovjeka mislila da je duh. Dvije godine poslije objavljivanja *Pustolovine* posjetila je Louvre u Parizu, gdje je zapazila jednog neobičnog čovjeka. Imao je »malu, zlatnu krunu na glavi i široku togu svijetle boje«. Nakon

Comte Robert de Montesquiou-Fezensac odjeven u kostim iz osamnaestog stoljeća za *tableau vivant* u Versaillesu.

dugog istraživanja, zaključila je da je vidjela duh rimskog cara Konstantina, koji je stupao u povorci cestom preko koje je kasnije izgrađen Louvre. Ali ovaj mali, egzotični scenarij pao je u vodu 1960, kad su neke nedjeljne novine objavile kako je u Parizu, u vrijeme »pojave

duha« živio slikar koji se šetao odjeven kao Rimljanin u znak protesta protiv ružne suvremene mode.

U jednom pismu *Timesu*, autor tvrdi da je gospodica Moberly možda pre naglila sa zaključkom kad je identificirala »ženu koja crta«:

Na kraju predavanja o *Pustolovini* što sam ga održao pred Académie de Versailles (piše T. G. S. Combe 1965), jedna me slušateljica obavijestila da je u njenom djetinjstvu u blizini Versaillesa živjela neka gospođa koja se ljeti oblačila kao Marie Antoinette, i tako kostimirana odlazila u perivoj Petit Trianon. Čini mi se mnogo vjerojatnijim da je gospodica Moberly vidjela tu gospođu, a ne baš Marie-Antoinette glavom.

Jesu li dvije gospođe zajedno doživjele nešto kao san na javi? Pomno čitanje *Pustolovine* govori tome u prilog, jer se neprestano spominje pomalo sablastan, nestvaran ugođaj koji je vladao perivojem: »Sve je odjednom djelovalo neprirodno, pa stoga i neugodno; čak i drveće iza zgrade kao da je postalo plosnato i beživotno, poput šume na kakvoj tapiseriji (kurziv u izvorniku). Nije bilo svjetla i sjene, niti je povjetarac šumio u krošnjama. Sve je bilo savršeno mirno.« Gospođe su tvrdile da gotovo ništa nisu znale o Versaillesu prije posjete, ali ono što su vidjele nije ni zahtijevalo neko naročito predznanje, osim sposobnosti da razlikuju starinsku odjeću od mode 1901. Osim toga, gospođica Jourdain predavala je povijest Francuske, a imale su i vodič. Ako pretpostavimo da su na šetnji zaista srele neke ljude, nisu li možda malco poljepšale činjenice i ukrasile priču, dale im povijesni značaj, ukratko, nisu li se prepustile sanjama? Postoje li još kakvi izvori iz kojih su mogle izvući svoj »scenarij«? Na primjer, vrlo popularni roman o putovanju kroz vrijeme pod naslovom »*Lumen*«, gdje ju-

nak vidi Francusku revoluciju kako se događa sedamdeset godina kasnije, objavljen je u Engleskoj 1897, a priča o Marie Antoinette koja je izašla u *Pearson's Magazine* 1893. sadrži čitave fraze koje napadno podsjećaju na fraze što su ih dvije dame upotrijebile u opisu svog doživljaja.

Je li *Pustolovina* puki plod mašte, fantazija dviju zagovornica psihičkih fenomena, koja je na kraju izmakla kontroli, ili su Annie Moberly i Eleanor Jourdain zbilja tog poslijepodneva u kolovozu 1901. ušetale u prošlost? Obje su gospođe odavno mrtve i nikad nećemo saznati odgovor. Trag se, nažalost, ohladio.

Ali slučajevi fantomskih prizora i dalje se dešavaju.

Promjene prizora

Jedne travanjske večeri 1955, Susannah Stone, koja živi kraj Taina u Ross and Cromarty na sjeveru Škotske, vozila je prijateljicu kući poslije večere. Bilo je oko 9.30 i premda je sunce zašlo, nije još pao mrak. Na samom ulasku u grad Alness, Susannah Stone i njena prijateljica primijetile su kuću u plamenu:

Bila je to posve obična kuća, s visokim, uskim vratima u sredini, i visokim prozorima — razmjerno velika, poput gazdinske kuće. Buktila je u požaru. Plamenovi su lizali iz prozora. Rekla sam, »Bože, kakav požar! Jadni ljudi!«

Bili smo udaljeni od kuće oko četvrt milje, i prijateljica mi je rekla. »Hajde da vidimo požar izbliza.« Nije mi uopće sinulo da na tom mjestu nikad prije nisam vidjela kuću.

Približili smo se i kuće nije bilo.

Začudena Susannah Stone odvezla je prijateljicu kući, te se vratila na mjesto »požara«. Bilo

je to znatno kasnije, jer se zadržala zbog probušene gume. Ovoga puta pješke je poslala cestom. Nije našla ništa. »Ni požara, ni žara, ni pepela, ni ljudi, ničeg nije bilo«, kaže ona. Sutra je saznala da su vatrogasci bili pozvani — ali da gasu vatru koja je izbila u stogovima sijena oko trideset milja od tajanstvene kuće, i to u suprotnom smjeru. Koliko je uspjela ustanoviti, na tom mjestu nikad nije postojala kuća. Ovaj doživljaj još nije objašnjen. Bilo je, kako kaže Susannah Stone, »jezivo«.

Krajem četrdesetih godina, velečasni Alfred Byles bio je župnik Yealmptona u Južnom Devonu. Jednog subotnjeg poslijepodneva, dok je njegova žena aranžirala cvijeće na oltaru, primijetio je nešto neobično u dvorištu crkve. Kasnije je pisao:

Primijetio sam rupu posred staze, rupu nepravilna oblika, po prilici metar široku. Pomislio sam da je to uleknuće tla i pošao u crkvu da to kažem ženi. Kad sam ponovno izašao, ustanovio sam da se rupa povećala, pa sam pozvao ženu da to dođe vidjeti. Oboje smo zavirivali u rupu, a ja sam čak predlagao da se spustim unutra. Međutim, nismo mogli odrediti koliko je duboka, a kad sam unutra bacio kamen, odbijao se od stijene koju smo lijepo vidjeli, a izgledala je kao dio zida.

Glavna briga mi je bila da se nekom ne dogodi nesreća, pa sam pošao po daske da prekrijem rupu, koja je sad bila oko tri metra široka. Na ulici sam sreo gospodina Knighta, mjesnog graditelja i pogrebnika, i pozvao ga da dođe vidjeti rupu. Kad smo stigli, rupe više nije bilo. Staza i rubovi tratine izgledali su kao i prije, bez i najmanjeg traga da je tu nešto bilo. Gospodin Knight začudio se mnogo manje no što sam očekivao, i rekao mi »Sve je u redu«, ili tako nešto. Nikad poslije nije spomenuo taj događaj.

Dolje: velečasni Alfred Byles još ne može shvatiti kako to da se rupa pojavila u crkvenom dvorištu, a onda opet bez traga nestala.

Gospodin Byles, međutim, nije bio tako flegmatičan. Događaj ga je potpuno zbunio, i to traje već trideset godina. »Oboje smo vidjeli rupu«, kaže on, »i nikad nismo našli zadovoljavajuće objašnjenje.«

Tumačenja za »fantomske prizore« zaista je teško naći: optička varka, halucinacije i »mislokacija« neka su oružja u arsenalu skeptika, dok drugi istražitelji pokušavaju pojavu objasniti kao »retro-kogniciju«, gledanje unatrag, tvrdeći da je iz zasad nepoznatih razloga, nekim rijetkim pojedincima dopušteno da na kratko

otvore vrata u prošlost i zavire iza tih vrata. Malo što je tako privlačno kao ta ideja. Lucille Iremonger, autorica konačnog rada na temu pustolovine u Trianonu, savršeno je izrazila tu privlačnost:

To je pitanje koje oduvijek opsjeda čovjeka — pitanje koje je isprelo mitove i legende drevnoga doba, gdje Orfej posjećuje svijet podzemlja, a Sibila proriče budućnost; pitanje može li ljudski um doživjeti nešto izvan uske kolotečine u kojoj se sve inače odvija... možemo li, dakle, vi ili ja u svakom trenutku stupiti natrag u prošlost, ili

— po istoj logici — naprijed u budućnost.
Na to pitanje još nema konačnog odgovora.

Arthur C. Clarke komentira:

Od 1966. američki pisci znanstvene fantastike dodjeljuju godišnju nagradu Nebula za najbolju prozu u svim kategorijama. Nagradu za kratku priču te je godine dobio Richard McKenna za priču »Tajno mjesto«.

Nažalost, McKenna je umro dvije godine ranije, u pedeset i prvoj godini života, nakon što je za života objavio samo šest priča. Kao i Alex Haley, pisac »Korijena«, bio je samouki pisac, koji se iz redova američke mornarice izvukao čistom odlučnošću. Obojica su zaslužila uspjeh, i obojica su ga i postigla — McKennin prvi i jedini roman, »Pješčani šljunak« (1962), postao je bestseller, a kasnije je po njemu snimljen i odličan film, sa Steveom McQueenom u glavnoj ulozi; u filmu se pojavljuje i mladi glumac koji obećava, Dickie Attenborough.

»Tajno mjesto« jedna je od onih priča od kojih se doslovno ježim (čak i kad samo mislim o njoj). Priča govori o jednoj djevojčici u pustinji u Oregonu koja vidi prizore iz vremena kad je pejzaž bio potpuno drugačiji.

— To je ono gdje su psi — rekla je ona.
— Psi?

Pogledao sam oko sebe, kržljivo grmlje kadulje, mršavo tlo, ružne crne stijene, i natrag u Helen. Nešto nije bilo u redu.

— Veliki, glupi psi koji idu u stadima i pasu travu — rekla je. Okretala se oko sebe i zurila nekamo. — Velike mačke love pse i žderu ih. Psi vrište i vrište. Ne čuješ ih?

Neka priviđenja opisana u ovom poglavlju također se vraćaju u prošlost — premda ne u tako daleku prošlost kao što je rani Miocen, prije otprilike dvadeset i pet milijuna godina. Čak i ako su to čiste izmišljotine, kao i McKennina priča, one rječito ilustriraju moć ljudske mašte.

A možda je posrijedi i nešto više od toga. Znamo li mi baš sve načine kako je prošlost zabilježena? Dopustite mi da citiram najpoznatijeg od svih pisaca znanstvene fantastike:

Možda dođe dan kad će obnovljena sjećanja postati tako živa kao da smo sami bili tamo i doživjeli uzbuđenje i strah tog pradavnog doba; možda dođe dan kad će velike zvijeri iz davnina ponovno oživjeti u našoj mašti, kad ćemo opet hodati po iščezlim krajolicima, pružati obojane udove za koje smo mislili da su prah, i opet osjetiti sunce od prije milijun godina.

H. G. Wells
Pleme grizlija

Frances i vile koje plešu (fotografija A).

7.

Fenomen vila, fantoma,
fantastičnih fotografija

Vile iz Cottingleya

17. srpnja 1917. na dražbi kod Sothebyja u Bond Streetu u Londonu pojavio se vrlo tajnoviti kontigent. Na prvi pogled nije se isticao ničim posebnim. Bilo je tu par starih fotoaparata, pet starih fotografija i jedno pismo Sira Arthura Conana Doylea, stvaratelja Sherlocka Holmesa, upućeno nekoj djevojci u malom selu na sjeveru Engleske. A ipak, premda je na dražbi bilo drugih, daleko poželjnijih kontigenata (pet do tada nepoznatih pisama američkog pjesnika Walta Whitmana, izvorni rukopisi viktorijanskog slikara i pjesnika Williama Morrisa, pa čak i jedna slika D. H. Lawrencea, autora »Ljubavnika Lady Chatterley«) upravo je ta neobična i prilično oronula zbirka predmeta došla u središte pozornosti. Jer toga ponedjeljka ujutro prodavao se dosje slučaja koji je više od pola stoljeća najprije intrigirao, zatim zbunjivao, i napokon potpuno frustrirao one koji su istraživali psihičke fenomene: čudnovata priča o vilama u Cottingleyu.

U središtu zagonetke bilo je onih pet fotografija, jer su navodno prikazivale istinske vile kako plešu kraj potoka u Cottingleyu u Yorkshireu. Te su fotografije snimile dvije djevojčice 1917. i 1920. Jesu li zaista bile dokaz da vile postoje?

Barem je jedna utjecajna osoba vjerovala da jesu. Oko 1920. Sir Arthur Conan Doyle bio je jedna od najglasovitijih književnih pojava u svijetu, zahvaljujući pričama i romanima o Sherlocku Holmesu; a podrškom koju je pružao Burskom ratu i drugim idealima tog vremena stekao je poštovanje britanske javnosti. Stoga je pravu senzaciju izazvao božićni broj mjesecnika *Strand magazine* 1920. kad se pojavio s upadljivim naslovom FOTOGRAFIRANE VILE. EPOHALNI DOGAĐAJ OPISAN PEROM A. CONANA DOYLEA. Uz članak je veliki čovjek objavio dvije fotografije (ostale su se pojavile kasnije, u broju od ožujka 1921.) i ustvrdio riječima, koje unatoč sasvim diskretnom skepticizmu zapravo nisu trpjele suprotstavljanja: »Ukoliko događaji ovdje ispričani te priložene fotografije izdrže kritiku koju će pobuditi, može se bez pretjerivanja ustvrditi kako će označiti početak jedne epohe u ljudskoj misli«.

Priča koju je Conan Doyle ispričao zaista je neobična. U ljeto 1917, desetgodišnja djevojčica Frances Griffiths bila je u posjeti kod svoje rođakinje Elsie Wright kojoj je tada bilo petnaest godina. Obično su provodile vrijeme u jednoj usamljenoj dolini, neposredno ispod Elsieinog vrta, poznatoj pod imenom Cottingley Glen. Kroz sredinu je tekao potočić, a na njegovim mahovinastim obalama, tvrdile su

Na suprotnoj stranici: Elsie i patuljak (fotografija B).

djevojke, redovito su vidale vile. Kako im odrasli očito nisu vjerovali, Elsie i Frances kao da su bile iznenađene, a kad je sumnjičavost prešla u otvoreno zadirkivanje, djevojčice su se razljutile i izjavile da će pribaviti dokaze.

Elsien otac Arthur Wright bio je fotograf amater, dovoljno strastven da napravi vlastitu tamnu komoru u smočnici. Ni jedna djevojčica nije nikad prije toga fotografirala, ali Elsie je nagovorila oca da joj posudi aparat, popularni tip koji se zvao Midg, i koji je on kupio od svog ujaka za sedam i pol šilinga. U aparatu su se umjesto filmova koristile ploče, i Arthur je jednu ploču uložio u aparat neposredno prije nego su djevojke otišle na sastanak s vilama. Vrlo su se brzo vratile, silno uzbuđene, i jedva čekale da se fotografija razvije. Arthur Wright je odnio ploču u tamnu komoru, a s njim je pošla i Elsie koja je bila snimatelj. Pod specijalnim svjetlom, slika na ploči počela je poprimati vrlo neobične oblike. Arthur je mogao razabrati lice Frances i njenu desnu ruku i rame, ali kakve je to čudne bijele mrlje okružuju?

Idućeg dana, pošto je slika pomno izrađena, dobili su i odgovor. Slika je prikazivala Frances zamišljena izraza lica, brade naslonjene na desnu ruku. U prvom planu, trava i poljsko cvijeće Cottingley Glena stvorili su lijepi okvir, dok je pozadina bila nejasna. Ali začudo, one bijele mrlje koje su zbunile Arthura Wrighta, pretvorile su se u četiri zanosne vile, odjevene u prozirne oprave. Jedna je svirala neki muzički instrument, dok su druge podignutih ruku, graciozno ispruženih nogu, radosno plesale uz glazbu. Svaki je detalj bio vrlo oštar: žilice na njihovim krilima, svilenkasti uvojci, prstići na sićušnim ručicama vila. Čini se da je Arthura Wrighta, premda navodno zaista impresioniranog kakvoćom prvog pokušaja svoje kćeri u fotografiji to zabavljalo, ali ga nije uvjerilo.

Unatoč »dokazima« koji su tako hitro pribavljeni, odrasli su i dalje primali priče o vilama u dnu vrta s nevjericom.

Nekoliko tjedana kasnije, djevojčice su opet posudile aparat. Ovaj put bio je red na Frances da bude snimatelj. Njezina je slika bila čak zanimljivija od one prve, jer je, kako se čini, prikazivala Elsie kako pozdravlja jednog grotesknog malog patuljka na proplanku u dnu doline. Stvorenje je bilo, za patuljka, konvencionalno obučeno, u crni triko; imao je također majicu kroz koju su virila krilašca, a na glavi je nosio šiljastu kapicu. Nedvojbeno je izgledao živahno, baš kao da je netom istrčao iz visoke trave da pozdravi svoju prijateljicu ljudskog roda. Ali i opet je Arthur Wright, čini se, bio više impresioniran vještinom koju su djeca pokazala kao fotografi, nego njihovim takozvanim dokazima o postojanju vila.

I vjerojatno bi sve na tome završilo, da Elsien majka Polly Wright nije otišla na neko predavanje u obližnji Bradford gdje je slučajno spomenula da kod kuće ima par fotografija vila. Predavačica je zamolila da ih pogleda, i kad su stigle, poslala ih je jednom prijatelju u Londonu, Edwardu L. Gardneru, koji je čvrsto vjerovao u postojanje vila. Gardner je opet sa svoje strane zahtijevao izvorne negative; kad ih je dobio, uputio se biciklom od kuće u Harlesdenu da konzultira jednog stručnjaka za fotografiju, gospodina H. Snellinga, koji je izjavio da su slike autentične i dao Gardneru pismo u kojem tu autentičnost potvrđuje:

Ova su dva negativa potpuno autentične nepatvorene fotografije jedne ekspozicije, snimljene u prirodi, (one) prikazuju pokret u likovima vila i nema nikakova traga ateljerskog rada koji bi uključio kartonske ili papirnate modele, tamne pozadine, naslikane likove, itd. Po mom sudu, to su obične, neretuširane slike.

Frances i vila koja skakuće (fotografija C).

Elsie i vila s cvijećem (fotografija D).

Vilinska sjenica (fotografija E).

Dolje: Vile lepršaju iznad kazališta Alhambra u Bradfordu. Dot Inman, fotografinja iz Yorkshirea, napravila je ovu sliku da pokaže kako su fotografije iz Cottingleya također mogle biti krivotvorene.

Uskoro se u sve uključio i Conan Doyle, i pošto je Gardner posjetio Wrightove u Yorkshireu i izjavio da je uvjeren kako slike nisu patvorene, glasoviti je pisac napisao svoj članak za *Strand magazine*.

Kao što je Conan Doyle predvidio prije nego je taj broj časopisa objavljen, njegova su otkrića zaista potakla polemiku. Dok su on i Gardner branili djevojčice od optužbi da su grubo prevarile svoje lakovjerne roditelje, skeptici su se dali na posao da otkriju na koji su način te fotografije mogle biti krivotvorene.

U međuvremenu su Frances i Elsie napravile još tri zanimljive slike, ovaj puta vlastitim fotoagrafskim aparatima koje im je dao Gardner. Te su objavljene u *Strand magazine* u ožujku 1921. Prva prikazuje Frances kako gleda u vilu koja pleše. Na drugoj je u središtu bila Elsie, kraj vile koja joj nudi kiticu cvijeća. Napokon, treća, koja je bila najčudnovatija i postala poznata pod imenom »vilinska sjenica«. Gardner ju je ovako interpretirao:

Ova je slika posebno dojmljiva budući da sadrži pojave potpuno nepoznate djevojčicama. Ometač ili kukuljicu vidljivu usred trave one nikad prije nisu vidjele i nisu imale pojma o čemu je riječ. Promatrači vila, međutim, u Škotskoj i New Forestu, vrlo su dobro znali što je posrijedi i opisali je kao magnetsku kupku...

Suočeni s ponovljenim tvrdnjama Conana Doylea da su slike autentične, i njegove teorije da dvije djevojčice ne bi bile u stanju patvoriti tako izvanredne fotografije, skeptici nisu imali mnogo šanse. Neki su, poput gospođice Dot Inman, fotografinje iz Yorkshirea, i sami prezentirali »vilinske fotografije« da bi pokazali kako je prijevara moguća: njezin najdražesnji primjerak pokazuje ta sitna stvorenjca kako

lebde nad kupolama kazališta *Alhambra* u Bradfordu. Drugi su, pretpostavljajući da su djevojčice našle uzor za svoje vile na nekim crtežima ili slikama, tragali za izvorom njihove inspiracije: najvjerojatnijim kandidatom držali su oglas za Priceove svjetiljke. Javnost se, međutim, dobro zabavljala, i dok su Gardner i Conan Doyle putovali svijetom i držali predavanja o vilama iz Cottingleya, same su djevojčice šutjele.

Kako su godine prolazile, priča bi svako toliko opet izbila u javnost. 1971. Elsie se pojavila u dokumentarnom programu BBC-ja, *Nationwide*. Četiri godine kasnije, ona i Frances dale su intervju časopisu *Woman*, a 1977. ponovo su posjetile Cottingley, gdje je Yorkshire Television snimala film. Unatoč upornom

Dolje: vinjeta Claudea A. Sheppersona iz *Princess Mary's Gift Book*. Za prvu fotografiju iz Cottingleya, Elsie je precrtala vile, dodala im krila i drugačije ih rasporedila.

ispitivanju reportera, one su ustrajale u svojoj priči.

Kad je ponovo oživio interes za taj slučaj, privukao je pažnju novog pokoljenja skeptika. Godine 1973, profesor Stuart Sanderson govorio je o tajni iz Cottingleyja u svom pozdravnom govoru Društvu folklorista. Pošto je započeo izjavom da sumnja u autentičnost fotografija, postavio je niz ključnih pitanja. Zašto, na primjer, djevojčice nisu mogle fotografirati vile kad je netko treći bio nazočan? Također je istakao kako je Elsie možda ipak bila kadra krivotvoriti fotografiju, jer je ne samo bila

darovita slikarica za koju se znalo da slika vile, već je i radila u fotografskom ateljeu.

Četiri godine kasnije, Fred Gettings, stručnjak koji je bio jednako dobro upućen u likovnu umjetnost kao i u paranormalne pojave, naišao je na važan trag. Listao je primjerak *Princess Mary's Gift Book*, zbirku priča, slika i pjesama koja se prodavala u dobrotvorne svrhe i postala pravim bestselerom 1915, dvije godine prije nego su snimljene vile u Cottingleyu. Autor nekih ilustracija bio je Claude A. Shepperson. Posljednja vinjeta, na strani 104. te knjige zapanjila je Gettingsa.

Prepoznao ju je kao nedvojbeno izvornu sliku prema kojoj su rekonstruirane vile na prvoj slici iz Cottingleya. Zanimljivo je da djevojčica koja ih je prekopirala, (po svoj prilici Elsie, kao starija i likovno nadarenija od te dvije), zapravo uopće nije bitno izmijenila pojedinačne likove vila na Sheppersonovom crtežu — one se na fotografiji naprosto pojavljuju drugačijim redom. Elsien crtež je nezgrapniji, i ona je likovima dodala leptirova krila.

Barem je jedna osoba mogla doći do istog zaključka više od pedeset godina prije toga, jer se na strani 23. knjige pojavljuje priča pod naslovom »Bimbaši Joyce«. Autor? Nitko drugi već Sir Arthur Conan Doyle.

Godine 1980, vrhunski skeptik James Randi posvetio je poglavlje svoje knjige »Film-Flam« raskrinkavanju fotografija. Randi je otkrio da je najnovija kompjutorska tehnika, kojoj je cilj da istakne i najsitniji detalj satelitskih fotografija, »zabila vrlo veliki čavao sumnje u već ionako dobro zakovan lijes vila iz Cottingleya«. Kompjutoru je postavljeno pitanje jesu li likovi vila trodimenzionalni. Ne, nisu — odgovorio je. Zaključak je očit: vile su izrezane iz kartona. U drugom testu, kompjutor je tražio niti ili podupirače kojima su likovi bili poduprti. Otkrio je nešto sumnjivo nalik koncu na četvrtoj fotografiji, premda je to Randija uvjerilo manje nego ranija otkrića. Zaključio je:

Vile iz Cottingleya bile su obične patvorine, koje su dvije djevojčice u početku napravile kao šalu. Tek kad su ih otkrile navodno pametnije osobe, podignute su u status čuda, te su se djevojčice zatekle u situaciji koja je neprestano eskalirala i iz koje se, mada su to htjele, nisu mogle izvući.

Za skeptike je slučaj vila iz Cottingleya bio izvor frustracije. Bili su čvrsto uvjereni da su slike krivotvorene, ali nisu imali apsolutnih

dokaza, i kako su godine prolazile, bilo je malo nade da će ih ikada i pribaviti.

»Na koji su zapravo način krivotvorene« na glas je razmišljao Stuart Sanderson u svom govoru 1973, »vjerojatno nikad nećemo saznati«.

A ipak smo sad saznali, i štoviše, saznali bismo nekoliko mjeseci prije Sandersonova govora da su Sothebyjevi vještaci s više pozornosti i razumijevanja pročitali pismo koje je Elsie poslala na dražbu sa svojim uspomename iz Cottingleya iz 1972. Ono je sadržavalo podroban opis kako su dvije djevojčice prevarile svijet. Ali budući da je pismo očito bilo napisano u novije doba, a na dražbi su bili samo antikni književni dokumenti, vještaci su ga vratili Elsie; i tako nehotice odložili konačno rješenje tajne za još jedno desetljeće.

Tajna Cottingleya je riješena

Prekretnica je nastupila kad su dva istražitelja, nezavisno jedan od drugoga, iznova pristupili tom slučaju 80-ih godina. Jedan je bio Geoffrey Crawley, urednik prestižnog časopisa *British Journal of Photography*, a drugi Joe Cooper, sociolog koji se odavno zanimao za paranormalne pojave

Crawleyevo istraživanje koje je počelo izlaziti u nastavcima u BJP na Badnjak 1982. bilo je iscrpno i silno zanimljivo, ali istodobno prilično stručno — upravo što bi čovjek mogao i očekivati od vrhunskog stručnjaka za fotografiju. Jedna od Crawleyevih prvih odluka je bila da analizira ne samo pet slika, već i kamere kojima su se djevojčice služile. Srećom je Midg koji je Elsie posudila od oca još uvijek postojao: bio je među uspomename koje je poslala na prodaju Sothebyju 1972. Crawley ga je

posudio, napravio nekoliko pokusnih snimaka i uočio nešto što je, čini se, promaklo svim ostalima koji su se slučajem bavili. Leća Wrightova aparata ni u kom slučaju nije mogla dati fotografiju onakve dubine i jasnoće kakvom se odlikuje prva objavljena slika s vilama. Implikacija je jasna: slika Frances i vila koje plešu (Crawley ju je označio kao fotografija A), koja je više od šezdeset godina prihvaćana kao original, bila je izdašno retuširana, a zatim iznova fotografirana. To isto vrijedi i za fotografiju B (Elsie i patuljak).

Tada je Crawley, onakvom sretnom slučajnošću koja ponekad nagradi vrijednog istraživača, naišao na drugačiju verziju fotografije A u samom Cottingleyu. Bila je mnogo manje oštra od one koja je prvotno objavljena: Francesino lice i kosa izgledaju pomalo isprano, vile su jedva nešto više od bijelih mrlja, a lišće u prvom planu je neoštro. To je upravo bila onakva vrst fotografije koju bi Crawley očekivao od početnice poput Elsie, koja se služi jednostavnim aparatom kao što je Midg.

Crawley je zatim razmatrao fotografiju B. Premda nije bio u stanju pronaći autentični original, pomna analiza negativa koji se oduvijek smatrao izvornim i koji se čuvao u knjižnici Brotherton na Sveučilištu u Leedsu, otkrila je detalj koji mnogo govori. Fotografija snimljena aparatom Midg uvijek je pokazivala ogrebotine na nekim mjestima, ali na tom »originalu« ih nije bilo. Omotnica u kojoj su se držale pojedine ploče također bi ostavila otisak na slici, međutim, na fotografiji B nije mu bilo ni traga. Drugi trag bila je boja, pogrešna na »izvornim« slikama. Sačuvane obiteljske fotografije pokazuju da se Arthur Wright, poput većine fotografa amatera svoga doba, služio foto papirom za dnevno svjetlo. Uvijek je fiksirao negativ na papiru i ostavljao ga vani na suncu da se

razvije. Rezultat su bile slike boje sepije. Ali objavljene slike s vilama sve su bile izrazito modro-crne, što se moglo postići samo u tamnoj komori.

Proučavajući negative popravljenih fotografija, Crawley je čak bio u stanju reći kako su te slike retuširane. Ali čije je to bilo djelo? Najvjerojatniji kandidat bio je prijatelj Edwarda Gardnera, Snelling, koji je prvi potvrdio autentičnost fotografija. Snelling je bio priznati stručnjak za retuširanje fotografija — vještina koja je bila mnogo više tražena u prva dva desetljeća ovoga stoljeća nego što je danas.

Premda Crawleyeva otkrića nisu dokazala da su djevojčice krivotvorile izvorne fotografije, ipak su povećala njegovu sumnju u njihovu autentičnost, a analiza posljednje tri slike još je pojačala njegovu dvojbu. Zaključio je da je u svakom pojedinom slučaju riječ o dvostrukoj ekspoziciji koju je teško postići Midgom, ali lako s novim Cameo aparatima koje su djevojke dobile. Na fotografijama C i D, tvrdio je Crawley, izrezana vila najprije je fotografirana u sobi, zatim je ploča ponovo eksponirana u Cottingley Glenu. Jedan trag koji govori u prilog toj teoriji jest da na gotovim fotografijama ni jedna od djevojčica zapravo ne gleda ravno u vilu. Konačna je slika, po Crawleyevu mišljenju, bila rezultat slučajne dvostruke ekspozicije. On se složio s jednim drugim stručnjakom za fotografiju, Brianom Coeom, koji je mišljenja da su djevojčice pokušale napraviti dvije odvojene fotografije nekih izrezanih likova u travi, ali su uspjele izmiješati ploče, tako da su se obje slike pojavile na istoj ploči.

U međuvremenu je Joe Cooper posjetio Elsie i Frances. Obje su bile već stare dame, i Frances, kojoj je tada bilo sedamdeset pet godina, napokon je prekinula svoju dugu šutnju. Priznala je da su prve četiri fotografije s vilama

Originalna verzija prve fotografije iz Cottingleya, prije nego što je retuširana i ponovno snimljena.

krivotvorine, a da se uvijek osjećala posebno krivom zbog one prve. »Uvijek me zaboli srce kad je pogledam«, rekla je. »Kad se samo sjetim kako je obišla cijeli svijet — ne shvaćam kako su ljudi mogli vjerovati da su to prave vile. Ja sam im jasno vidjela leđa i igle za šešire dok smo snimale«. Ona je potvrdila da su likovi vila zaista izrezani. Nacrtala ih je Elsie, a vile koje plešu na prvoj fotografiji kopirane su iz *Princess Mary's Gift Book*, kao što je točno naslutio Gettings. Ali, tvrdila je da na petoj fotografiji ništa nije patvoreno. To je fotografija pravih vila koje su živjele u dolini. Po Cooperu, međutim, »Elsie, s druge strane, inzistira da svih pet fotografija prikazuju izrezane likove«.

Elsie je tada pisala Geoffreju Crawleyu, koji joj je prije objavljivanja poslao neke dijelove svoga teksta. Njezino je pismo bilo »autentični dokument koji potvrđuje da takozvane 'fotografije vila iz Cottingleya' snimljene 1917. i 1920. ne prikazuju paranormalne pojave«.

Dragi gospodine Crawley, zahvaljujem na vašem pismu u kojem pokazujete toliko iskrenog razumijevanja za sos u kojem smo se Frances i ja našle onoga davnog dana 1916.(sic) kad nam se naša fino zamišljena šala izjalovila, kad nitko nije htio povjerovati da imamo slike pravih vila. Samo zamislite, (da jesu) šala bi završila na licu mjesta, u doba kad je meni bilo petnaest godina, a Frances osam (sic), jer bismo mi sve ispričale.

Elsie Wright i jedna od fotografija vila koje su zbunjivale istraživače više od sedamdeset godina.

U razdoblju poslije toga, rođakinje su postupno priznale svoju prijevaru, koja je započela nedužno, ali koju ubrzo više nisu mogle kontrolirati. Priča se čini se svodi na slijedeće.

U ljeto 1917, kad su se dvije djevojčice svakodnevno igrale kraj brze rječice u Cottingleyu, Frances je pričala kako viđa vile na njezinim sjenovitim obalama. Vrlo često, mlađa je curica znala pasti u vodu, i vraćala bi se u kuću Wrightovih mokra do kože, mokrih cipela i čarapa. Jedne večeri, kako se Frances sjeća, stvari su se zaoštrile. Njena je majka bila bijesna, ne samo zato što je Frances bila sva mokra, već i zato što ni ona ni Elsiena majka nisu mogle shvatiti zašto je djevojčicama toliko stalo da se igraju baš kraj rječice.

Rekla je da su ona i tetka Polly bile kod rječice i da nisu ništa našle. Ondje uopće ništa nema. Samo neka stabla i voda i paprati i tako. To se može svuda naći. Ne moraš zato ići čak gore na rječicu. Ne znam zapravo zašto, ali meni je odjednom bilo dosta, i lanula sam »ja idem onamo gledati vile«. U tom trenutku već je došao i ujak Arthur i Elsie, a tamo je bila i tetka Polly. Svi su tako stajali i gledali me, a moja majka se onda naljutila i rekla: »E, ovo je sad već previše! Sad si još počela i lagati, osim što si cijelo vrijeme zločesta i stalno padaš u vodu i što si upropastila sve svoje lijepe cipelice«. A onda je prekinula i okrenula se Elsie i upitala: »Jesi li i ti vidjela te vile?«. A Elsie je uvijek bila na mojoj strani, i rekla je: »Jesam«.

Razumljivo, odrasli su počeli zadirkivati djevojčice zbog njihovih prijateljica vila. Taj blagi sarkazam silno je razbjesnio Elsie, stariju rođakinju, koja se našla u ulozi zaštitnice. Odlučila je da to nekako spriječi. Šezdeset i sedam godina kasnije, Frances se sjeća kako joj je Elsie otkrila svoj plan:

Jedne večeri, kad smo se spremale u krevet, ona je rekla »Sve nešto mislim, ortače (ta Elsie je baš bila zaljubljena u film, da znate), što bi bilo da ja nacrtam nekakve vile i izrežem ih iz kartona i da ih onda postavimo u travu i pokušamo od tate posuditi aparat i lijepo ih slikamo. Ako ih vide, *morat će* nam vjerovati. Onda više neće biti njihovog zafrkavanja«.

I tako su djevojke nagovorile nevoljkog Arthura Wrighta da im posudi svoj Midg, pošto su svečano obećale da ga neće pustiti da padne u vodu, i krenule u Cottingley Glen.

Elsie je strpala svoje vile u njedra (sjeća se Frances). Hodale smo uz rječicu i razgledale okolo i odlučile se za onaj mali proplanak kraj rijeke, zato što sam ja mogla stati otraga, i ondje su rasle velike gljive i bilo je dosta zgodno i na suncu. Ona je zabola vile u jako umjetnička mjesta, jednu na samu gljivu, kako stoji na nožnom prstu, na što je bila posebno ponosna, i slikala ih.

Ta prva slika, a i druga, s patuljkom, nedvojbeno su spriječile zadirkivanja, ali budući da odrasli nisu vjerovali da su te vile zbiljske, djevojčice nikad nisu imale priliku da objasne kako su krivotvorile fotografije. Zatim su ih Conan Doyle i Edward Gardner proglasili autentičnim. Zašto djevojčice nisu priznale istinu?

Sve je to bilo strašno neugodno (sjeća se Elsie). Mi smo bile dva djeteta sa sela, prema ovako

sjajnoj ličnosti kao što je bio Conan Doyle. I što smo drugo mogle nego šutjeti? Bile bi ga strašno uvrijedile da smo bilo što napravile. To bi bilo kao da mu se dva djeteta rugaju. A Frances nije htjela da ja priznam, zato što su suučenci bili užasni prema njoj u školi i, kako je rekla, to bi sve još samo pogoršalo.

Frances je, sa svoje strane, obećala Elsie da nikad neće otkriti njihovu tajnu.

Elsie mi je rekla poslije one prve fotografije: »Čuj, da nisi nikome za ovo rekla. Obećaješ?« I ja sam obećala. I odnekud sam pokupila tu glupu ideju da je obećanje obećanje, i da ga ne smijem prekršiti. Kasnije nisam ni htjela, samo sam htjela sve zaboraviti. Nisam htjela da bilo tko sazna. Mislila sam, ako ništa ne kažem, to će umrijeti prirodnom smrću, ali nije. Evo, to je sve.

Gotovo tri četvrtine stoljeća nakon što su dvije male rođakinje snimile onu prvu glasovitu fotografiju, priča se i dalje pojavljivala na prvim stranama. Kad je Frances umrla u srpnju 1986, i dalje je do kraja tvrdila da je, premda su prve četiri fotografije bile krivotvorene, peta zaista uhvatila skriveno vilinsko kraljevstvo koje je pronašla kao dijete u Cottingley Glenu. Kad su pisci nekrologa ispitivali Elsie, ona je ponovo iskoristila priliku da ispravi zablude oko te dugotrajne »vilinske priče«. »Ta šala«, rekla je »trebala je trajati dva sata, a potrajala je sedamdeset godina«.

Fotografi duhova

Moda spiritualizma nije još trajala ni petnaest godina — sestre Fox započele su je 1848. — kad je nekoliko poduzetnih fotografa objavilo da, uz odgovarajuću naknadu, mogu uhvatiti

Dolje: »Duh« ubijenog američkog predsjednika Abrahama Lincolna pojavio se na fotografiji njegove udovice koju je snimio William Mumler.

lik mrtvih ljudi na fotografskoj ploči. Ožalošćeni roditelji, udovice i udovci stajali su u repu za poziranje i bivali nagrađeni otkrićem neobične, premda često nejasne figure, koja lebdi negdje kraj njih na razvijenoj slici i u kojoj su mnogi od njih bez oklijevanja prepoznali utješnu sliku svojih dragih pokojnika.

Jedan od prvih fotografa duhova bio je Amerikanac po imenu William Mumler, koji je otvorio radionicu u Bostonu, u Massachusettsu, negdje šezdesetih godina prošlog stoljeća.

Bavio se, međutim, svojim čudnovatim poslom tek nekoliko mjeseci, kad ga je razotkrilo nekoliko sumnjičavih modela i istjeralo iz grada. Čini se da su neki od »duhova« — ili »nazočnih« kako su ih nazivali — više nego približno nalikovali živim ljudima. Ipak, on se ubrzo opet vratio svom poslu, i nekoliko se godina kasnije mogao pohvaliti popisom slavnih mušterija, uključujući gospodu Lincoln, suprugu ubijenog predsjednika. Navodno je gospoda Lincoln posjetila Mumlera pod lažnim imenom i lica skrivena velom, ali kad se na dovršenom portretu pojavio lik zaista veoma nalik nedavno preminulom Abeu, Prva udovica je navodno popustila i priznala svoj pravi identitet. Mumlerova karijera opet je krenula nizbrdo 1869. kad mu je suđeno zbog prijevare. Gradonačelnik New Yorka, posumnjavši u Mumlera, naredio je jednom od svojih ljudi, šerifu J.H. Tookeru da stvar ispita. Tooker je pod lažnim imenom otišao na fotografiranje. Kad se »duh« pojavio na dovršenoj ploči, Mumler je uvjeravao šerifa da je to lik njegovog pokojnog tasta. Tooker, međutim, nije u tom liku našao nikakve sličnosti, i na licu mjesta je uhitio Mumlera. Ali dokazni materijal iznesen na policijskom sudu bio je slabašan, i premda je sudac Dowling nagovijestio kako vjeruje da se »zavtorenik bavio prijevarom i obmanom«, morao je zaključiti da nema temelja za optužnicu.

Drugi su »fotografi duhova« prosperirali na obje strane Atlantika i unosno poslovali zahvaljujući kombinaciji nepoznavanja nove umjetnosti fotografije među običnim pučanstvom, i očajničke želje ožalošćenih da stupe u vezu sa svojim dragim pokojnicima. I njih su vrlo često uhvatili u prijevari. Na primjer, Jean Buguet, omiljeni »fotograf duhova« u francuskom visokom društvu, izveden je pred sud 1875, i u optužnici je stajalo da su mnogi »nazočni« na

Dolje: slika koja je zaprepastila pacijenta dr. Hoopera: »Gospode bože! To je moja kćer koja je umrla prije trideset godina.«

njegovim slikama zapravo kartonske glave i elegantno drapirane lutke, koje su na ploču dospjele dvostrukom ekspozicijom.

Skepticima je bilo teško držati korak sa svim mogućim metodama kojima su se služili varalice »fotografi duhova« — identificirano je barem dvjesto trikova. Većina se služila dvostrukom ekspozicijom ovoga ili onoga tipa. U sjeni ateljea ili mraku tamne komore, bilo je lako zamijeniti ploče koje je model pribavio, za one s već utisnutim sablasnim likovima. Jedan američki istražitelj, Joseph H. Kraus, otkrio je još rafiniranije trikove. Jedan je medij, madame Eva, svaki put kad bi je fotografirali imala blistav oreol na grudima. Po Krausu, međutim, ona je naprosto umočila tanki muslin koji je nosila da prikrije dekolte u blistavu fosforescentnu boju koja je svijetlila pod fotografovom svjetlom. Drugi su, vještim i uvježbanim pokretima ruke umetali pripremljene prozirne elemente u leću, ili skrivali preparirane ploče u tajnim pretincima uz aparat — metoda koju je još jedan skeptik, madioničar Joseph Dunnin-ger, vrlo rado demonstrirao. Skriveni projektori, kemikalije koje su potajno kapale kroz strop na posude s razvijačem, zidovi obojeni fluorescentnom bojom nevidljivom golom oku, ali koja se za fotografiju mogla osvijetliti ultravioletnim svjetlima, čak i radijske ploče i rendgen — sve su to trikovi kojima su se služili beskrupulozni varalice.

Na vrhuncu ludovanja za tom vrstom fotografija nastalo je tako mnogo »fotografija duhova«, da su neki šarlatani otkriveni tek nedavno. Jedan od najzanimljivijih i najuspješnijih britanskih »psihografa« bio je dr. T. d'Aute Hooper, jednonogi iscjelitelj i medij iz Birminghama — čovjek koji je, po riječima svojih pristaša, bio »iznad svake sljeparije i svake prljave podvale«. Jednoga dana, jedan se od

Hooperovih pacijenata koji je slučajno kod njega boravio, vratio sa šetnje i rekao »Doktor, osjećam se tako čudno, osjećam kao da je netko uza me; hoćete li uzeti svoj aparat i napraviti mi sliku?« Hooper piše:

Uzeo sam aparat i, prije nego sam eksponirao ploču, rekao sam mu da vidim kraj njega prekrasno dijete. Na vrata u salonu stavio sam tamni stolnjak da dobijem pozadinu i onda sam eksponirao ploču. Gospodin je sam odnio ploču u tamnu komoru i razvio je; i tu se pojavio prekrasan duhovni oblik male djevojčice s kitom cvijeća u jednoj ruci i svitkom papira u drugoj. Na to je gospodin uskliknuo: »Gospode bože! To je moja kći koja je umrla prije trideset godina«.

»Za tebe«, slika Charlesa T. Garlanda, koju je dr. Hooper inkorporirao u fotografiju da prevari svog pacijenta.

Doktor Hooper, koji je tu sliku očito smatrao prvoklasnom reklamom za svoje moći, sačuvao je kopiju, i ona je objavljena 1919. U toku idućih šezdeset godina više je puta reproducirana u knjigama i člancima, i često se citirala kao dokaz da je duhove moguće fotografirati. Osamdesetih godina ovoga stoljeća, međutim, jedna od periodičnih plima interesa za fotografiranje duhova poklopila se s ponovnim objavljivanjem (za čestitke i za plakat) slike pod naslovom »Za tebe«, Charlesa T. Garlanda, naslikane 1879. Slika je na prijelazu stoljeća služila kao reklama za Pearsov sapun. Kad su se reprodukcije pojavile u trgovinama, mnogi su ustanovili kako je djevojčica na Garlandovoj slici identična s »duhom« koji se poja-

Nasuprot: »Duh« Raynham Halla.

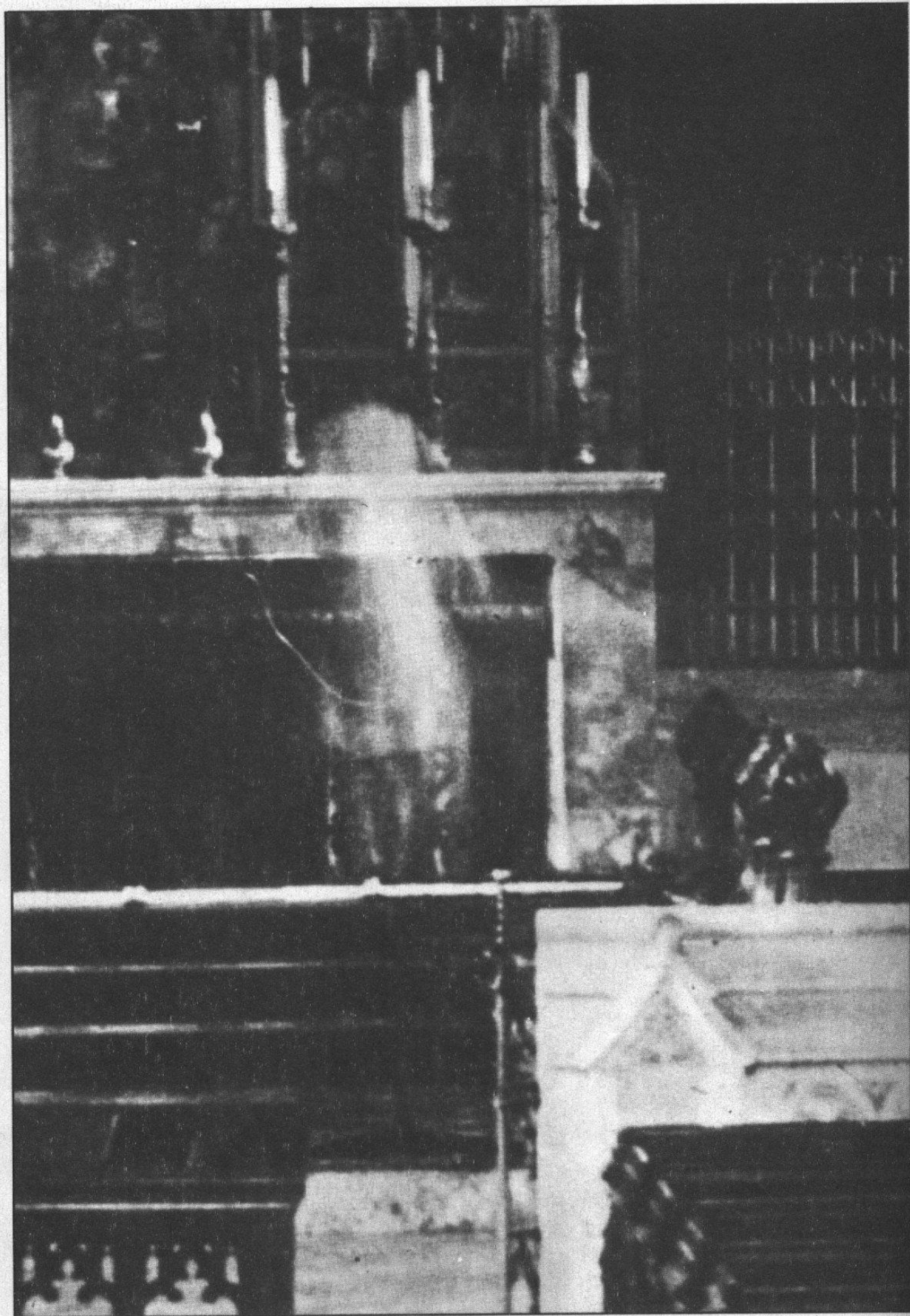
vio na Hooperovoj fotografiji. Jedan je pisao: »Ona vidovnjačka fotografija je, držim, naprosto lukava dvostruka ekspozicija. Još je jedan duh 'upokojen', bojim se«.

Prema tome, kako je Hooperov pacijent prepoznao u djevojčici sa slike svoju pokojnu kćer? Možda se u svojoj tuzi hvatao za slamku, možda je bio žrtvom shvatljive samoobmane. Kao što je jedan stručnjak za »psihičke« fotografije s prezirom pisao 1875: »Neki bi ljudi prepoznali bilo što. Metla i plahta su posve dovoljni da sastave baku za neke zanesenjake koji... vide ono što žele vidjeti«. Bila je to želja koju su »fotografi duhova« bezočno izrabljivali.

Fotografije »sablasti«

Frances i Elsie, i »fotografi duhova« poput Mumlera i dr. Hoopera, tvrdili su da mogu proizvesti slike »psihičkih fenomena« na zahtjev, ali najčudnije slike od svih pojavljuju se na fotografijama kojih su snimatelji kasnije tvrdili kako u trenutku kad su okidali nisu u svom tražilu vidjeli ništa neobično. Mnoge se od njih mogu naprosto protumačiti kao dvostruke ekspozicije. Jedan je primjer glasovita »sablast iz Raynham Halla«. Sliku je u rujnu 1936. snimio pomodni londonski fotograf koji je tvrdio da je vidio kako »jedan eterični oblik obavijen velovima polako silazi niz stubište« te velike kuće. Slika koju je dobio zaista je sablasna, premda je barem jedan suvremeni stručnjak ostao skeptičan, ističući niz dvostrukih slika koje se na njoj mogu razaznati. Na primjer, iznad svake stube vidi se tanka blijeda crta, što upućuje na zaključak da je jedna slika neprecizno snimana preko druge; mrlja odraženog svjetla na vrhu desnog rukohvata pojavljuje se dvaput.

Ovu tajanstvenu prozračnu prikazu snimio je jedan odvjetnik u crkvi u Arundelu u Sussexu 1940.

Druge je »sablasne« fotografije bilo teže protumačiti, pa su 1984. dva stručnjaka, doktor Steve Gull i njegov kolega Tim Newton analizirali nekoliko najzagonetnijih primjera. Služili su se kompjutorskim programom kojim se pojačavaju fotografske slike i izvlače skriveni detalji. Jednu od slika koje su pomno proučavali snimio je neki odvjetnik u crkvi u Arundelu na jugu Engleske 1940. Ona prikazuje neobičnu prozračnu figuru ispred oltara. Kompjutor je brzo otkrio istinu. Slika u stvari nije bila jedna, već cijeli niz slika. Pozornost je stručnjaka zaokupila čudnovata blistava crta slijeva dotične pojave. Kompjutor je pokazao da se ona sastoji od niza točaka, koje završavaju pri jednoj od svijeća na oltaru. Značajno je da su, kad su mjerili razmak između tih točaka, Gull i Newton ustanovili da odgovaraju visini svake stepenice. Daljim istraživanjem ustanovilo se da pojava ima noge i da nosi suknju. Tada je odgovor bio očit: arundelski odvjetnik uspio je sažeti čitavu sekvencu događaja u jednoj slici. Sekvenca je zapravo prikazivala ženu koja se penje stepenicama k oltaru, noseći u ruci voštanicu kojom je tada upalila svijeće na oltaru.

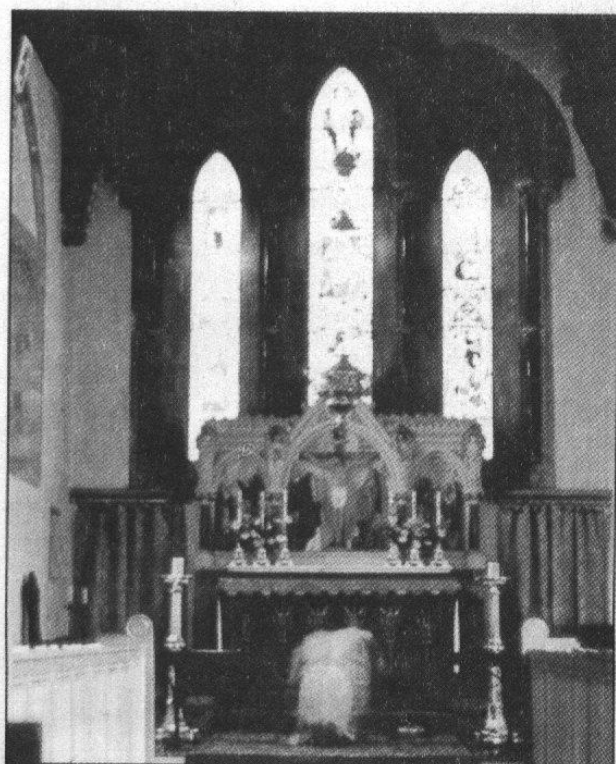
U srpnju 1964. Gordon Carroll, činovnik u tvornici cipela u Northamptonu proveo je ljetne praznike obilazeći obližnja sela i fotografirajući pejzaže i arhitekturu. Jednog poslijepodneva postavio je svoj Ilford Sportsman Rangefinder na stalak u crkvi St. Mary u selu Woodford i fotografirao istočni prozor, oltar i klupe. Nekoliko mjeseci kasnije, kad je pregledavao svoje dijapozitive, primijetio je da na stepenicama pred oltarom kleči nekakva prozirna pojava. A ipak je bio siguran da je crkva u trenutku kad je snimao bila prazna. Razmotrio je druge mogućnosti. Dvostruka ekspozicija nije dolazila u obzir, jer je kamera imala ugrađeni uređaj da to spriječi. Je li posrijedi možda bila neka varka svjetla? Nije li »pojava« bila naprosto

Dolje: Čudna prozirna figura vidi se na slici crkve St. Mary u Woodfordu u Northamptonshireu. Međutim, fotograf Gordon Carroll kaže da u crkvi nije bilo nikoga.

odraz s prozora? I to je bilo gotovo nemoguće. Sunce je padalo pod pogrešnim kutem. Gordon Carroll je zaključio da preostaje samo jedna jeziva mogućnost: je li fotografirao sablast?

Analiza kompjutera za sudsku medicinu dala je mnogo svjetovnije objašnjenje. Otkrilo se da slika Gordona Carrola, poput one arundelskog odvjetnika, sadrži cijelu sekvencu slika. Kad su ih razdvojili, doktor Gull je izjavio kako je »sablast«, po svemu sudeći, čistačica koja čisti oltarske stepenice klečeći kraj lopatice za smeće. »Čini se da se ovdje dogodilo sljedeće: netko je, u vrlo dugačkoj ekspoziciji, u vrlo tamnoj crkvi, čistio stepenice i primaknuo se nekoliko puta u toku ekspozicije«.

Valja napomenuti da Gordon Carroll žestoko poriče tu mogućnost. Kad je saznao za otkriće kompjutera, izjavio je:

Dolje: Gospođa Mabel Chinery snimila je svog muža, Jima. Je li stara gospođa na stražnjem sjedalu njena majka, koja je umrla prije nego što je ova fotografija snimljena?

Ja sam bio jedina osoba u crkvi, i posve je nemoguće da bi čistačica mogla uletjeti i izletjeti a da je ja ne bih primijetio. U jednom trenutku sam se čak popeo do oltara do mjesta gdje se onaj lik vidio na fotografiji, i još jednom snimio drugi kraj crkve. Ondje posve sigurno nije bilo nikoga.

Napokon, kompjuter je analizirao glasovitu »sablansu« fotografiju koju je 1959. snimila gospođa Mabel Chinery iz Suffolka. Fotografija prikazuje njenog muža Jima koji sjedi na vozačkom sjedalu u automobilu. Iza njega, na stražnjem sjedalu, kao da sjedi neka stara dama sa naočalima i šalom oko vrata. Prema izjavi gospođe Chinery, gospođa izgleda točno kao njena majka. Međutim, majka gospođe Chinery umrla je prije nego je slika snimljena: zapravo, bila je to posljednja sličica na filmu kojim je Mabel fotografirala grob stare dame. Mabel je sigurna da je u automobilu bio samo Jim: »Kad sam pogledala kroz tražilo, vidjela sam samo Jimmyja u kolima i okinula, i to je to«. Kad su međutim slike napravljene i kad je prepoznala izrazite crte lica svoje majke, Mabel je bila užasnuta: »Osjećala sam se jezivo, zbilja.

Morala sam uzeti tjedan dana dopusta. Nisam mogla vjerovati. Naprosto nisam mogla vjerovati«.

Dok su razmatrali tu zagonetku, Jim se sjetio što mu je rekla punica noć prije nego će umrijeti. Sada su te riječi zazvučale sablasno proročanski. »Posljednje što mi je rekla kad sam izlazio iz sobe bilo je 'Jime, nikad tebe neće zadesiti nikakvo zlo'. Rekla je 'Ja ću i dalje biti uz tebe'«.

Kompjuter je međutim mogao raditi samo na temelju dokaza sadržanih u samoj fotografiji, i otkrio je nekoliko neobičnih pojava u vezi sa tajnovitom starom gospođom. Prvo, činilo se da svjetlo na liku dolazi iz drugačijeg smjera od onoga koji je osvjetljavao ostali dio slike. Nadalje, njene naočale kao da su odražavale više svjetla nego što ga je moglo biti unutar kola. Treće, stara dama kao da nije baš dobro pristajala u vozilo. Na primjer, njeno rame kao da se protezalo čak na drugi prozor, tako da je djelovala neprirodno široka. Stručnjaci su dakle zaključili da je slika bila slučajna dvostruka ekspozicija, koja se sastojala od snimke Jima u automobilu, i vrlo kratke ekspozicije Mabeline majke snimljene već ranije.

Dakako, i kompjuteri poput kamera mogu lagati, ali tužna je činjenica da, premda je *zaista* teško objasniti neobične likove na nekolicini fotografija, ni jedna jedina slika snimljena u toku 150 godina fotografije ne pruža uvjerljivi dokaz postojanja nadnaravnih bića. Ljupka legenda o prijevari s vilama iz Cottingleya, i nešto mračniji podvizi fotografa »duhova«, mnogo nam više govore o ljudskoj lakovjerno-sti. Činjenica da nema nepobitnih dokaza niti nakon milijuna i milijuna fotografija snimljenih poslije izuma fotografskog aparata, možda nam još više govori o prirodi duhova.

»Fotografija NLO-a« koju je snimio Arthur C. Clarke osobno prilikom lansiranja Apolla 11 s Cape Kennedyja u srpnju 1969.

Arthur C. Clarke komentira:

Fotografija mi je već više od pedeset godina jedan od najmilijih hobija; zapravo, ja sam već davno izgubio status amatera, budući da je pet ili šest mojih knjiga ilustrirano fotografijama koje sam snimio iznad i ispod vode. Stoga je tema ovoga poglavlja za mene posebno zanimljiva. Premda nikad nisam uhvatio duha na filmu, svjesno sam krivotvorio NLO-e za televizijski program, samo da pokažem kako je to lako. I upravo nevjerojatnim sticajem okolnosti, dobio sam na sukcesivnim kvadratima jednog 35-milimetarskog filma dvije *nekrivotvorene* slike silno uvjerljivih NLO-a kako lebde iznad lansirne rampe Apolla-11 ujutro 16. srpnja 1969. Nikad se nisam potrudio da ih dadem analizirati, jer mi se činilo nevjerojatnim da bi upravo moja kamera, među nekoliko stotina

tisuća koje su bile uperene u taj djelić floridskog neba, uhvatila jednog znatiželjnog tuđinca — premda bi svakako bilo pametno promatrati čovječanstvo u tom trenutku. (Te slike su gotovo nedvojbeno »odbljesci« leća izazvani odrazima morske površine od automobila u prvom planu).

Priča o »vilama iz Cottingleya« je tragikomedija koja je vrlo zgodno razriješena upravo na vrijeme za ovu knjigu. Komični elementi govore sami za sebe; tragedija je da je čovjek kalibra Sira Arthura Conana Doylea, mogao u tolikoj mjeri u sebi spojiti genijalnost i krajnju glupost, gubeći vrijeme na jednu očitu podvalu, kad se mogao baviti nečim korisnim u Baker Streetu. A priča još jednom potvrđuje koliko je istinita ona stara izreka: »Kamera ne može lagati — ali lašci mogu fotografirati«.

Nijedna slika u ovoj knjizi nije tako privlačna i odbojna u isti mah kao ova fotografija mrtvog mornara koji je ležao pokopan pod arktičkim ledom 140 godina. Ruke besprijekorno čiste kao da su netom ribale palubu; oči otvorene kao za života;

sjajni zubi. Samo su mu čelo i nos malo pocrnjeli od leda. Preminuo pod nepoznatim okolnostima: pomorski časnik John Torrington iz Franklinove ekspedicije. Vidi str. 165.

8.

Misterije s Istoka
i Zapada

Ovo poglavlje govori o tri neobjašnjive pojave koje već dugo fasciniraju ljude. Dvije od njih, spontano sagorijevanje ljudi i sposobnost istočnjačkih fakira i hodočasnika da podnesu bol kad im u tijelo zasijecaju kuke i noževe, već smo spominjali u prethodne dvije knjige, ali samo ukratko. Mislili smo da o tome nema novijih podataka te smo, premda nevoljko, nastavili sa razmatranjem onih pojava o kojima se nešto otkrilo.

Kasnije se ispostavilo da nismo bili u pravu. Pismo jednog engleskog liječnika uvjerilo nas je da se moramo ponovno pozabaviti istraživanjem spontanog sagorijevanja ljudi. A rješenje tajne vješanja o kuke ležalo nam je doslovce pred nosom. Kad je knjiga »Svijet zagonetnih sila« već bila u tisku, ali srećom, prije nove serije televizijskih emisija, rješenje nam je otkrio uvaženi profesor fiziologije koji je svoje eksperimente vršio nedaleko od kuće Arthura C. Clarka u Colombu na Šri Lanki. Od njega smo također mnogo saznali i o hodanju po vatri. Niz neobičnih fotografija snimljenih 1984. na Arktiku podsjetio nas je na treću tajanstvenu pojavu. Možda će nam se netko jednom javiti da i nju objasni.

Ali prvo se moramo otputiti na Istok...

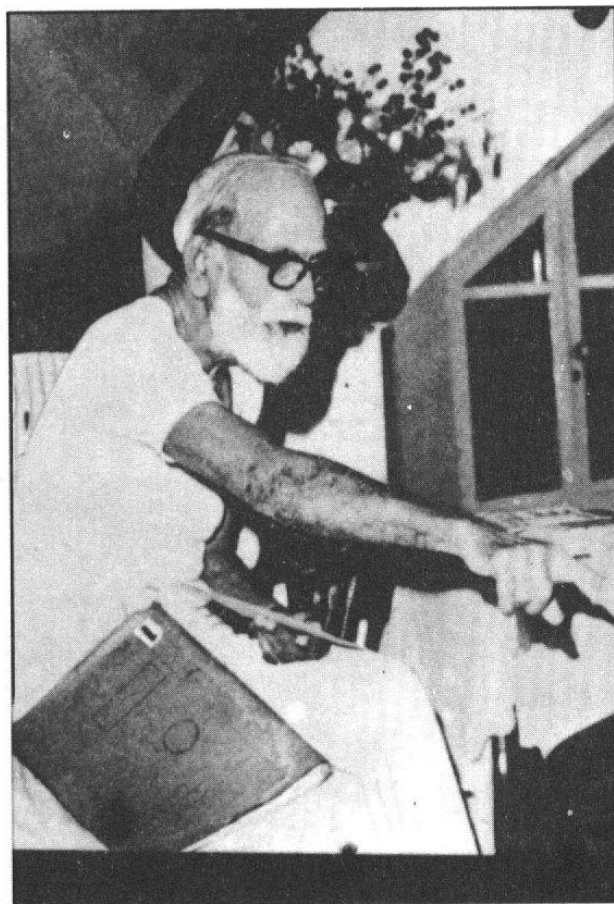
Dr. Abraham Koveer, šrilanski »istjerivač duhova« ispituje slučaj.

Praznovjerje Šri Lanke

Kad je riječ o istraživanju natprirodnih pojava, Zapad tu više ne drži monopol. Istok, s kojeg su pokoljenja putnika s divljenjem izvještavala o čudesima, sad ima vlastite istraživače psihičkih fenomena. Među najupornijim i najuspješnijim od njih dva su skeptika sa Šri Lanke: jedan nekonvencionalni čovjek bez dlake na jeziku koji je čitav svoj život posvetio tome da iskorijeni praznovjerje; drugi je cijenjeni profesor fiziologije koji vjeruje da može objasniti najzagonetniju sposobnost istočnjačkih joga — sposobnost da hodaju po vatri i vise obješeni o kuke, a da se ne povrijede.

Ujutro 13. svibnja 1965. prestrašena se obitelj okupila pod palmama kod vrtne kapije kuće u Karainagaru pokraj Jaffne, najsjevernijeg grada na Šri Lanki. Okupili su se da dočekaju gosta iz Colomba (daleko na jugu) u nadi da će ih on osloboditi poltergeista koji im već tri mjeseca unosi kaos u kuću i u živote. Bombardiralo ih je kamenje koje kao da se samo stvorilo u kući, boce i limenke letjele su zrakom i udarale ih, u riži su nalazili pijesak i prljavštinu. Nestajao je novac i razne druge stvari, uključivši ključeve, kožnu torbu, pa čak i umjetno zubalo što ga je vlasnik na trenutak odložio na kamen pokraj bunara dok se prao. Osim toga, od početka zlokobnih događaja, čitava je obitelj neprestano pobolijevala.

Gost je bio dr. Abraham Koveer, u to vrijeme najistaknutiji istraživač psihičkih fenomena na Šri Lanki, koji je došao da stvar ispita. Prvo je obišao kuću izvana, usput se diveći lijepo izrezbarenim drvenim vratima, i zavirio je u malo spremište iza kuće gdje su držali poljoprivredne alatke. Zatim se, u maniri detektiva Poirota, Koveer smjestio u veliku ostavu i usredotočio na obitelj: postariji par, njihov sin,

kćerka i njene tri djevojčice, Devanayaki (trinaest godina), Sukirtham (osam) i četverogodišnja Selvamalar.

Koveer je uredno ispitao sve odrasle i zabilježio njihove odgovore, ali to je bila puka formalnost: detektiv je već uočio tko je krivac. Kasnije je napisao:

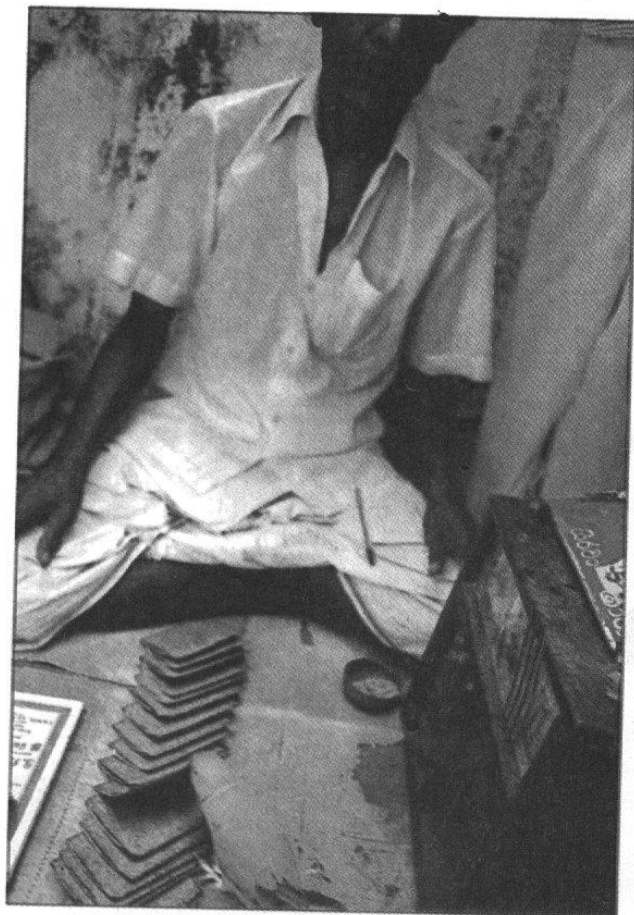
Peta osoba koja je došla na red za ispitivanje bila je trinaestogodišnja Devanayaki. Na njoj sam primijenio drugačiju metodu nego na svim ranijim ispitanicima. Smjesta sam joj rekao da točno znam što se dešava u kući i da također znam tko je za to odgovoran. Bez ikakvog oklijevanja, Devanayaki mi je sa smiješkom od-

Rajah, vidoviti papagaj, proriče sudbinu na pločniku u Colombu.

govarala na pitanja i otkrila mi što je sve radila u proteklih dva i pol mjeseca.

Djevojčica je bila krivac za sve što je navodno radio poltergeist, uz dvije iznimke: nije skrivila nestanak umjetnog zubala, kojeg je vjerojatno s ruba bunara ugrabila kradljiva svraka, kao ni bolesti u obitelji, što je naprosto bila slučajnost. Dr. Kovoora je upotrijebio svoju moć zapažanja i tako riješio slučaj. »Kad sam ušao u kuću i upoznao članove obitelji«, rekao je on, »odmah sam uočio tko je zapravo poltergeist jer je Devanayaki izdao izraz lica.« Također je zapazio da poltergeist miruje između devet i dva, vrijeme kad je Devanayaki bila u školi. Pokazalo se da je Devanayaki bila ljubomorna na mlađe sestre i, bijesna zbog toga što joj odrasli ne posvećuju dovoljno pažnje, izmislila je poltergeista da ih gnjavi. Dr. Kovoora propisao je tretman hipnozom za nezadovoljnu djevojčicu, a obitelji je preporučio da joj pokazuju puno ljubavi i nježnosti. Nakon toga poltergeist se više nije pojavljivao. Devanayakina obitelj nagrađena je uzornom djevojčicom i učenicom, a dr. Kovoora velikom košarom poslastica za Božić.

Za Abrahama Kovoora bila je to samo jedna u nizu pobjeda nad praznovjerjem koje je uraslo u samu srž života na Šri Lanki. Gatare izvrsno posluju na čitavom otoku, pa čak i u poslovnom dijelu Colomba. Na primjer, pod sjenom kolonade apoteke u Colombu od rana jutra stoje redovi pred tezgom gospođice Kosale Gueratne, astrološkinje koja čita iz dlana; pažljiva gatare čak drži i novine kako bi njene mušterije imale što čitati dok čekaju. Malo dalje, u ulici Chatham broj 66 1/3, astrolog B. Wettasinghe služi se džepnim računarom da predvidi budućnost. Pettah, bučni trgovinski centar grada, vrvi od još neobičnijih proroka i vidovnjaka. U ulici Jamahattha, gospođa P.

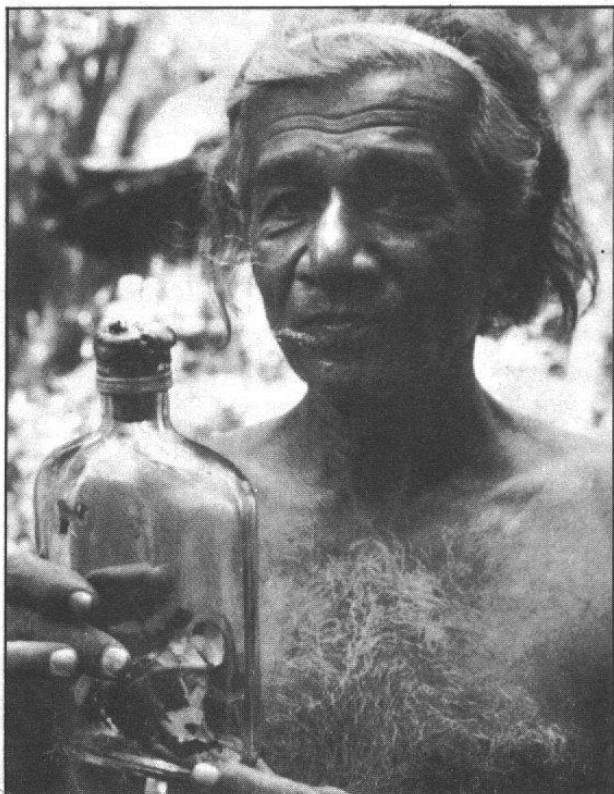
Thiyagarajah proriče sudbinu pomoću svjetla, tako da drži začađeni tanjurić prema suncu i tumači oblike koje u njemu vidi. Najčudniji od svih su Rajah i Rane, papagaji-vidovnjaci, koji ordiniraju na pločniku pred hinduskim hramom. Kad platite jednu rupiju, vlasnik papagaja na pločniku pred kavezom rasprostire snop karata, i pusti jednu pticu iz kaveza. Papagaj istrči i kljunom uhvati jednu kartu. Na toj karti ispisana je vaša sudbina, tako bar tvrdi vlasnik papagaja.

Mnogi stanovnici Šri Lanke savjetuju se s astrologom prije važnih odluka. Zna se da su neki bolesnici odgađali operaciju jer zvijezde nisu bile povoljno raspoređene, a horoskopi

Dolje: *Kattadiya*, vrač sa Šri Lanke, priprema se da preda demona zatvorenog u boci dubinama Indijskog oceana.

budućih bračnih drugova pomno se uspoređuju da se ustanovi odgovaraju li jedno drugom. Ako im zvijezde nisu naklonjene, vjenčanje se može i otkazati. Važni se događaji često planiraju u skladu s položajem planeta — čak i svečano otvaranje futurističkog Centra Arthura C. Clarkea za modernu tehnologiju izvedeno je prema preciznom astrološkom programu.

Izvan gradova duboko je ukorijenjeno vjerovanje u demone, i *kattadiya*, lokalna varijanta vrača, poziva se kad treba baciti ili ukloniti čini. U jednom složenom obredu koji se redovno održava u selima, *kattadiya* nagovara zloduha da izađe iz osobe koja je opsjednuta i nakon živopisne ritualne borbe zatvara ga u praznu bocu koja se potom predaje dubinama Indijskog oceana da više nikom ne naudi.

Ta slijepa vjera u natprirodne sile razbjesnila je Abrahama Kovoora. »Praznovjerje cvate na neznanju i lakovjernosti«, izjavio je on, i posvetio se tome da raskrinka takva, njegovim riječima, »budalasta uvjerenja«. Jednom je u Indiji natočio vodu iz slavine na željezničkoj stanici i onda izjavio da je to voda iz svete rijeke Ganges; sa zadovoljstvom je ustanovio da su mnogi od nje »čudesno ozdravili«. Ovako je izazvao čarobnjake i vračeve:

Onaj tko ne dopušta da se njegova čuda ispitaju je varalica, onaj tko nema hrabrosti da ispita čudo je lakovjerna budala, a onaj tko vjeruje bez dokaza je glupan. Da na čitavom svijetu postoji barem jedna osoba s natprirodnim moćima, već bih odavno spao na prosjački štap, jer sam ponudio nagradu od jednog lakha rupija (100 000) svakome tko mi može izvesti bilo koje od 23 čuda, nabrojenih u mom trajnom izazovu, u uvjetima koji će zagarantirati da nema prevare. Premda sam ovaj otvoreni izazov objavio po cijelom svijetu prije 15 godina, nisam još izgubio ni pare. Naprotiv, bogatiji sam za nekoliko tisuća rupija, od pologa natjecatelja koji se na kraju nisu pojavili.

Nagrada važi i nakon Kovooreve smrti 1978, ali mali se broj čarobnjaka prijavio da bude testiran kod njegovog nasljednika, Carla Fonseke. Zato Fonseka, profesor fiziologije na Sveučilištu u Colombu, može neometano tražiti racionalno objašnjenje za dvije istočnjačke tajne koje fasciniraju i zbunjuju putnike sa Zapada od davnine: hodanje po vatri i vješanje o kuke.

Hodanje po vatri

Na Šri Lanki redovno se izvodi ritual hodanja po vatri, i kao turistička atrakcija i kao vjerski obred na svečanostima kao što je godišnje

hodočašće u Kataragamu, najsvetiju grobnicu. U toku svojih istraživanja, Carlo Fonseka posjetio je sve prigode hodanja po vatri koje je mogao pronaći i očima školovanog medicinara promatrao vjernike dok koračaju po užarenom ugljevlju. Zanimao ga je odgovor na jedno jednostavno pitanje: kako ljudi mogu hodati po vatri, a da se ne opeku? Kod svakog hodanja po vatri, Fonseka je prvo izmjerio udaljenost koju su ljudi prelazili i temperaturu površine. Najduža vatrena staza koju je našao, u Kataragami, bila je 5,5 metara dugačka, a mnoge su bile znatno kraće. Obično su bile od 1,2 do 2 metra široke, a sloj žara 8 do 15 cm debeo. Temperatura vatre kretala se od 300 do 450 stupnjeva C. Zatim je mjerio vrijeme u kojem hodočasnici prelaze stazu i brojao im korake. One godine kad je profesor istraživao ovu pojavu, u Kataragami je 100 hodača provelo na vatri samo 3 sekunde u prosjeku. Najbrži je pretrčao stazu za 1,5 sekundu, a čak i onom najsporijem trebalo je samo 6 sekundi. Hodači su obično činili deset koraka, s tim da su tabanima jedva doticali žar — u prosjeku u trajanju od 0,3 sekunde. Ti rezultati potakli su Fonseku na prve zaključke:

U ovoj fazi istraživanja nameće se pitanje: da li su hodači po vatri imuni na opekline zato što je kontakt između njihovih tabana i žara prilikom koračanja tako kratkotrajan? ... Ako je tako, možemo li onda reći da su oni koji se opeku dok hodaju po vatri nalik djeci o kojoj je slušala Alica u zemlji čuda, koja su se sva opekla jer su zaboravila jednostavno pravilo da »užareni žarač peče ako ga predugo držiš«?

Ali nije moguće da je samo u tome stvar; osim toga, hitni odjel bolnice u Kataragami pružao je dovoljno groznih dokaza da hodači po vatri mogu zadobiti teške opekotine, unatoč tome što su došli u kontakt sa žarom na samo

nekoliko sekundi. Jedan britanski svećenik koji se odvažio da zakorači u vatru — i završio na odjelu s opekotinama — kasnije je opisao svoj doživljaj: »Kao da mi zvijeri trgaju noge«, rekao je.

Carlo Fonseka zapazio je još jedan faktor:

Pregledavajući noge ljudi koji su često hodali po vatri, ustanovio sam da im je epiderma na tabanima deblja i grublja nego kod većine ljudi koji hodaju u obući. Kad sam ih o tome pitao, uglavnom su svi rekli da nikad ne nose nikakvu obuću. Dva su se pitanja smjesta nametnula: 1) jesu li debeli, grubi tabani otporniji na toplinu od glatkih tabana tanke kože? i 2) da li tabani postaju otporniji na toplinu ako čovjek uvijek hoda bos?

Kad se vratio na fakultet, profesor je izradio domišljatu, ali jednostavnu spravu, koja se sastojala od žarulje od 40 vata u metalnom valjku. Prikupio je dobrovoljce, među njima i neke iskusne hodače po vatri. Svaki je morao prisloniti taban na vrh sprave. Onda bi Fonseka upalio žarulju i mjerio koliko vremena su u stanju izdržati toplinu. Rezultati su ukazali na jasnu razliku između ljudi koji obično nose cipele i onih koji hodaju bosi, pa su im tabani otvrdnuli. Bosonogi »pokusni kunići« nisu uopće osjećali toplinu u prosjeku 29 sekundi i mogli su držati taban nad žaruljom preko minute i četvrt, dok su oni kojima su tabani omekšali u cipelama osjećali toplinu nakon 6 sekundi, a počeli bi vriskati od bola nakon 37 sekundi. Daljnji pokusi su da ljudi s hladnim, vlažnim nogama još duže mogu podnositi toplinu.

Da potvrdi svoju pretpostavku, Carlo Fonseka naručio je vagone cjepanica — *Vitex pinata* koji se redovno upotrebljava u hodačima po vatri. Zatim je priredio petnaest vatrenih staza i

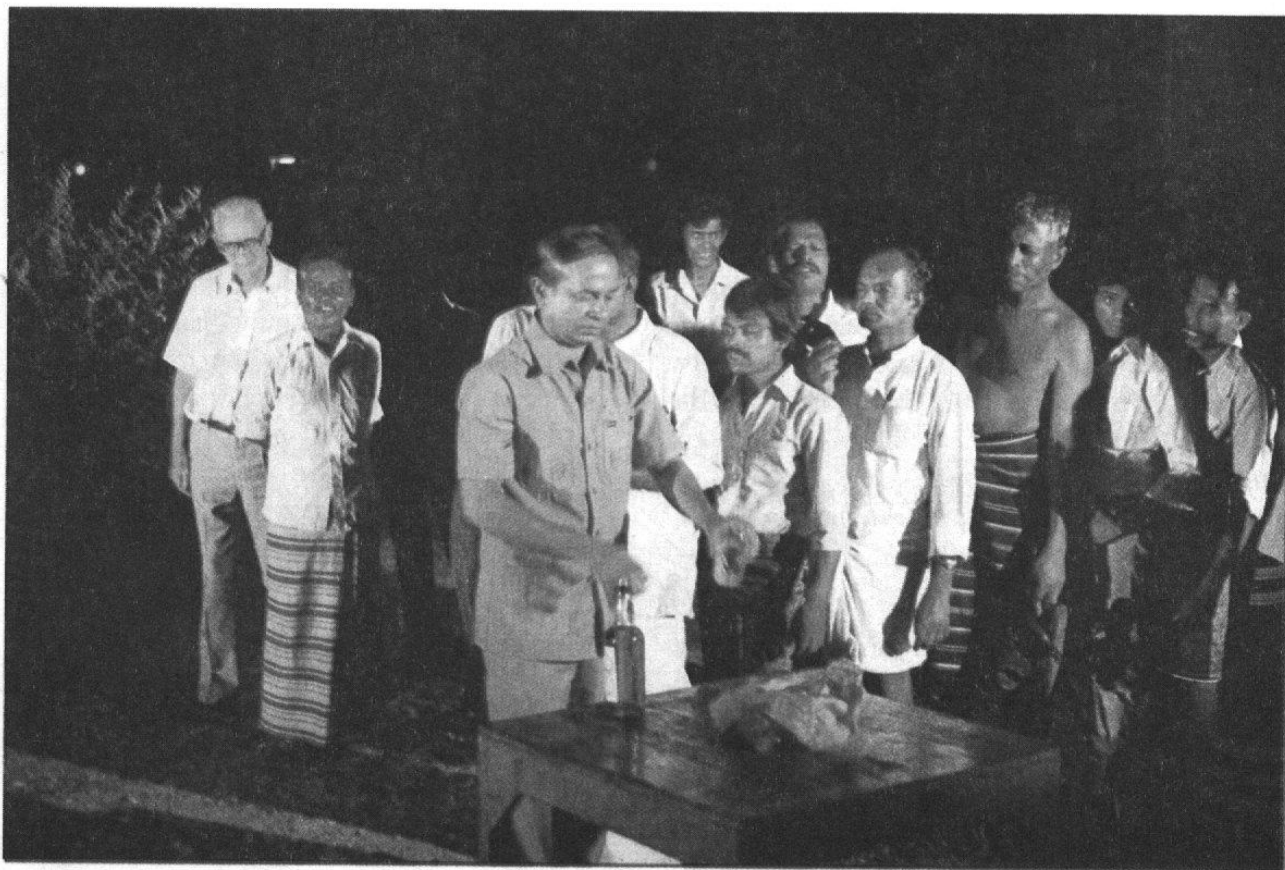
Dolje: profesor Carlo Fonseka daje arak, žestoko domaće piće, hodačima po vatri kako bi dokazao da apstinencija od alkohola ne utječe na uspjeh hodanja po vatri.

pažljivo reproducirao uvjete kakvi prevladavaju u Kataragami i na sličnim svečanostima. Nijedan od dobrovoljaca u pokusu nije zadio opekotine, premda je površinska temperatura dosegla i do 500° C, ali oni nježnih tabana morali su brzo trčati po žaru da izbjegnu bol, dok su oni ogrubjelih tabana, koji su čitav život prošli bosonogi, mogli mirno prošetati preko vatre. Profesor je bio oduševljen. Ne samo da je potvrdio svoje teorije, nego se i uvriježeno mišljenje da je sposobnost hodanja po vatri neki natprirodni dar ili božanska nagrada za dobar i čudoredan život moglo odbaciti kao čista besmislica. »Ako želite hodati po vatri neozlijeđeni, nije potrebno da se odreknete mesa, alkohola i seksa«, zaključio je Fonseka, pa su u interesu znanosti hodači po vatri na

Medicinskom fakultetu prekršili vjerske zakone: pošteno su potezali iz boce araka, jakog lokalnog pića, i mazali svinjske odreske.

Obješeni o kuke

Carlo Fonseka netom je objavio rezultate eksperimenata s hodačima po vatri u *Cejlonskom medicinskom glasniku* kad ga je jedan od njegovih studenata naveo da se opet uputi u potragu za fakirima i svetim ljudima. Student je objavio članak u otočkom *Daily Mirroru*. Premda naslov nije mnogo govorio — »Obješeni o kuke: što je objašnjenje?« — članak je bio

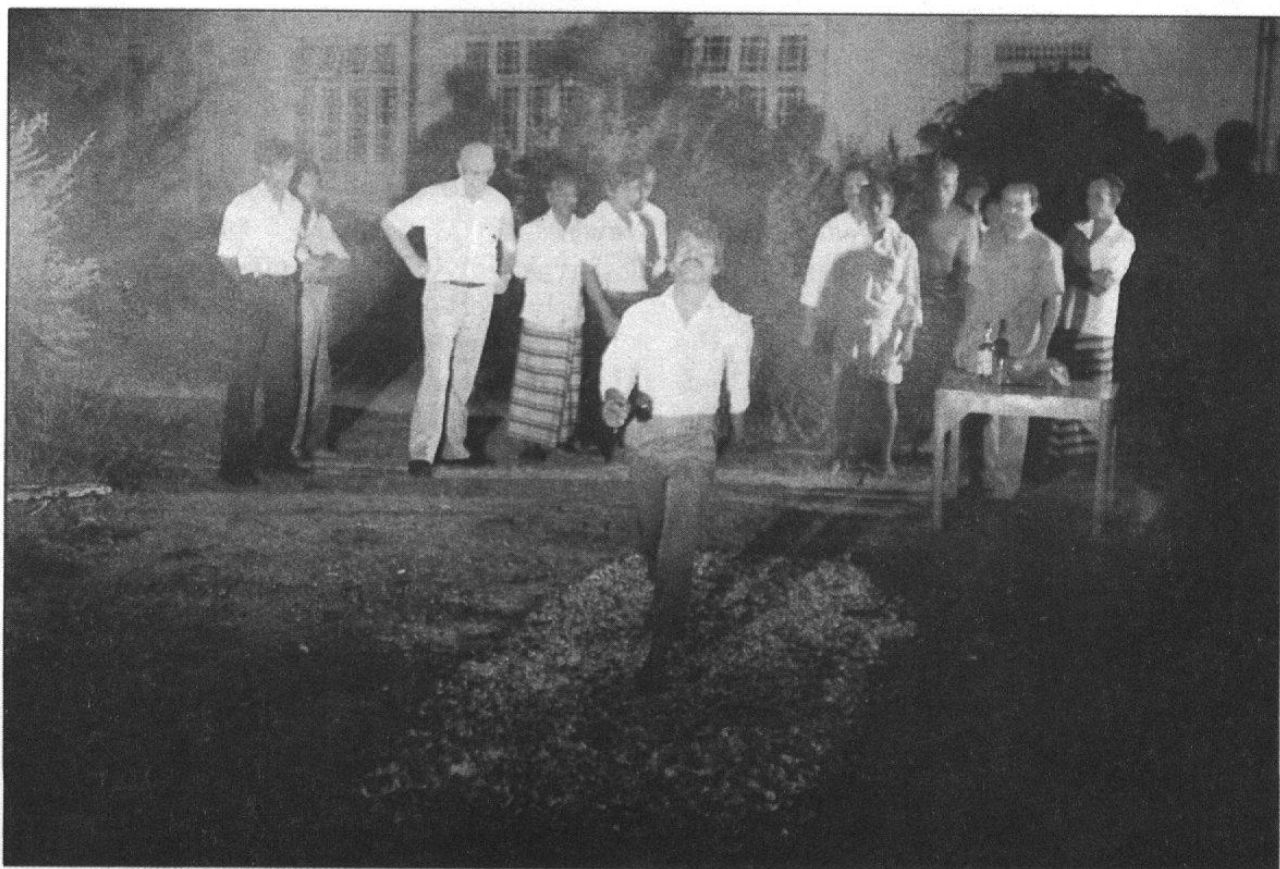
Dolje: Arthur C. Clarke gleda kako dobrovoljac hoda preko užarenog ugljena prilikom eksperimenta na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Colombu, Šri Lanka.

vrlo provokativan, osobito za jednog racionalnog profesora fiziologije.

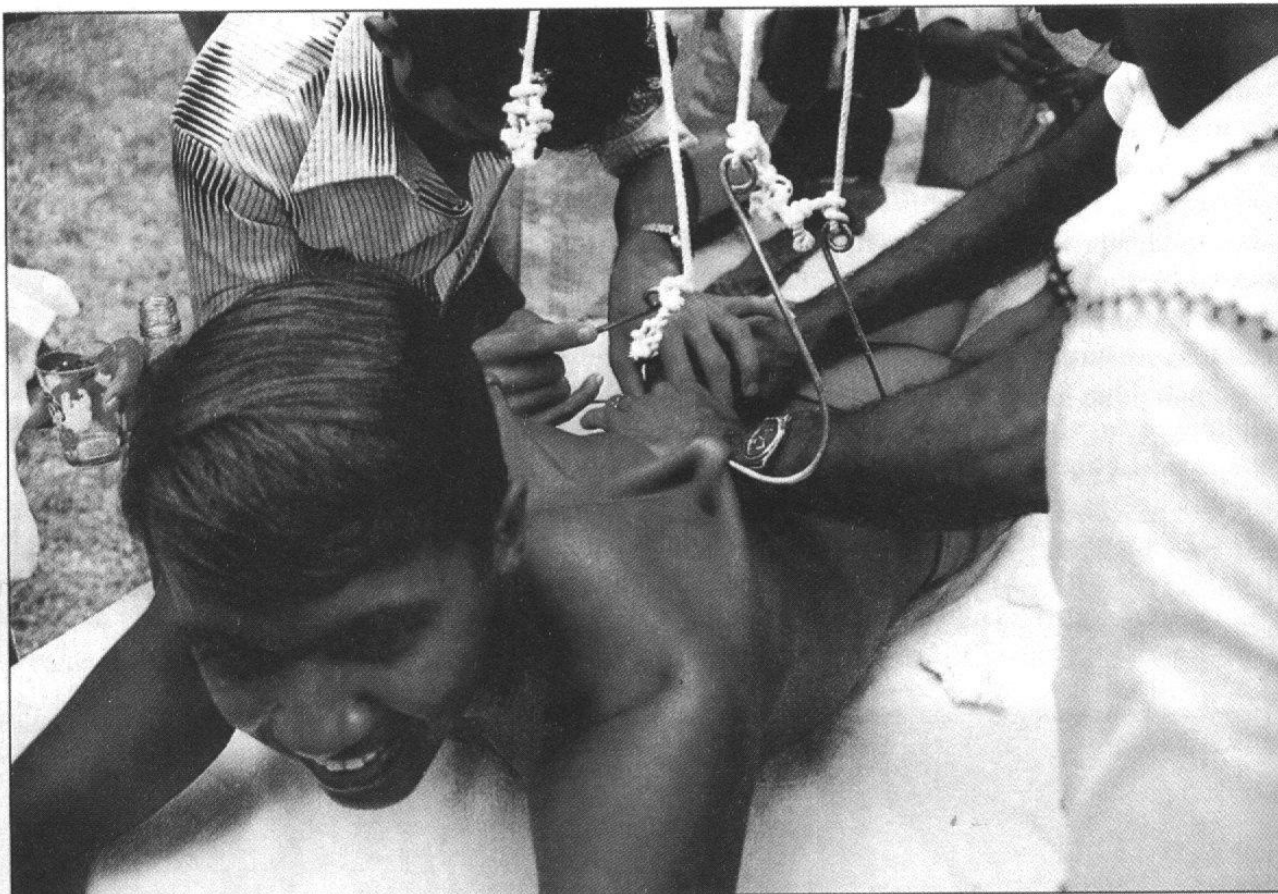
Student je pohađao vjerske svečanosti i zadržali su ga hodočasnici koji su okajavali grijehe tako što bi visili na konopima koji su im bili pričvršćeni za tijelo poput britve oštirim kukama probodenim kroz kožu. Po mišljenju ovog studenta, sposobnost vjernika da podnesu bol i prežive mučenje bez ikakvih vidljivih posljedica prkosi medicinskoj znanosti. »U normalnim uvjetima«, pisao je on, »ovi su vjernici podložni bolu, krvarenju, neurogenskom šoku, tetanusu, gangreni i bakterijskoj infekciji rana.« A ipak, ništa od navedenog nije pogađalo obješene o kuke, niti su im kuke ikad razderale meso, pa čak ni kad su čitavom težinom tijela visjeli na konopima. Student je vješanje o kuke proglasio

čudesnom pojavom, jer je u tom »čudesnom činu vjere« čak sedam neobjašnjivih zagonetki.

Carlo Fonseka nije baš bio uvjeren. Budući da na Šri Lanki postoje profesionalni fakiri koji se vješaju o kuke pred turistima za honorar, Fonseka je bio u idealnoj poziciji da eksperimentira, jer takvim profesionalcima neće teško pasti da sudjeluju u znanstvenom pokusu. Iz bogate ponude profesor Fonseka izabrao je dobrovoljca po imenu N. C. Jayasuriya, vrlo racionalnog mladog čovjeka, za svog pokusnog kunića. Jayasuriya se pokazao kao pravi čovjek za taj posao i u tri duge seanse pod strogim nadzorom (jer vješanje o kuke, premda nije čudesno, može biti vrlo opasno za laike) proslavio se kao »junak na kukama«.

Na Šri Lanki dobrovoljac se priprema za vješanje o kuke. Prije nego što zabodu kuke u kožu, osoblje Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Colombu uštipne kožu da spriječi krvarenje.

Carlo Fonseka ispitao je jednu po jednu svaku od studentovih sedam »zagonetki«. Rezultati njegova istraživanja mogu se sažeti u nizu pitanja i odgovora.

Pitanje: Kako to da obješeni o kuke očito ne osjeća bol?

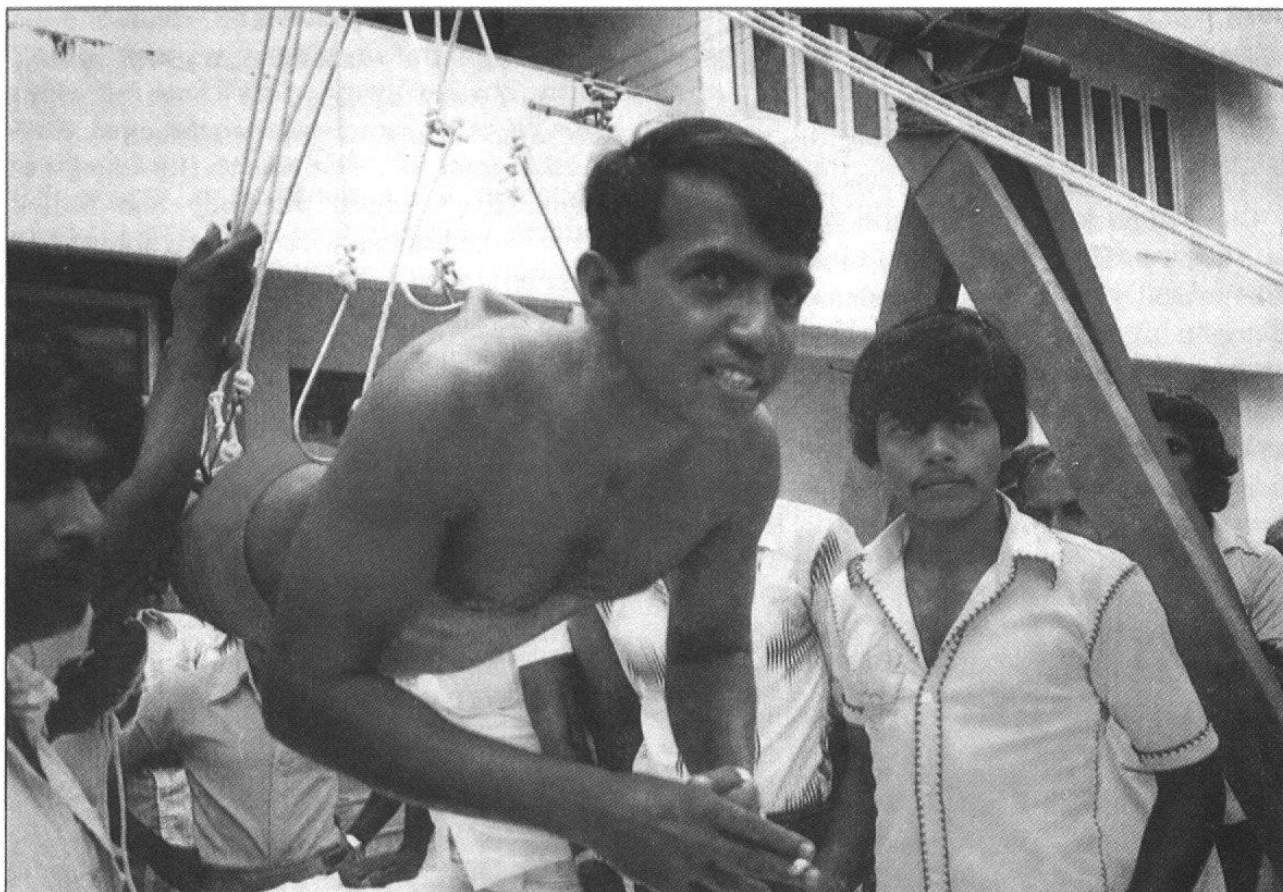
Odgovor: Zato što se dobrovoljno podvrgao mučenju. Od vitalne je važnosti ispravan stav. Vojnici ranjeni u bitci često kažu da ne osjećaju bol, a to je možda zato što znaju da će, budući da su ranjeni, biti povučeni s fronta. Za vjernike su ekstaza i osjećaj da se čiste od grijeha snažan anestetik, ali čak i Jayasuriya, koji očito nije mnogo držao do božanske pomoći, nije trpio bolove, naprosto zato što je sam odlučio

da sudjeluje. Dok je za vrijeme eksperimenta visio obješen o kuke, čak je veselo čavrljao s prolaznicima.

Pitanje: Zašto nema krvarenja na mjestu gdje kuke probijaju kožu?

Odgovor: Ima krvarenja, ali vrlo malo. Za to postoje tri razloga. Prvo, kad se probode koža, tijelo stvara hormon adrenalin, koji steže krvne žile u koži i površinskom tkivu u koje je kuka prodrila. Drugo, tijelo posjeduje prirodni mehanizam koji zaustavlja krvarenje iz oštećenog tkiva, a vrlo brzo se uključuje te počinje proizvoditi spoj za zgrušavanje krvi. Treći je faktor možda i najvažniji: prije nego što zakače kuke, pomoćnici snažno uštipnu ono mjesto na koži

Čovjek zadovoljno visi na kukama. Tajna je u pozitivnom stavu i pažljivo raspoređenoj tjelesnoj težini na nekoliko kuka.

gdje će ih ubosti. To zaustavlja rad krvnih žila, a pritisak konopa za koje su kuke pričvršćene ne dopušta im da prorade.

Pitanje: Kako izbjegavaju tetanus, gangrenu i inficiranje rane?

Odgovor: Ne izbjegnu ih uvijek. Problem je što vjernike rijetko kad naknadno pregledavaju, ali zna se da su se neke rane inficirale. (U Fonsekinom pokusu kuke i rane brižljivo su sterilizirali.) Tetanus i gangrena i inače su rijecke bolesti, a naročito kod mladih ljudi u dobroj kondiciji, kakvi se uglavnom i vješaju o kuke.

Pitanje: Kako to da se obješeni o kuke ne onesvijesti?

Odgovor: Ljudi padaju u nesvijest od nepodnošljivog bola ili od emocionalnog šoka. Objješeni o kuke ne trpi bolove, i sretan je što vrši pokoru na ovako spektakularan način. (Jaya-suriya koji je bio oduševljen što pomaže u znanstvenom objašnjenju »čuda« također se nije onesvijestio.)

Pitanje: Kako to da kuke ne razderu leđa obješenog?

Odgovor: Zato što visi s nekoliko kuka. Da je obješen o samo jednu kuku, ta bi mu sigurno razderala leđa, ali ovako mu je težina raspoređena na nekoliko kuka i opterećenje je također raspoređeno. Ako vjernik ima 54 kile i upotrijebi šest kuka, svaka će nositi samo 9 kila — a zdravo ljudsko tkivo to može podnijeti.

Carlo Fonseka nije samo racionalan, on je i realist. Jasno mu je da ma koliko on demistificirao hodanje po vatri i vješanje o kuke kao paranormalne pojave, ljudi u njegovoj zemlji i drugdje i dalje će ih držati čudima. Ipak i dalje radi na svojoj kampanji, jer misli da su »primitivna vjerovanja intelektualna degradacija, naročito kad ih raskrinka suvremena znanost«. On tako predano vjeruje u svoj cilj, da je i sam mnogo puta hodao po žaru i svaki put pobjedonosno izašao iz vatre, kao što se može i predvidjeti, bez opekotina.

Ljudi baklje

Jezive zagonetne pojave katkad zahtijevaju i jezive metode istraživanja. Tako je sveučilišni profesor iz Leedsa, David Gee, u svojem laboratoriju pripremio sablasni pokus. Prvo je valjao grumen čovječjeg masnog tkiva dok nije poprimio oblik svijeće, dugačke 24 cm. Zatim je pažljivo zamotao svijeću u komad ljudske kože. Na kraju je sve omotao tkaninom — kao da je obukao živo biće. A onda je profesor Gee prinio plamen jednom kraju svijeće.

To je pokušaj da se riješi misterija koja je fascinirala liječnike i znanstvenike više od dva stoljeća, i privlačila pisce od Charlesa Dickensa do kapetana Marryata. Mogu li se ljudska bića zapaliti, očito sama od sebe, i istopiti?

Sam profesor Gee, kao mladi sudski liječnik, radio je na takvom slučaju u Leedsu, u studenom 1963. Na mjestu nesreće pronašao je ostatke starije žene, koja je gotovo cijela izgorila, a ostala je samo njena desna noga. Međutim, svuda oko nje bile su zapaljive stvari koje nisu gorile. Čak je i sag bio nedirnut, osim na

mjestu gdje je tijelo palo. Na trideset centimetara od tijela još je ležala kuhinjska krpa, uredno složena i jedva oprljena. Pod je progorio, ali isto samo na mjestu gdje je ležalo tijelo.

Mladi dr. Gee se zainteresirao. Znao je da je potrebna temperatura od 250° C i više da sagori ljudsko tijelo. Pedantna inkvizicija katoličke crkve ustanovila je da su potrebni vagoni drva da se plamenom istjera hereza iz tvrdokornih grešnika i spale poročna tijela. Skromnije količine goriva samo bi ispekale grešnike. U suvremeno doba, anali sudske medicine opetovano pokazuju kako je ubojicama beskorisno pokušavati da se otarase tijela žrtve spaljivanjem. Ali neprestano dolaze izvještaji iz vrlo pouzdanih izvora o ljudima koje spontano i iz čista mira proguta vatra.

Mackenzie Booth, liječnik iz Aberdeena, zabilježio je neobjašnjiv slučaj: neki stari vojnik tiho je izgorio na sjeniku u ulici Constitution usred grada.

Ono što me posebno zapanjilo (bilježi on) jest činjenica da je izgaranje očito bilo ograničeno na tijelo i zahvatilo je tek komad poda i drvene konstrukcije tik iznad glave žrtve; premda je svuda uokolo bio lako zapaljivi materijal, kao što je sijeno i drvo. Tijelo je pouglenilo, ali crte lica su se još tako dobro raspoznavale da su ga ljudi koji su ga znali za života mogli prepoznati. Obje ruke i desna noga odvojile su se od tijela i pale kroz podne daske u staju ispod sjenika. Kosa i koža glave potpuno su izgorjele, tako da je ostala ogoljela i pouglenila lubanja. Tkivo na licu pretvorilo se u sagorjelu masnoću koja je zadržala crte lica, a pouglenjeni brkovi davali su starcu uobičajeni vojnički izraz.

Dr. Booth nije to umio objasniti.

Dvije godine kasnije, jedan američki liječnik na svoje oči je vidio »spontano sagorijevanje«.

Upravo je bio kod pacijenta u predgrađu gradića Ayer u Massachusettsu, kad je dotrčala neka djevojčica preklinjući ga da pomogne njenoj majci koja izgara u plamenu. To se dešavalo nekih dvjesto metara dalje, u šumi. Kad je stigao, zatekao je tijelo žene koje je još gorjelo na ramenu, po trupu i nogama.

Plamen se dizao trideset do četrdeset centimetara iznad tijela«, kaže on. »Odjeća je već gotovo sva izgorjela. Kad sam se približio, kost desne noge pukla je uz glasan prasak, tako da je stopalo visilo na tetivama i mišićima s jedne strane, jer je druga strana već izgorjela.« Onda se ustanovilo nešto bizarno: odjeća je spaljena samo na mjestima gdje je tijelo gorjelo, a inače je ostala praktički nedirnuta. Vunena suknja, pamučna majica, platnena haljina, donje rublje, sve je bilo spaljeno samo na nekim dijelovima. Okolno tlo nije zahvatila vatra, osim nekoliko pocrnjelih listova i ženinog malko oprljenog šešira koji je ležao nešto dalje od tijela. Žena je u šumi krčila šikaru i založila je vatru koja joj je možda zahvatila odjeću. Ali to se dr. Hartwellu nije činilo adekvatnim objašnjenjem ljudske baklje koju je vidio svojim očima.

Oba ova slučaja stara su gotovo jedno stoljeće. I dalje se, međutim, dešavaju stvari koje prkose svim spoznajama do kojih se došlo u sto godina istraživanja svojstava plamena.

Vatrogasac Jack Stacey pozvan je na Božić 1967. u ruševni dio Vauxhalla u južnom Londonu, gdje je prijavljen požar. Kad su vatrogasna kola stigla, zatekli su tamo klošare koji su ih čekali. Oni su bili sklonjeni u jednoj staroj zgradi. Unutra je bilo tijelo još jednog skitnice. Stacey kaže: »Tijelo je još gorjelo. Plamen je izlazio iz donjeg dijela trbuha, kroz prorez na trbuhu. Plamen je bio plavičast. Kao da je vatra počela u tijelu.« Samu zgradu nije zahva-

tio plamen, samo je drveni pod ispod žrtve malo nagorio.

Krajem 1985. britanska televizija prikazala je emisiju u kojoj je policajac John Haymer govorio o čudnovatoj smrti u Južnom Walesu 1979. Kad je stigao u kuću, smjesta je primijetio narančasto-crvene odsjaje iz glavne sobe.

Iz zidova je izbijala toplina. Prozor i žarulja bili su prekriveni nekom narančastom tvari. Žarulja je bila gola jer se plastično sjenilo rastopilo. Kauč je bio prekriven presvlakom koja nije stradala, kao ni sag.

Na podu je ležao par ljudskih nogu u čarapama. Noge su se držale za potkoljenice u hlačama, potpuno neoštećenim sve do jasne linije plamena. Iz nogavica su s gornje strane virile pougljenile kosti, a iznad koljena bila je samo jedna amorfn masa pepela.

To je bilo sve što je ostalo od starca koji je tu stanovao. Haymera je osupnulo tijelo koje je bilo gotovo potpuno uništeno, ali još ga je više začudilo što ostatak kuće nije stradao. Televizor je radio, premda su se plastična dugmeta za regulaciju rastopila. Kamin je bio nedirnut, a u njemu su ležale naslagane cjepanice. Nikad se nije ustanovio razlog smrti niti se otkrilo što je prouzročilo vatru. Haymer, trijezan čovjek koji je istraživao mnoge smrti i nikad se nije bavio paranormalnim pojavama, do dana današnjeg vjeruje da za ovaj slučaj nema racionalnog objašnjenja.

Moderni slučajevi tijela koja su dogorjela do pepela, a da okolinu nije uopće zahvatio plamen, zbunjuju istraživače tim više što je tehnologija spaljivanja tijela danas dobro poznata, jer je kremiranje sve popularnije u Velikoj Britaniji i Americi. Budući da većina ljudi traži da njihovi ostaci budu spaljeni, krematoriji su se znatno usavršili i automatizirali. Peći za

Sve što je ostalo od dr. Johna Irvinga Bentleya;
Pennsylvania, prosinac 1966.

Dolje: Jacqueline Fitzsimon »obavio je plamen« dok je silazila stepenicama škole.

spaljivanje tijela zagrijavaju se na temperaturu od 800 i više stupnjeva, pa ipak, čak i nakon sat vremena, ostaju krupni komadi kosti. Tijelo se vrlo rijetko pretvara u pepeo, što je karakteristično za slučajeve spontanog sagorijevanja.

Takva izgaranja obično nemaju svjedoka, i može se samo nagađati koliko dugo traje proces. Ali čak i u današnje doba, postoje slučajevi najspektakularnijeg i najužasnijeg oblika spontanog sagorijevanja, kad ljudi buknu kao baklje naočigled prijateljima, obitelji ili prolaznicima. Ti su slučajevi istinski užasnuti ljude koji su imali nesreću da ih vide — čovjek koji se tako razjario u svađi sa susjedom da je naprosto buknuo u plamen; 1973. dijete koje se odjednom zapalilo u kolicima; šest Nigerijaca koji su 1976. izgorjeli u požaru koji ni najmanje nije oštetio sobu. O ovim dramama izvještavale su novine, bez ikakvog objašnjenja i bez pravog istraživanja.

Međutim, u zimi 1985. desio se stravični događaj u Cheshireu, i smjesta su na scenu stupili policija, vatrogasci, sudski kemičar iz Britanskog ministarstva unutrašnjih poslova, i čuveni Institut Shirley iz Manchestera. Sedamnaestogodišnja studentica Jacqueline Fitzsimon silazila je s prijateljicama niz stepenice Halton Collegea u Widnesu kad se odjednom zapalila. Premda su tri nastavnika smjesta dojurila i ugasila plamen, Jacqueline je nešto kasnije umrla.

Svjedoci pod zakletvom na sudskoj istrazi opisivali su događaj koji se zbio jednog jutra u veljači kao apokaliptični prizor. Dvije djevojke, Carina Leazer i Rachel Heckle, prošle su stepenicama pored Jacqueline. Carina je izjavila da je nad Jacquelininim desnim ramenom primijetila neki čudan sjaj, koji se pojavio u zraku i onda kao da joj je pao za leđa. Dva starija

studenta također su se zatekla na stepenicama. John Foy, star trideset i četiri godine, zaposlen u kemijskoj tvornici, opisao je kako je čuo Jacquelinin krik. Okrenuli su se i vidjeli da ona gori. »Izgledala je kao kaskader na televiziji« rekao je. »Plamen ju je čitavu obavio.« Ni on ni njegov prijatelj, Neil Gargan, nisu primijetili dim ili tinjanje kad su je čas prije mimoišli na stepenicama. Pomogli su ugasiti vatru. Jacqueline se samo požalila da je opekla prst dok je gasila plamen, premda joj se na leđa lijepio izgorjeni najlon. Umrla je u bolnici.

U početku se činilo da postoji razmjerno jednostavno objašnjenje. Jacqueline je pohađala tečaj kuhanja i bila je u kuhinji gdje su radili na nekoliko plinskih štednjaka. Malo je ranije završila svoj zadatak, te je stajala i pričala s prijateljicama. Pretpostavljalo se da se slučajno naslonila na štednjak koji je bio upaljen, njena bijela kuharska kuta počela je tinjati, a onda se

vatra rasplamsala kad je izašla na stepenice gdje zrak jače struji.

Polako su se, međutim, počele javljati sumnje u ovu naizgled razumnu teoriju. Oko Jacqueline je bilo mnogo ljudi, a nitko nije primijetio da nešto tinja ili se dimi na njenim leđima. Štoviše, ona je sišla niz stepenice držeći se pod ruku s dvije prijateljice, a ni one nisu ništa primijetile. Onda se učitelj kuhanja, Robert Carson, zakleo da su svi štednjaci bili ugašeni sat prije završetka nastave. »Uostalom«, rekao je on sucu istražitelju, »u dvadeset godina prakse nikad nisam vidio da se kuta zapalila«. Zatim je Philip Jones, kemičar Ministarstva, izjavio kako nije uspio postići da se kuta koja je tinjala razgori, čak ni na jakoj struji zraka. Izvještaj Instituta Shirley potvrdio je da se vatra koja tinja na kuti ne može rasplamsati. A ako bi se baš zapalila, čitava kuta izgorjela bi za dvadeset pet sekundi. Znalo se, međutim, da je nekoliko minuta proteklo od časa kad je Jacqueline izašla iz kuhinje do strašne buktinje na stepenicama.

Porota je presudila da je posrijedi nesretni slučaj. Ali nitko od očevidaca i od onih koji su bili na suđenju ne misli da to objašnjava kako je moguće da se sedamnaestogodišnja djevojka bez ikakvog upozorenja pretvori u živu baklju dok silazi ruku pod ruku s prijateljicama niz stepenice jednog jutra u veljači.

Smrt udovice Mary Reeser, stare šezdeset sedam godina, 1951. godine u St Petersburgu na Floridi, sigurno je najdetaljnije ispitan takav slučaj u naše vrijeme. Njen sin, dr. Richard Reeser vidio ju je posljednji puta prije nego što je uvečer izašao iz kuće; sjedila je u naslonjaču i čitala. Kad se vratio, od naslonjača su ostale samo metalne opruge. Od njegove majke ostala je samo lijeva noga, koju plamen nekim čudom nije ni dotakao, nešto komadića kralješnice, i

lubanja smanjena na veličinu lopte za baseball. Sobu je prekrila masna čađa, a dvije svijeće na 3,5 metra od tijela su se rastopile. Ali novine i tkanina udaljeni tek desetak centimetara bili su nedirnuti. U sobi je vladala zagušljiva vrućina.

Mjesni šef vatrogasaca, Jake Reichert, priznao je da mu je to »najčudniji slučaj u svih dvadeset i pet godina rada«.

Dr. Wilton Krogman sa Sveučilišta Pennsylvanija izvijestio je o okolnostima smrti. Primijetio je kako je čudno da je vatra bila tako lokalizirana, a opet očito proizvela veliku vrućinu, ali još čudnije je što nije bilo nikakvog naročitog mirisa. »Kako sedamdeset kilograma ljudskog mesa može izgorjeti, a da se pritom miris paljevine i dim ne prošire po čitavoj zgradi?« Krogman je zamijetio i lubanju koja se smanjila. »Vršio sam slične pokuse sa lubanjama mrtvac«, ali nikad se nije postigao sličan efekt.

Stručnjak za paljevinu, Edward Davies, pozvan je da analizira slučaj. Nije mogao ustanoviti što je uzrok smrti.

Više od trideset godina kasnije, dva istraživača, Joe Nickell i John F. Fischer, ponovno su obradili dokazni materijal za *Glasnik međunarodnog udruženja za ispitivanje požara* i došli do zaključka da je Mary Reeser uzela tabletu za spavanje i zadrijemala, a požar je prouzročila cigareta koju nije ugasila. Smanjenu lubanju o kojoj govori dr. Krogman on sam zapravo nije vidio, te su to odbacili kao dokaz.

Ipak ostaje mnogo neobjašnjivog u slučaju smrti Mary Reeser — velika vrućina, neoštećeni zapaljivi materijal uokolo, noga koja nije izgorjela.

Već tri stoljeća, otkako je počeo trend prema znanosti i prosvijećenosti, javljaju se pokušaji

Pregledavaju se ostaci gospode M. H. Reeser;
St. Petersburg, Florida, srpanj 1951.

da se objasni fenomen koji privlači pažnju i novinara i liječnika.

Pierre-Aimé Lair napisao je 1800. »*Essai sur les Combustions Humaines*« za parišku medicinsku izdavačku tvrtku Crapelet. Primjere koje navodi uglavnom je uzeo iz britanskog *Godišnjeg registra* i *Spisa Kraljevskog društva*. On

opisuje smrt Grace Pitt iz Ipswicha, koja je umrla u travnju 1744. Pronašla ju je kćerka koja je smjesta na nju izlila dvije vaze pune vode. Od nje je ostao samo, Lairvim riječima, sag pepela s nešto žara. Također citira izvještaj liječnika Murairea iz Aix-en Provence, iz 1779. Marië Jauffret, udovica »punačka, niska i sklo-

na piću« dogorjela je do pepela, a od nje je ostala samo »jedna ruka, jedna noga i kosti lubanje«.

Lair je prije svega htio dokazati da neumjerenost u žestokim pićima dovodi do spontanog sagorijevanja. Prema njegovoj teoriji, žrtve su uglavnom bile debele osobe ovisne o alkoholu. Alkohol se, tvrdio je on, gomilao u tkivu sve dok žrtve ne bi naprosto planule — reklo bi se, nešto slično kao flambirane palačinke.

Ova se teorija — dakako, vrlo popularna među protivnicima pića — održala dobar dio stoljeća kao opće prihvaćeno tumačenje, a popis žrtava »nebeske vatre« polako je ali sigurno rastao.

Sad već postoji na stotine slučajeva, čitav niz fotografija, mnoštvo pouzdanih svjedoka, medicinskih i sudskih dokaza, koji svi pokazuju da se ljudsko biće može pretvoriti u pepeo. U mnogim slučajevima zapažena je najgrotesknija karakteristika spontanog sagorijevanja — ruka ili noga koju plamen nije ni dirnuo. Premda se očito razvija velika toplina, zapaljive tvari kraj tijela nikad nije zahvatila vatra. Obično nema očitog izvora vatre — svakako ne takvog koji bi proizveo temperaturu ravnu onoj u krematoriju. Na žalost Pierrea-Aimée Laira i njegovih sljedbenika, nema ni govora o uskoj vezi između spontanog sagorijevanja i alkoholizma.

Tako su stajale stvari kad je profesor Gee u Leedsu počeo svoj jezoviti, ali nužan pokus s ljudskom svijećom. Gee je znao da ljudsko masno tkivo, čak i rastopljeno u posudi za taljenje, gori tek na temperaturi od 250° C. Međutim, fitilj od tkanine umočen u tekuću mast gori poput svijeće već na temperaturi od 24° C. Zato je Gee i konstruirao ljudsku svijeću omotanu tkaninom. Zatim je jednom kraju svijeće prinio bunsen aparat. Masno tkivo za-

palilo se u roku od otprilike jedne minute. Kao što hladnokrvno opisuje u izvještaju:

Premda je bunsen aparat uklonjen, sagorijevanje masti i tkanine nastavilo se polako po dužini svijeće, uz žuti plamen, puno dima i čađe, i čitava svijeća izgorila je u roku od jednog sata. Prilikom pokusa struja zraka iz ventilatora smještena je tako da sagorijevanje napreduje u suprotnom smjeru od zračne struje.

Još jedan profesor sudske medicine, Keith Mant, sumirao je današnje znanstvene stavove u »Taylorovom priručniku principa i prakse prava« iz 1984.

Čini se da se u takvim slučajevima događa sljedeće: žrtva pada zbog srčanog udara ili trovanja ugljičnim monoksidom, na primjer, a pada tako da dio tijela dolazi u dodir s izvorom topline, kao što je na primjer vatra u kaminu. Taj dio tijela, obično glava, zapali se, a okolno masno tkivo se topi i natapa slojeve odjeće kojih, osobito ako je žrtva starija gospoda, ima i previše. Odjeća koja gori poput fitilja topi sljedeći sloj masnog tkiva, i taj se proces ponavlja duž čitavog tijela. Ako plamen zahvati i pod ispod tijela, pod će progorjeti i naglo pojačana struja zraka rezultirat će povišenjem temperature, te će ostatak tijela posve sagoriti. Kad vatra stigne do donjih ekstremiteta, nailazi na manje masnog tkiva i manje odjeće, pa se proces prekida.

Ovaj scenarij zvuči uvjerljivo s obzirom na dokaze. Međutim, skeptici i dalje nalaze mnogo toga što nije objašnjeno. Može li se proizvesti tako visoka temperatura da se kosti pretvaraju u prah, a da okolni zapaljivi materijal — tkanina, papir, pa čak i slama — pritom ne

izgori? Što je s plamenom koji izbija iz trbuha žrtve? Što s onim stravičnim slučajevima kad se ljudi zapale naočigled prijateljima i prolaznicima? Što s lubanjom koja se smanjila?

Manifestacije božanske vatre i dalje nameću brojna pitanja na koja laboratorijska istraživanja i pokusi s bunsen aparatom očito neće i ne mogu dati odgovor.

Arthur C. Clarke komentira:

Dio televizijske serije *Svijet zagonetnih sila* koji se bavi hodaњem po vatri i vjerskim obredima kao što je vješanje na kuke prikazan je na Šri Lanki (gdje je veći dio i snimljen) 17. listopada 1986. Nekako sam se nadao da će ta demistifikacija — moja, a još više profesora Carla Fonseke — hodaњa po vatri razgnjeviti profesionalce. Ništa od toga. Jedinu kritiku dobio sam od gospodina A. C. B. M. Moneragala iz Kelaniye (sjedište čuvenog budističkog hrama nedaleko od Colomba). On se požalio da nismo dovoljno demistificirali čitavu stvar, te priložio članak koji je on napisao za cejlonski *Daily News* od 16. listopada 1981. pod naslovom »Prirodna sredstva protiv bolova«. U članku razmatra nedavno otkriven prirodni opijat, beta-endorfin, kojeg tijelo, čini se, proizvodi izravno proporcionalno s jačinom bolova koje trpi. Da citiramo članak gospodina Moneragale:

Čini se da snažni vjerski osjećaji mogu proizvesti ovaj prirodni narkotik... koji kontrolira i fizičku i psihičku bol... Licem u lice sa smrću, i u stravičnom kaosu bojnog polja, beta-endorfin nadire u mozak, pa se užasne ozljede i sama

smrt dočekuju naoko ravnodušno... Kad je jednom od Napoleonovih generala topovsko tane raznijelo obje noge, morali su mu ih amputirati na bojnopolju, bez ikakve anestezije, a onda batrljke uroniti u kotao kipućeg katrana radi dezinfekcije. Čitavo to vrijeme general kao da nije osjećao bol. Jedino sredstvo protiv bolova bila mu je cigara koju je pušio dok god je trajala ova mesarska operacija...

Uopće ne sumnjam da je ovakvo objašnjenje potpuno točno — i uistinu divno. Sad nam još samo preostaje da objasnimo objašnjenje. A to nije mala stvar, jer može dovesti do rezultata od neizmjerne važnosti za ljudski rod — do pobjede nad boli.

Kad je riječ o ljudskim bakljama, u uvodu u *Misterije svijeta* svrstao sam tajanstvene pojave u tri kategorije, prema sadašnjem stupnju znanja.

Misterije treće vrste su najrjeđe (napisao sam) i o njima se može vrlo malo reći... To su pojave — ili događaji — koje se, čini se, ne mogu racionalno protumačiti; u slučajevima gdje kao objašnjenje postoje teorije, ove su još fantastičnije od samih činjenica.

Možda je stopostotna tajna treće vrste nešto tako strašno da je — čak i kad bi materijal postojao — čovjek radije ne bi upotrijebio u televizijskom programu. To je neobičan fenomen poznat kao spontano sagorijevanje.

Ima mnogo zabilježenih slučajeva poduprtih, kako se čini, nepobitnim medicinskim dokazima, da je ljudska tijela u vrlo kratkom vremenu progutala strašna vrućina koja je često doslovno netaknutu ostavila okolinu, pa čak i odjeću žrtve! Klasični izmišljen slučaj je u Dickensovoj *Sumornoj kući*, ali bilo je na desetke sličnih slučajeva u stvarnom životu — a vjerojatno ih mnogo više nikad nije prijavljeno.

»...je li to spaljeni ostatak male cjepanice s bijelim pepelom, ili je to ugalj? O užasa, pa on jest ovdje!«
Bleak House Charlesa Dickensa, prvi opis spontanog samosagorijevanja u književnosti.

Ljudsko tijelo obično nije tek tako lako spaliti; zapravo, potrebno je prilično mnogo goriva da bi se ono spalilo. Čini se da nema načina da se ova tajna ikad riješi bez mnogo više dokaza — a tko bi poželio da ih bude?

Međutim, otkad sam napisao ove riječi, nakupilo se još tragičnih dokaza. Zahvalan sam dr. Geoffreyu Diggleu iz Croydona koji me uputio na eksperimente; njegovim riječima, ti eksperimenti ukazuju da se »dosada zagonetni fenomen rasvijetlio, te da nisu potrebna nikakva nadnaravna tumačenja. Drugim riječima, misterija treće vrste avanzirala je u misteriju prve vrste!«

Osobno još uvijek nisam potpuno u to uvjeren, unatoč pokusima koji su izvršeni ne bi li se riješila ta čudnovata i zagonetna pojava. Nema ničeg u čitavom spektru »paranormalnih« događaja što me ispunjava takvom jezom i nela-

godom. Neki od dokaza djeluju vrlo pouzdano — a opet, ako ih prihvatimo, to je nagovještaj da u svemiru postoje sile o kojima ne znamo ništa. Pa čak da možda ima istine u otrcanoj frazi iz starih filmova strave i užasa: »Ta spoznaja nije za čovjeka...«

Evo sad jednog vedrijeg priloga o toj temi, potpuno autentičnog, a možda i značajnog, iz *Britanskog medicinskog glasnika* od 12. prosinca 1964.

Sjećam se jednog slučaja od prije mnogo godina. Pacijent je bio svećenik koji se prestrašio kad je primijetio da mu se dah upali svaki put kad gasi svijeće na oltaru. Izveo sam poliagastrektomiju čira na dvanaesteru koji je uzrokovao pilornu stenozu, i nakon toga svećenik je ponovno mogao dostojanstveno obavljati svoje dužnosti — Vaš itd. Stephen Power, Royal London Homeopathic Hospital.

Brodovi u ledu

Nijedna slika u ovoj knjizi nije tako jezivo privlačna kao fotografija na početku poglavlja. Prikazuje mrtvog mornara koji je ležao zakopan pod arktičkim ledom 140 godina. Ruke savršeno čiste kao da su netom oprale palubu; oči otvorene kao za života; blistavi zubi. Samo je na čelu i nosu smrznuta koža potamnila. Leš je savršeno očuvan, baš kao i tijelo mladunčeta mamuta koje je nađeno na sjeveru Sovjetskog Saveza prije pet godina. Kao da bi bila dovoljna kakva munja iz neba nad tundrom, pa da ovaj mladi čovjek oživi u svom ledenom lijesu.

Ove slike (snimljene u ljeto 1984. na otoku Beechey u kanadskom tjesnacu Barrow, daleko

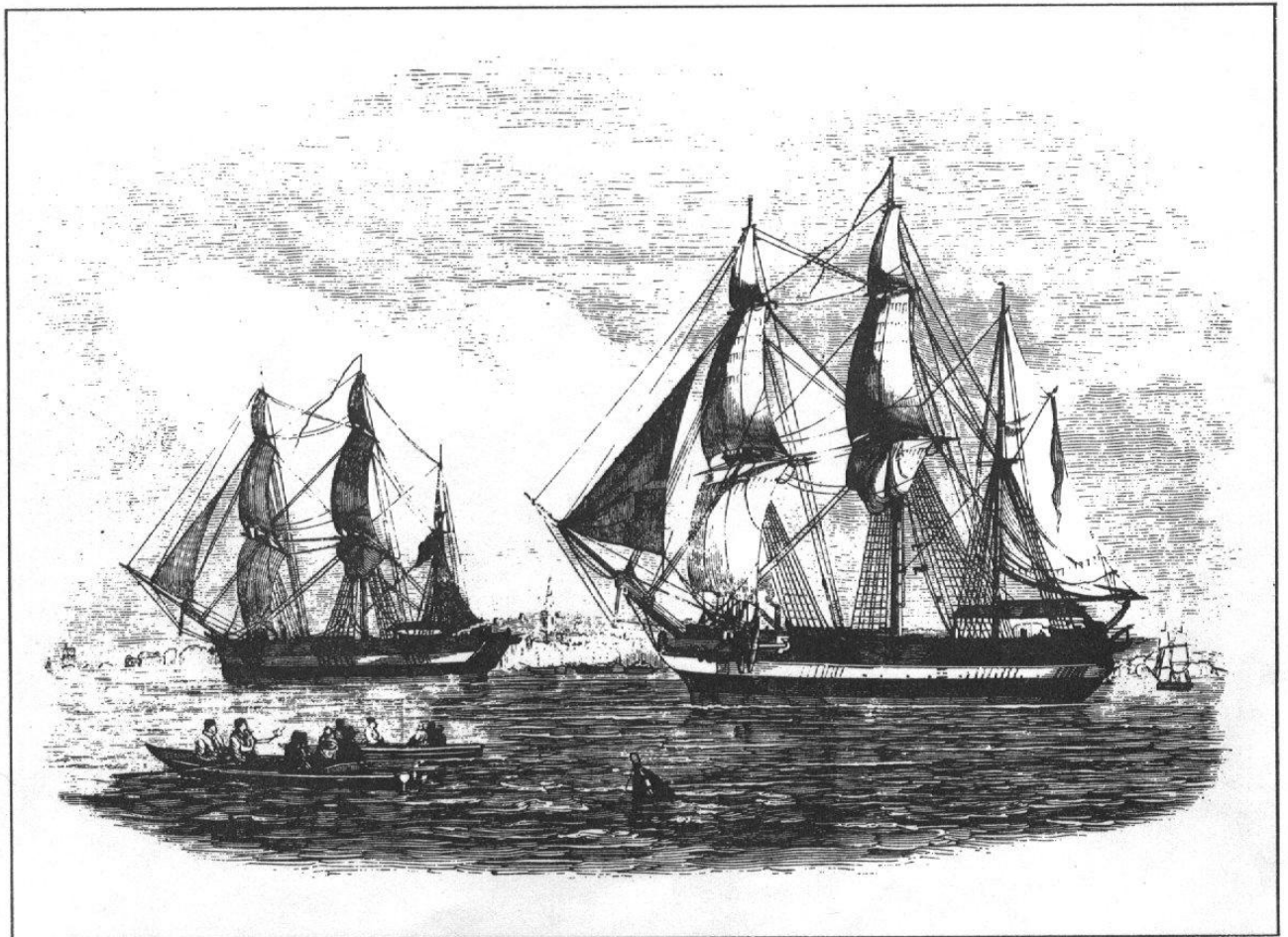
Dolje: Brodovi Njenog Veličanstva *Erebus* i *Terror* prije nego što su se otisnuli na put.

iza arktičkog kruga) predstavljaju najnoviji ključ rješenja najveće zagonetke istraživanja Arktika — sudbine Sira Johna Franklina i njegovih brodova nakon što su ušli u polarni led u ljeto 1845.

Mrtvi mornar je časnik John Torrington. Bilo mu je tek devetnaest godina kad je otplovio s Franklinom u potrazi za sjeverozapadnim prolazom iz Atlantskog u Pacifički ocean, koji je izmicao istraživačima dva stoljeća. Profesor Owen Beattie sa Sveučilišta u Alberti, koji je otkopao Torringtona i mornara 1. klase Johna Hartnella, kaže: »Tijela djeluju vrlo životno, koža je gotovo posve normalna, a kosa nije

otpala. Bio je to dirljiv trenutak. Osjećali smo kao da smo se približili dijelu povijesti.« Profesor Beattie predvodio je posljednju od niza ekspedicija koje su pokušavale riješiti tajnu Franklina. U ljeto 1850. čak je deset brodova tragalo za Franklinom. Nađena su tijela, kame-nje nad grobovima, čak i poruke, ali dva broda, *Erebus* i *Terror*, nisu se nikad pronašla, a kako su se prikupljali dokazi, rješenje je bilo sve dalje.

Franklinu je bilo već šezdeset godina kad je u svibnju 1845. isplovio iz Britanije. Brodovi su nosili hranu i opremu za tri godine, jer su očekivali da će najmanje jednu zimu, a možda i

Kapetan Sir John Franklin, zapovjednik i vođa
ekspedicije koja je tražila prolaz sjever-zapad 1845.

dvije, provesti zatočeni u ledu. Nakon što su nakratko pristali uz obalu zapadnog Grenlanda, posljednji put vidio ih je kitolovac *Enterprise* kad su izlazili iz zaljeva Melville. Nijedan od 129 članova posade nije više nikad viđen na životu. Ali smrt Torringtona, Hartnella i Williama Brainea na samom početku ekspedicije — čini se da su umrli od skorbuta ili od trovanja olovom — niti godinu dana nakon što su se otisnuli na put, samo je zagonetka više u tajanstvenoj ekspediciji.

Kasnije ekspedicije pronašle su dvije poruke ostavljene na otoku Kralja Williama. Jedna je obavještavala da su *Erebus* i *Terror* proveli zimu 1846-47 kod otoka Beechey. Druga poruka glasi:

25. travanj 1848. Brodovi Njenog Veličanstva *Terror* i *Erebus* napušteni su 22. travnja, 5 liga NNW od ovog mjesta, budući da su zarobljeni ledom od 12. rujna 1864. Časnici i posada, ukupno 105 duša, pod zapovjedništvom kapetana F. R. M. Croziera, iskrcali su se ovdje na širini 69 37 42 N i dužini 98 41 W.

Sir John Franklin umro je 11. lipnja 1847, a dosad je smrt odnijela 9 časnika i 15 članova posade.

Potpis — James Fitzjames, kapetan *Erebusa*
F. R. M. Crozier, kapetan i viši časnik
a sutra, 26. ovog mjeseca, krećemo prema Back
Fish River

Kasnije je više od desetak tijela nađeno južnije, kod Zatona Gladi.

Onda je na sjeveru pronađen bizarni katafalk, okrenut moru — veliki brodski čamac za spasavanje, postavljen na masivne sanjke sa željeznim dijelovima za klizanje, a u njemu dva tijela opremljena kao što se kineski carevi spremaju za drugi svijet. Svaki je kraj sebe imao dvocjevku, napunjenu i zapetu. Tu su bile i

papučice od teleće kože obrubljene crvenom svilenom trakom. Onda, tanjuri za jelo s grbom Sira Johna Franklina, srebrni noževi, vilice i žlice s grbovima ili inicijalima pet časnika s *Erebusa* i tri s *Terrora*. Tu su bile knjige, ručnici, sapun, svileni rupčići i »nevjerojatna količina odjeće«. I sve to okrenuto opet prema zaleđenom moru. Što znači ovaj čudnovati, bogato opremljen čamac i kamo se htio uputiti nakon tri godine na Arktiku? Zašto je čamac okrenut prema moru? Zašto je čak devet časnika umrlo? Povrh svega, što se desilo s brodovima? U svim godinama potrage za Franklinom nije se od njih pronašao ni jedan čavao, ni jedna daska.

Je li zaista moguće da su brodovi viđeni nasukani na vrhu ledene sante kraj obala Newfoundlanda, kako su tvrdila trojica mornara s briga *Renovation* u travnju 1851? To je dvije tisuće milja dalje od mjesta gdje je posada napustila brod. Djeluje nevjerojatno. Ali jedan od brodova koji su tražili Franklina, *Resolute*, naden je kako pluta poput *Mary Celeste* u zaljevu Baffin, tisuću milja od mjesta gdje ga je posada preuranjeno napustila. *Resolute* su došli do New Londona u Connecticutu, gdje su ga popravili i vratili Britanskom Admiralicu, ljubaznošću Kongresa Sjedinjenih Država. A nema nikakvog razloga da posumnjamo u svjedočenje mornara s broda *Renovation* koji je u proljeće 1851. plovio od Limericka u Irskoj za Quebec.

Prva vijest pojavila se u pismu Johna S. Lyncha, objavljenom u *Limerick Chronicle*:

Ledene sante koje smo sretali bile su strahovito velike. Ne pretjerujem kad kažem da bi prema njima zvonik katedrale u Limericku izgledao poput igračke, i to vrlo mrke boje prema prozračnim tornjevima čudesnih boja koji su se

Goleme sante leda plutaju na tisuće milja od prolaza sjever-zapad.

dizali na nekim santama. U daljini smo vidjeli jednu santu na kojoj su bila dva broda.

Lyncha su kasnije ispitali na Admiraltetu. Rekao je kapetanima Herbertu i Boxeru, koji su postavljali pitanja, da je *Renovation* bio blizu obale Newfoundland.

Vidjeli smo tamo jednu santu na kojoj sam jasno razabrao dva broda, jedan sasvim sigurno nasukan visoko na ledu, a drugom su možda kobilica i dno bili u vodi, ali svuda oko njega nadaleko se sterao led. Pomno sam ih razgledao kroz dogled; jedan od njih, onaj veći, ležao je na boku, a manji je stajao uspravno. Rekao sam časniku da je to Franklinova flota. On je rekao da može biti, i da bi onaj tko do njih dođe dobio zacijelo dobru nagradu. Pomislio sam da su to Franklinovi brodovi jer su bila dva na istoj santi, kao da su zajedno plovili, i nije mi se činilo da su na santu dospjeli nekom nesrećom, jer su jedra i jarboli na onom što je stajao uspravno bili lijepo složeni i u dobrom stanju, kao da stoji u luci. Čak ni onaj koji se nakrivio na bok nije izgledao kao da je doživio brodolom, više kao brod koji je izgubio glavni jarbol, pa ga je sad plima nanijela na žal, nisu ni konopi po njemu visjeli.

Kapetan broda *Renovation* bio je u to vrijeme bolestan i nije odobrio da se približe ledenoj santi. Ali Lynch pouzdano zna da nije vidio optičku varku: »Vidio sam ih točno i sa svih strana, i uopće u to ne sumnjam«.

Kasnije je ispitan i drugi časnik na *Renovationu*, Robert Simpson. On je nacrtao vjernu sliku, koju su objavili u *Pomorskom časopisu* 1852, i potvrdio detalje iz Lynchove priče. Po njegovoj procjeni, veći brod imao je oko 4000 ili 5000 tona, a manji možda sto manje. I snast i palube brodova odgovarale su po opisu *Erebusu* i *Terroru*.

Cijela Franklinova posada očito je nastradala u uzaludnom pokušaju da se dokopa kanadskog kopna kod Fish River. Pojednost njeg-

CAPTAIN CROZIER. ("TERROR.")

CAPTAIN SIR JOHN FRANKLIN, R.N.C.

COMMANDER FITZJAMES. ("CAPTAIN,"—"EREBUS.")

LIEUT. COUCH. (MATE.)

LIEUT. FAITH. (MATE.)

F. H. OSIER. ("FORSEER.")

LIEUT. DES VOEUX. (MATE.)

LIEUT. GRAHAM GORE. (COMMANDER.)

S. STANLEY. (SURGEON.)

LIEUT. H. T. P. LE VESCONTE.

LIEUT. R. O. HARCOURT. (MATE.)

JAMES READ. (1ST MASTER.)

H. D. S. GOODIER. (ASSISTANT-SURGEON.)

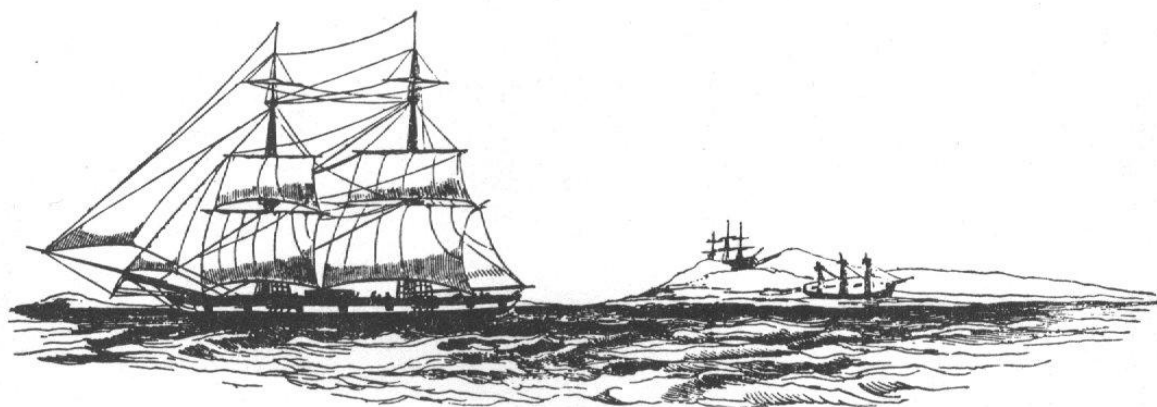
COLLINS. (2ND MASTER.)

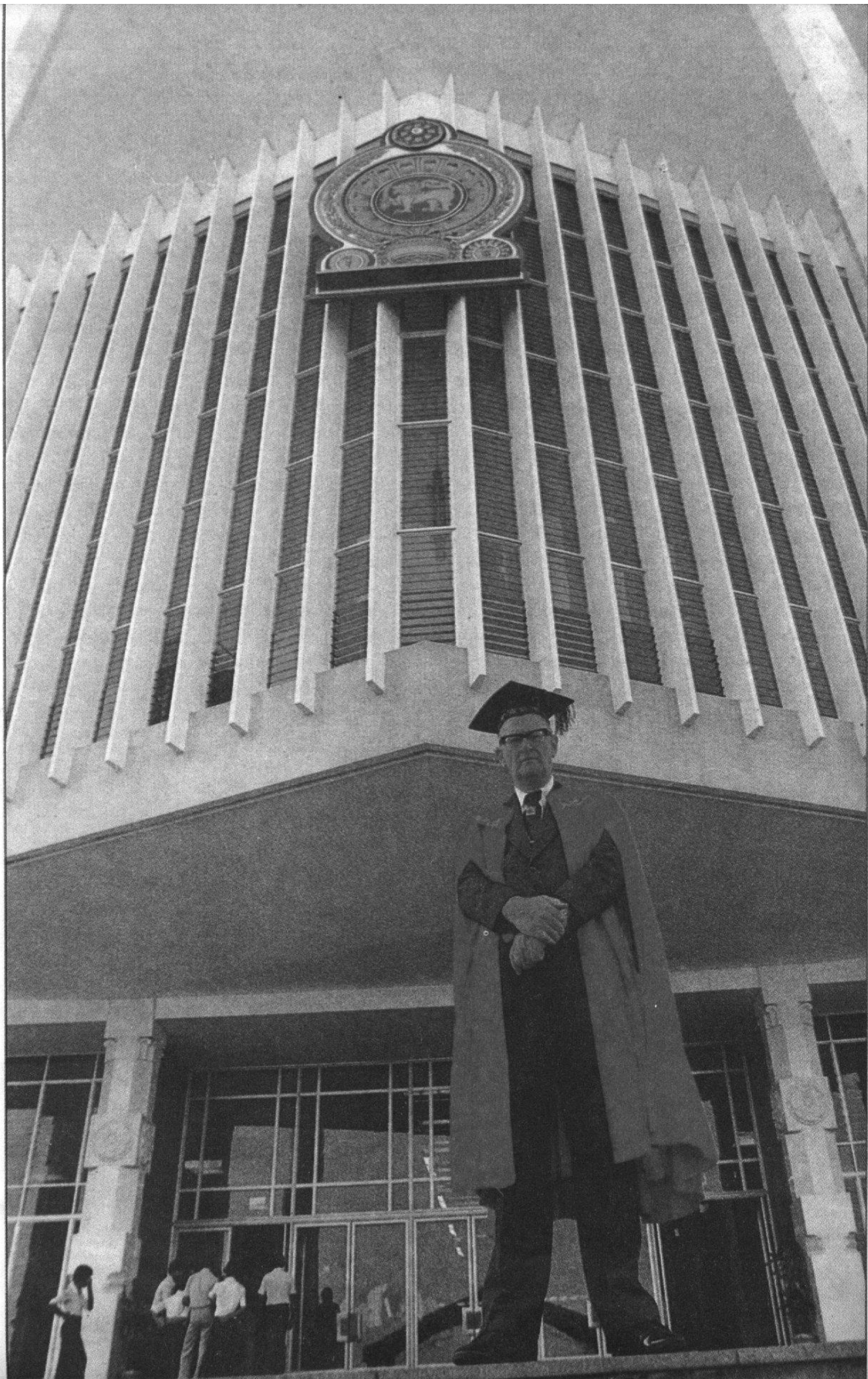
Lijevo: Časnici *Erebusa* i *Terrora* koji su stradali na uklesnoj ekspediciji.

Dolje: Robert Simpson nacrtao je dva broda na ledenoj santi; objavljeno u *Nautical Magazine* 1852.

vog kursa, koji je prihvaćen kao dokaz da postoji prolaz sjever-zapad, sad su jasne. Profesor Beattie možda će ubrzo analizom otkriti što je prouzročilo smrt časnika Torringtona — najvjerojatnije trovanje olovom iz prvih limen-

ki konzervirane hrane. Ali što se desilo s brodovima *Erebus* i *Terror* danas je zagonetno kao i prije 140 godina. A čamac na sanjkama na otoku Kralja Williama jedan je od najsablasnijih olupina u čitavoj povijesti.

Arthur C. Clarke, počasni rektor Sveučilišta u Moratuwi na Šri Lanki, prije godišnjeg govora.

9.

Gdje su oni?

Arthur C. Clarke piše:

Jednog jutra 1979. otvorio sam lokalni jutarnji list da bi me pozdravila vijest CLARKE NA ČELU SVEUČILIŠTA. »Baš zanimljivo«, pomislio sam. »Tko zna tko bi to mogao biti — ne znam ni jednog drugog Clarkea u Šri Lanki...« Tada sam, čitajući dalje, bio istodobno i zapanjen i polaskan saznajući da me je predsjednik J. R. Jayawardene imenovao počasnim rektorom naše vodeće ustanove, Sveučilišta Moratuwa, oko 7 kilometara na jug od Colomba.

Srećom po školski sistem Šri Lanke, počasni rektor nema nikakve veze sa svakodnevnim radom i organizacijom sveučilišta, već mu je glavna dužnost da uruči studentima diplome i da održi prikladno poletan govor na godišnjoj skupštini. Trudim se da svake godine nađem neku novu temu, i dogodilo se da sam se 1986. vratio na temu koja je — neizbježno — zauzela kompletnu emisiju u televizijskoj seriji *Misterije svijeta*, kao i deseto poglavlje istoimene knjige. (Baš čudno: upravo sam zamijetio da, premda serija ima trinaest dijelova, knjiga sadrži samo dvanaest poglavlja. Jesu li moji koautori odjednom postali praznovjerni, kao posljedica mog istraživanja prevelikog broja zagonetki?)

U toku posljednjih četrdeset godina napisao sam poveliki broj prikaza o NLO i o životu u svemiru — o dvije teme, dakle, koje nisu nužno

povezane. U razdoblju nakon Halleyeva komete, koji je svratio pozornost na astronomske probleme, činilo se da je došao čas za rezimiranje. To sam pokušao u svojem rektorskom govoru koji sam održao u prekrasnoj Memorijalnoj internacionalnoj dvorani Bandaranaike u Colombu, 20. lipnja 1986.

Iskreno se nadam da sada mogu tu kompletnu temu nekoliko desetljeća dobronamjerno zanemariti, ali moram priznati da mi dosadašnje iskustvo ne ulijeva preveliki optimizam. Mogu samo reći da su ovo moje Najnovije Posljednje riječi o NLO.

U početku prosinca 1985, u Colombu se okupila skupina istaknutih astronoma — pod pokroviteljstvom Međunarodnog saveza astronoma, Instituta za fundamentalna proučavanja i Centra Arthura C. Clarkea — da bi raspravljala o temi koja već dugo fascinira općinstvo, ali koja je tek u posljednja dva desetljeća stekla znanstveni ugled. Govorim dakako o mogućnosti života na drugim svjetovima.

To je u svakom slučaju razmjerno nova ideja u zapadnoj misli — iz jednostavnog razloga što se od Aristotela pa nadalje pretpostavljalo da je Zemlja središte svemira i da je sve što je izvan toga tek nekakvo neodređeno nebesko kraljevstvo, naseljeno samo nadnaravnim bićima. Sunce je očito vatrena masa, prema tome *ondje* nitko nije mogao živjeti osim bogova, a što se mjeseca tiče, vjerojatno nije bio dovoljno velik

za mnoge stanovnike. Pet planeta vidljivih golim okom — Merkur, Venera, Mars, Jupiter, Saturn — poznato je čovječanstvu još od prethistorijskih vremena, i njihovo je čudnovato kretanje oduvijek poticalo razna nagađanja. Ali nitko osim nekoliko ekscentričnih filozofa nije pojma imao da su sve to svjetovi sami po sebi — da su dva od njih neizmjereno veća od Zemlje.

Upravo je nevjerojatna činjenica da je Istok pogodio prave razmjere svemira i u vremenu i u prostoru stoljećima prije Zapada. U hindu filozofiji postoje eoni i ere dovoljno dugi da zadovolje svakog modernog kozmologa; a ipak je tek desetak generacija unatrag veliki dio Evrope vjerovao kako je svijet stvoren oko četiri tisuće godina prije nove ere. (Žao mi je što moram reći da zbog toga što pogrešno čitaju Bibliju, na tisuće budalastih ljudi i dalje vjeruje u takve gluposti.) Prekretnicu u našem poimanju svemira možemo prikladno datirati 1600-tom godinom, neposredno prije nego je Galileo uperio svoj prvi teleskop prema zvijezdama. Shakespeare pripada stoljeću prije velike intelektualne evolucije.

*Dvoji da su zvijezde vatra,
Dvoji da se sunce kreće...*

pisao je oko 1600-te. Pogriješio je u oba slučaja.

Dakako, mi znamo da se Sunce *zaista* kreće — ali ne onako kako je to Shakespeare zamišljao. On je mislio da se kreće oko Zemlje, na što, čini se, upućuje zdrav razum, i nije imao pojma koliko je ono uistinu daleko — i koliko veliko. A zvijezde nisu vatra — premda iz razloga koji se nisu mogli shvatiti sve dok ovo stoljeće nije dobrano poodmaklo. One su prevruće! Vatra je fenomen *niske* temperature u toplinskom rasponu svemira — kojega najveći dio živahno tinja na nekoliko milijuna stupnje-

va, gdje nikako ne mogu postojati nikakvi kemijski spojevi.

U toku 17. stoljeća teleskop je otkrio svakome tko je to želio vidjeti da je Mjesec barem još jedan primjer svijeta s planinama i nizinama — premda ne i s rijekama i oceanima. Ispostavilo se da pokretne svijetle točkice koje su planete zapravo imaju vidljive atmosfere — a jedna od njih, Jupiter, ima vlastitu svitu Mjeseca. Očito, dakle, da Zemlja nije jedinstvena; možda to nije ni ljudska rasa.

Bila je to sablažnjiva — čak heretička — misao, barem za one koji su odgojeni u aristotelovskoj školi. Svatko tko je to previše glasno propovijedao, posebno blizu Rima, izlagao se opasnosti da se ozbiljno zamjeri inkviziciji. Klasičan je primjer dakako Giordano Bruno (1548—1600) koji je bio jedan od prvih evropskih zagovornika doktrine beskonačnog svemira i »pluraliteta svjetova«. Budući da je odbio da se javno odrekne svojih uvjerenja, spaljen je na lomači 1600. Zanima me koliko bi modernih znanstvenika bilo pripravno povesti se za njegovim primjerom u obranu svojih teorija.

Prije nekoliko godina, na svoje veliko iznenađenje, dobio sam poziv da pročitam referat na Pontifikalnoj akademiji znanosti. Nisam mogao odoljeti da se malo ne našalim s vaticanskim glavnim astronomom.

»Kad su me ovamo pozvali da govorim«, rekao sam nestašno doktoru Georgeu Coyneu »bio sam se prvo odlučio za temu: 'After Giordano Bruno — Who?' (Poslije Giordana Bruna — tko?)«.

George nije oklijevao ni časka. »Da ste se poslužili tim naslovom, Arthure« rekao je nepomična lica, »odgovor bi bio — 'You' (ti)«.

A kad smo već kod teme astronoma Isusovaca, volio bih vas podsjetiti na jednu od najvećih ironija sudbine u povijesti znanosti. Godine 1582. istaknuti otac Matteo Ricci doputovao je

Giordano Bruno, talijanski filozof koji je spaljen na lomači 1600. zbog »heretičkih« ideja o svemiru.

Dolje: Otac Matteo Ricci, izuzetni jezuitski misionar, ali njegove pogrešne astronomske teorije nisu osobito pomogle Kinezima.

u Kinu oboružan svim najnovijim znanjima Zapada. Kinezi su smatrali zapadnjake barbarima, (kao vjerojatno i sada, premda su odviše uljudni da to kažu), ali ih je pomoću takta, inteligencije i čiste dobrote, otac Ricci uspio uvjeriti kako je njihov praznovjeren pojam o jednom golemom svemiru koji traje eonima čista glupost: Bog je stavio Zemlju u centar svega, a Adama i Evu u vrt tek prije nekoliko tisuća godina. Kao što je ponosno zapisao: »Isusovci su dali takva jasna i lucidna objašnjenja za sva ta pitanja, koja su Kinezima bila tako nova, da mnogi nisu bili kadri poreći istinu onoga što govore; i iz toga razloga, obavijest se o tim pitanjima brzo proširila među svim učenjacima Kine«. Eto! Jadan otac Ricci! Dok je on nagovarao Kineze da naprave veliki skok unatrag u ptolomejsku astronomiju, Kopernik je razarao same njezine temelje u Evropi. Nekoliko desetljeća kasnije Galileo će, (tjeskobno se osvrćući preko ramena na Bruna) dovršiti taj proces razaranja.

Posljednjih 300 godina — što nije vrlo dugo u ljudskoj povijesti — svim je obrazovanim ljudima poznato da naša planeta nije jedini svijet u svemiru, i da je njezino sunce samo jedno od milijardi. Velike plovidbe u 17. i 18. stoljeću za kojih su evropski istraživači »pronašli« čitave kulture, koje nisu čak ni znale da su izgubljene, također su potakle nagađanja o životu na drugim planetama. Činilo se razboritim pretpostaviti da je naš enormni kozmos naseljen i drugim stvorenjima, od kojih su neka možda daleko naprednija od nas. Alternativa — da smo potpuno sami u svemiru — činila se istodobno i deprimantnom i bjesomučno megalomanskom.

Ali kako to dokazati, bilo jedno, bilo drugo? Mi djeca svemirskog doba više se ne možemo ni prisjetiti kako je strašno golem izgledao sunčev sistem tek jednu generaciju unatrag.

Sad se *Voyager* sprema na sastanak s Neptunom koji je još 1930. tvorio granicu Carstva sunca. To je impresivan pothvat; međutim, ipak će proći još deseci tisuća godina prije nego *Voyager* uspije prijeći jaz do najbliže zvijezde.

Na sreću, ne moramo se osloniti na fizički kontakt da bismo otkrili ima li inteligentnog života drugdje u svemiru. Mi sada pretpostavljamo da će se kontakt najvjerojatnije uspostaviti putem radija. A ipak, već samo to po sebi bilo bi nevjerojatno još u početku ovog stoljeća. Nama je radio sada tako sam po sebi razumljiv da zaboravljamo kako je zapravo čudesan. Čak ga ni najdalekovidniji prorok nije mogao predvidjeti — što je još jedan primjer onoga što ja nazivam Comteovom zabludom.

Oko 1840, francuski filozof Auguste Comte (1798—1857) toliko se prenamagao da je dao

Dolje: Auguste Comte. Počinio je grešku kad je ograničio ljudske spoznaje o nebeskim tijelima.

sljedeće izjave o granicama našega znanja što se tiče nebeskih tijela: »Mi vidimo kako možemo odrediti njihov oblik, njihove udaljenosti, njihovu masu, njihovo kretanje, ali nikad ne možemo ništa saznati o njihovom kemijskom ili mineraloškom ustrojstvu; a još mnogo manje o nekim organiziranim bićima koja žive na njihovoj površini«. Comteov monumentalni gaf može se svrstati u istu kategoriju kao onaj oca Riccija. U roku od nekoliko desetljeća, izum spektroskopa potpuno je pobio njegovu tvrdnju kako je nemoguće otkriti kemijsku prirodu nebeskih tijela. Krajem stoljeća upravo je to bila glavna preokupacija većine profesionalnih astronoma. Samo su se amateri i dalje bavili onim istraživanjima što su po Comteu bila unutar međa te znanosti.

Stoga je vrlo opasno postavljati granice znanju ili tehnološkim dostignućima. Nitko nije mogao predvidjeti spektroskop; i nitko nije mogao zamisliti radio. I jedno i drugo su primjer za Clarkeov poznati Treći zakon: »Svaku dovoljno naprednu tehnologiju nemoguće je razlikovati od magije«.

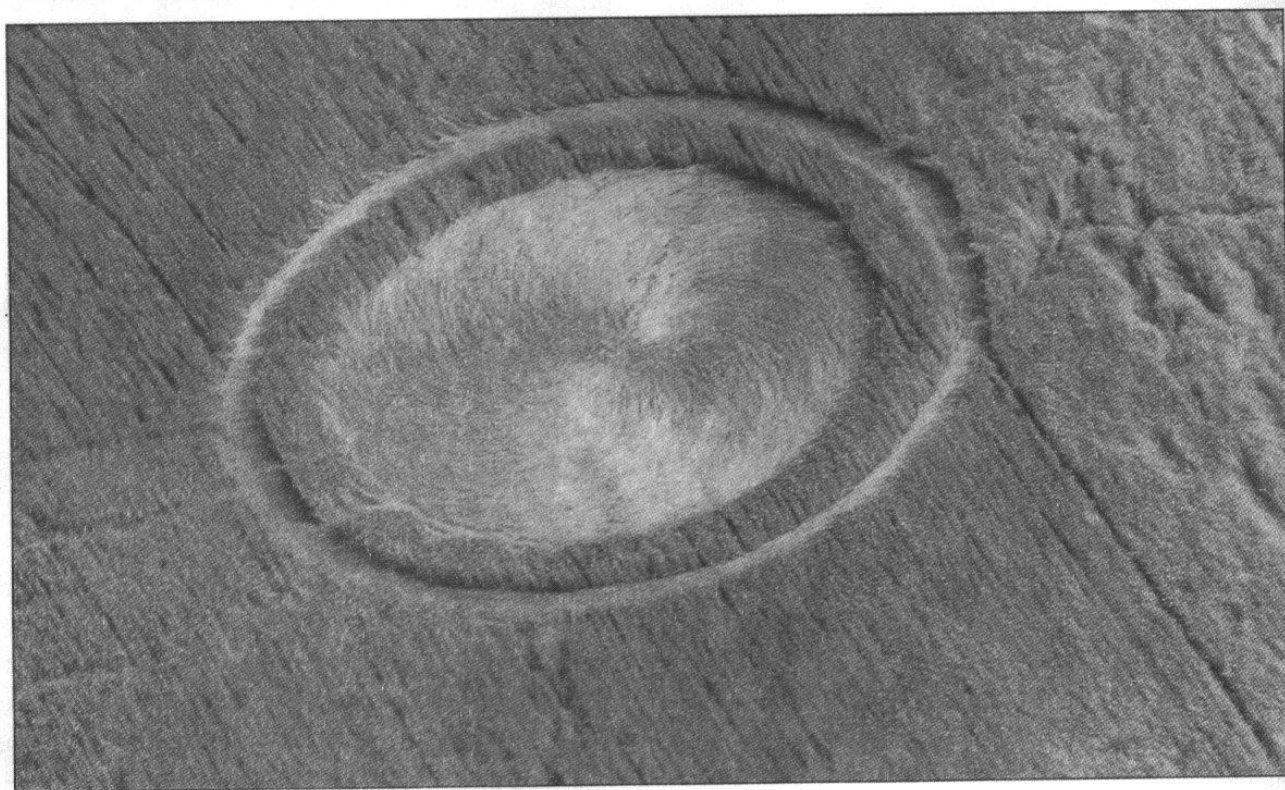
Moguće je da će u budućnosti biti »čarobnih« izuma ili otkrića koji će riješiti pitanje inteligentnog života u svemiru, ali mislim da nam zapravo nisu potrebni. Taj posao vjerojatno može obaviti današnja elektronika — ako joj damo još nekoliko desetljeća uporne primjene. Gigantski radio-teleskopi izgrađeni za isključivo znanstvene svrhe potpuno su kadri — a to je fantastičan primjer »serendipiteta« — razabrati onu vrst radio signala koju bismo mogli očekivati od jedne napredne civilizacije u našem neposrednom galaktičkom susjedstvu. Kao što je poznato, napravljen je već velik broj takvih istraživanja — još su uvijek u toku — premda sve do sada s negativnim rezultatom. Bilo bi zapravo glupo optimistično očekivati uspjeh, jer sposobnost da se upustimo u takvo traganje posjedujemo tek manje od pola ljudskog života.

A ipak je taj »neuspjeh« već donio plodove i natjerao neke znanstvenike da ustvrde: »Možda zaista i *jesmo* sami u svemiru«. Doktor Frank Tipler, najpoznatiji zagovornik toga stajališta, jedan je od svojih referata provokativno naslovio »Nema inteligentnih vanzemaljaca«. Doktor Carl Sagan i njegova škola tvrde, a ja bih se s njima složio, da je još puno preuranjeno donositi tako dalekosežne zaključke.

U međuvremenu, polemika se razmahala; kao što je netko dobro rekao, *bilo koji* odgovor mora ulijevati strahopočitanje. Pitanje se može razriješiti samo dokazima, a ne logikom, ma kako bila uvjerljiva. Najviše bih volio da se čitava debata odloži, dok radioastronomi, po-

Mirna polja južne Engleske mjesto su događanja najnovije zagonetke koja uzbuđuje istraživače NLO-a. Postavlja se pitanje »Tko su oni?« a ne »Gdje su?« Svakog ljeta od 1980. posred inače nedirnutih polja žita nalaze se golemi, savršeni krugovi

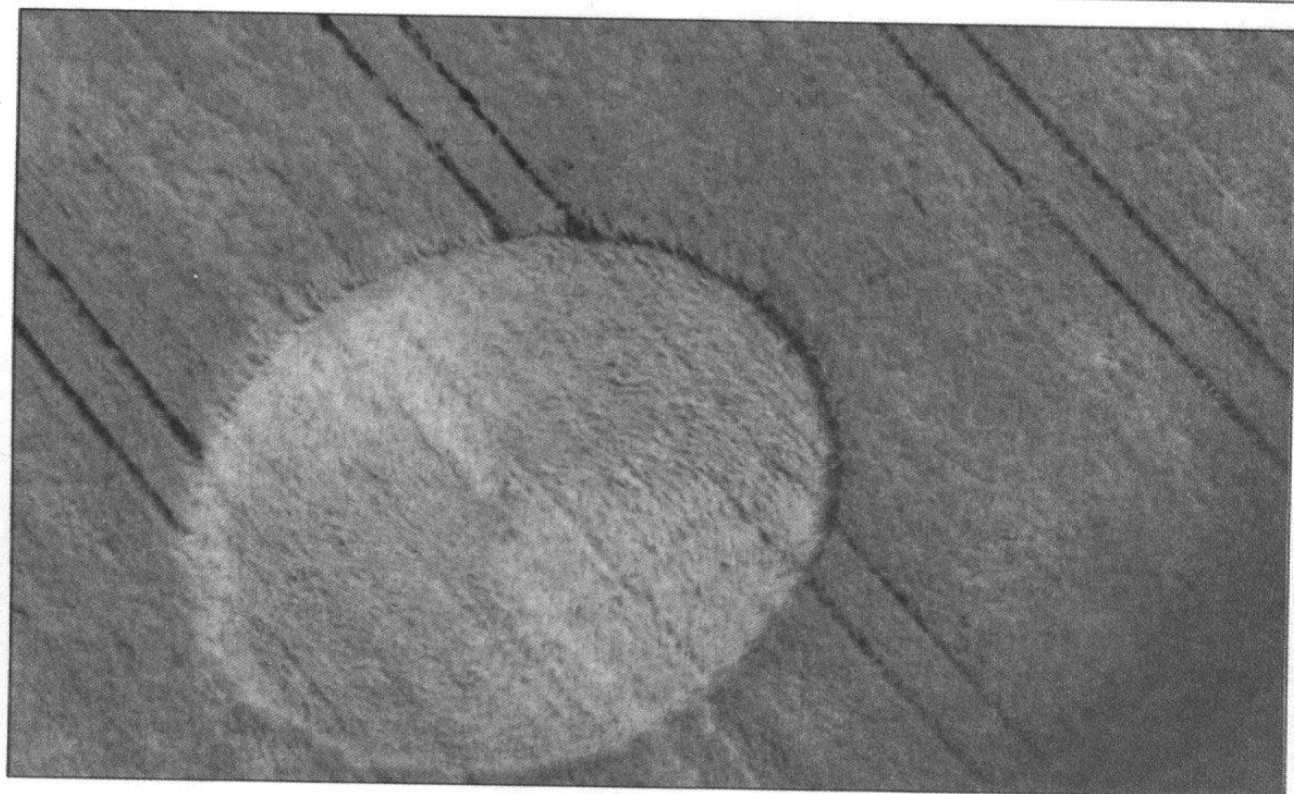
poleglog klasja. U skupini takvih krugova kod Cheesefoot Head u Hampshireu (gore lijevo) nađeni su 1986. i čudni, dvostruki kolobari (dolje lijevo). Kod Goodworth Copmmona u istom dijelu zemlje krugovi su složeni u preciznoj formaciji (gore

desno), a klasje je pleglo u smjeru kazaljke na satu.

Mnogi zagovornici NLO-a vjeruju da su posrijedi tragovi ateriranja vanzemaljskih letjelica, ali jedan vodeći meteorolog tvrdi da su krugovi posljedica

rijetke pojave koja se zove »stacionarni vrtlog vjetra pri lijepom vremenu«. To se događa kad se vrtložni vjetar zaglavi na jednom mjestu zbog brežuljaka ili nasipa. Neki vrtlozi vjetra imaju više središta vrtnje, pa odatle i skupine tragova.

put kopača zlata koji prosijavaju zlatnu prašinu, mirno i tiho razlažu, bujicu zvukova koji se slijevaju s nebesa.

Postoji i druga — i mnogo spekulativnija — mogućnost pristupa tom problemu. Pokušat ću to protumačiti jednom analogijom. Da je neki putnik promatrao našu planetu iz svemira prije deset tisuća godina, bio bi uočio mnoge znakovne života — prašume, pašnjake, velika krda životinja — ali ni tračka inteligencije. Danas bi čak i letimičan pogled otkrio gradove, ceste, aerodrome, sisteme navodnjavanja, a noću golemu sazviježđa umjetnog svjetla. (Usput rečeno, nikad ne biste pogodili gdje se nalaze najuočljiviji primjerci te rasvjete. Ljudi koji upravljaju vojnim satelitima za rekognosciranje terena, sa zaprepaštenjem su otkrili da su golemo područja Tihog oceana mnogo svjetlija od Londona ili New Yorka. Za to valja okriviti japanske ribarske flote: one izlijevaju megavate svjetla u more da privuku lignje — i pritom nanose tko zna kakvu štetu lokalnoj ekologiji.) Ti »oglasili« zemaljske civilizacije bili bi izvan dosega mašte naših predaka iz kamenog doba. Može li bilo tko postaviti granice onomu što bi moglo postići zaista napredno, dugotrajno društvo, s tisućama stoljeća svemirskih putovanja za sobom? Ne bi li ono moglo — doslovce — ostaviti svoj znak negdje u zvijezdama, kao što smo to mi učinili na zemlji? Još 1929, fizičar J. D. Bernál u jednom od najsmionijih djela znanstvene imaginacije ikad napisanih, kaže:

nije vjerojatno da će se čovjek zaustaviti, dok ne proluta i ne kolonizira većinu siderealnog svemira, pa ni čak da će to biti kraj. Čovjek se na kraju neće zadovoljiti time da bude parazit na zvijezdama, već će ih osvojiti i organizirati ih za vlastite svrhe... Inteligentnom organizacijom, život se svemira vjerojatno može produžiti za milijune milijuna puta...

Kasnije se govorilo o »ozelenjavanju galaksije«, i pitalo se zašto je stelarno nebo tako netrudno i tako loše organizirano... Zaista, gdje su ti kozmički inženjeri?

Možda — poput mrava koji gmižu oko temelja Empire State Building — mi naprosto ne shvaćamo što se oko nas događa. U toku posljednjih nekoliko desetljeća, astronomi su otkrili nekoliko vrlo neobičnih pojava u svemiru, te do krajnjih granica natežu znanstvene teorije u nastojanju da pronađu *prirodna* objašnjenja.

Pulsari su prvi primjer. Godine 1967, kad su Hewish i Bell otkrili radio izvore koji otkucavaju mnogo točnije od bilo kojeg mehaničkog sata kojega je čovjek ikad stvorio, njihova je prva mahnita pretpostavka bila da su možda umjetni. Zaista, ni jedan astronom prije 1920. ne bi mogao protumačiti kako je Majka priroda mogla bez ičije pomoći stvoriti takvo čudo. Međutim, sada smo posve sigurni da su pulsari zaista prirodni (premda čudesni) objekti — sićušne umiruće zvijezde koje djeluju kao kozmičke baklje dok se luđački okreću oko svoje osi. Ali postoje druge pojave koje se ne mogu tako spremno objasniti, i ne bi me uopće iznenadilo kad bi astronomi konačno digli ruke i priznali u takvim slučajevima: »Sigurni smo da priroda za to ne može biti odgovorna. Netko je tamo vani zaboravio isključiti svjetlo«. Ili još gore. Najjezivije objašnjenje koje sam čuo za jedno titansko izlivanje kozmičke energije jest: industrijska nesreća.

Danas se svatko tko vjeruje da bi mogle postojati neke super-civilizacije mora suočiti ne samo sa skepticizmom, već s nečim još gorim — lakovjernošću. Premda mi već sama tema izaziva neodoljive napade zijevanja, iznevjerio bih svoju dužnost kad ne bih nešto rekao o NLO. Evo, dakle, u najkraćim mogućim crta-

Na sljedećoj stranici: Eta Carinae Nebula, zvjezdana eksplozija najmanje 6500 svjetlosnih godina udaljena od nas. Na ovoj slici vide se deseci tisuća sjajnih zvijezda, ali na svaku vidljivu zvijezdu dolazi

vjerojatno 10000 nevidljivih. Da li je neka razvijena civilizacija, koja putuje svemirom, mogla ostaviti znak među zvijezdama?

ma zaključaka do kojih sam došao nakon više od pedeset godina proučavanja (točnije, pedeset i sedam, otkako sam prvi put 1930. pročitao *Lo!* Charlesa Forta: taj spomenik ekscentričnog znanstvenog rada, objavljen mnogo prije nego je bilo tko čuo za »leteće tanjуре«, koji je naveo sve moguće posjete s nebesa, od danas pa do Srednjeg vijeka):

1. Možda postoje neobične i čudnovate meteorološke električne ili astronomske pojave koje su još uvijek nepoznate znanosti, kojima se može objasniti onaj vrlo mali broj NLO-a koji su istodobno autentični i neprotumačeni.

2. Nema nikakvih čvrstih dokaza da je na zemlji ikad bilo posjetilaca iz svemira.

3. Ako se to *zaista* dogodi, postoje barem tri nezavisne globalne radarske mreže koje će za to znati u roku od nekoliko minuta. A u nevjerovatnom slučaju da SAD, SSSR i kineske vlasti odmah stanu surađivati na tome da se te vijesti zataje, to će ostati skriveno maksimalno 48 sati. Što mislite koliko se dugo takva tajna može čuvati? Sjetite se kako se brzo raspleo Watergate...

Volio bih dodati još jednu točku u prilog navedenima. Jedan moj prijatelj, koji je (prije nego je unaprijeđen u mnogo odgovorniji posao) bio zamjenik direktora CIA-e, jednom je ispričao vrlo zanimljivu priču. Prvoga dana u kompaniji sazvao je svoje vrhunske znanstvenike — a za CIA-u radi nekoliko najboljih — i rekao im: »Istinu na sunce, momci. Što je prava istina o tim NLO?«

A oni su mu dali dva odgovora koje ja već godinama dajem — i koje sada prihvaćaju praktički svi znanstvenici koji su taj problem proučavali.

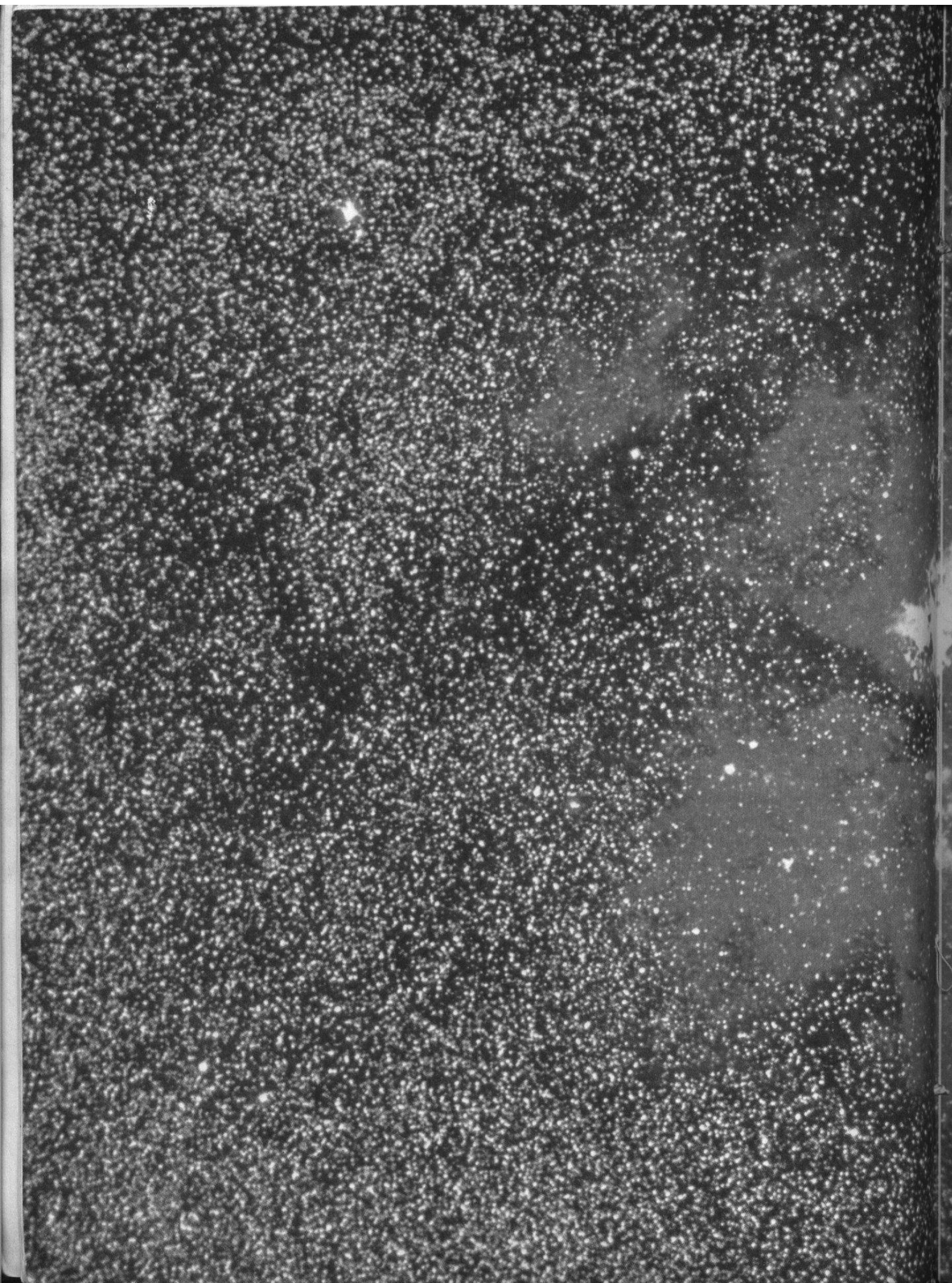
1. Svi mi mislimo da vjerojatno postoji mnogo života — i inteligencije — tamo vani među zvijezdama.

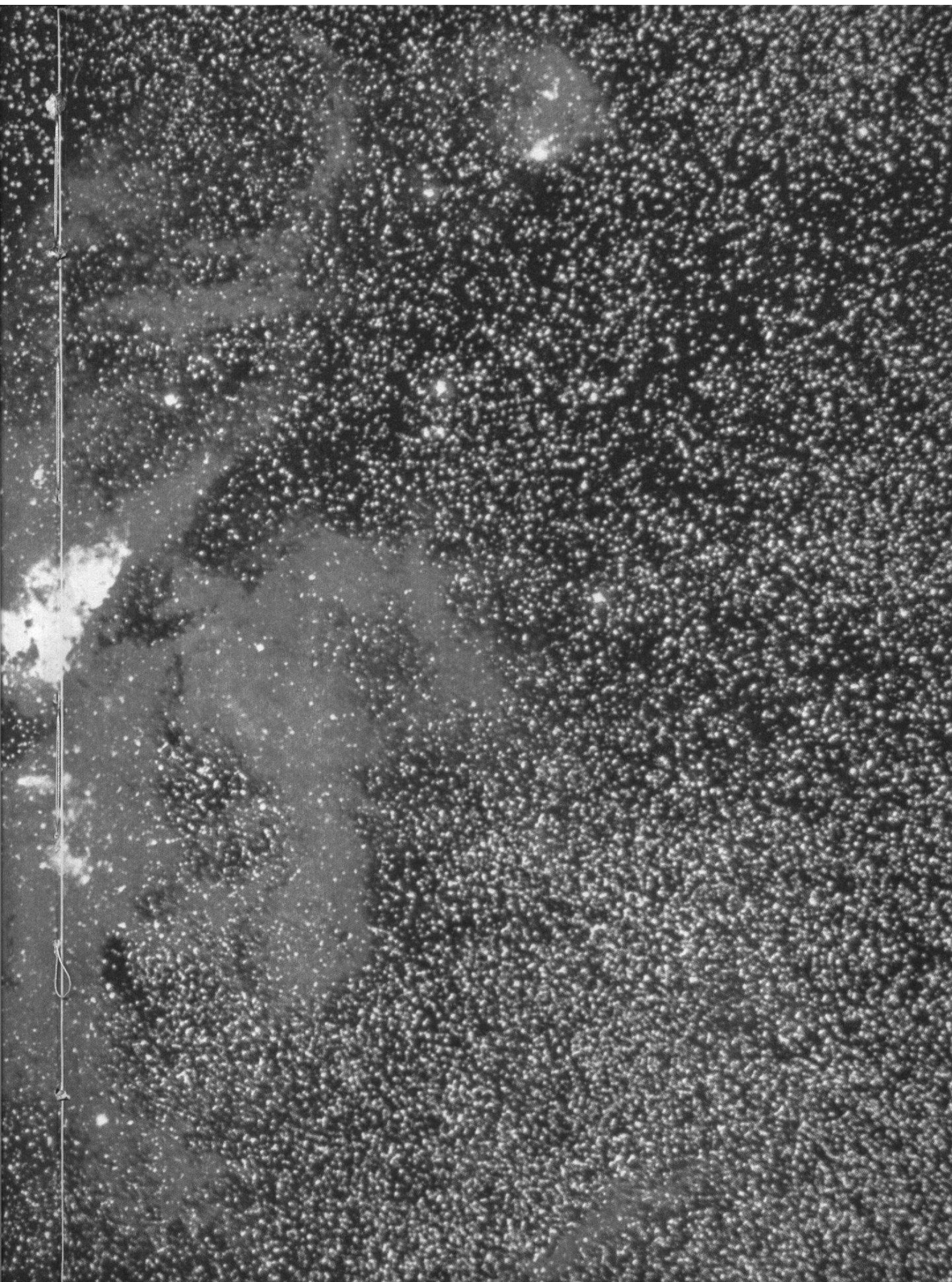
2. Nema ni najmanjeg čvrstog dokaza da je ona ikad ovamo došla...

Pošto sam na tu temu napisao tisuće riječi (i pročitao milijune), uopće više ne želim zalaziti u detalje. Ako je nekome do rasprave, naprosto ću citirati jedan od mojih omiljenih naslova za knjigu: »*Začepi, objasnio je*«.

Napokon, ako su »oni« negdje vani, kako izgledaju? Predlažem da odete u vaš zoološki vrt i sami odaberete. Priroda sve pokušava barem jednom — i ima silno mnogo vremena i prostora za pokuse. Ali reći ću vam kako *neće* izgledati. Mi sada razumijemo načela, ako ne i detalje, ljudske evolucije. Mi, primjerci *H. sapiens*, proizvod smo tisuća sukcesivnih bacanja genetskih kockica — od kojih je svaka mogla ispasti dugačije. Kad bi zemaljski eksperiment opet iznova počeo u nultom trenutku, moglo bi i dalje biti inteligencije na ovom planetu — ali ona ne bi izgledala poput nas. U plesu DNA spirala, isti se partneri nikad više ne bi sastali. Kao što je to Loren Eiseley napisao prije trideset godina u *Beskrajnom putovanju*:

Nigdje, u čitavom svemiru, niti na tisuću svjetova, neće biti ljudi da dijele našu usamljenost. Možda će biti mudrosti; možda će biti moći; negdje preko svemirskog prostora veliki će instrumenti... možda uzalud buljiti u našu plutajuću olupinu okruženu oblacima, i njihovi će vlasnici možda čeznuti kao što mi čeznemo. Ipak, u prirodi života i u načelima evolucije, dobili smo sve odgovore. O ljudima drugdje i onkraj svega, neće ih biti za sva vremena.

Zahvale

Tajanstvene pojave očito potiču pisanje pisama. Kao i Arthur C. Clarke, i mi smo primili gomile pisama iz čitavog svijeta od gledalaca televizijskih serija *Misterija svijeta* i *Zagonetnih sila*, i čitalaca popratnih knjiga. (Baš ovog dana kad pišemo zahvalu, poštar nam je donio neke zanimljive primjedbe jednog bravara iz Pictona u Kanadi o eksperimentima s psihokinezom o kojima smo pisali u *Zagonetnim silama*, i pismo jednog čitatelja s ovim biserom parapsihološke filozofije Woodyja Allena: »Jasno da postoji nevidljivi svijet. Pitanje je jedino koliko je daleko od centra grada i do kada radi?«) Gotovo svi koji su nam pisali na stanoviti su način rasvijetlili misterije koje smo istraživali, neki navodeći vlastite doživljaje, a neki nudeći dobro argumentirane teorije. Mnogi su nam sugerirali nove puteve ispitivanja. Zahvalni smo svima koji su nam pisali, a mnoge od njih i poimence spominjemo u knjizi.

Na tragu najnovijih razvoja u istraživanju i mišljenju, otkrili smo nekoliko publikacija koje su nam pružile užitak, a ujedno i neiscrpno vrelo informacija: *Arheologija*, *Fortean Times*, *Glasnik Društva za psihička istraživanja*, *Skeptični istraživač*, te *Novosti* i *Glasnik Međunarodnog udruženja kriptozoologa*. Također zahvaljujemo knjižničarima Sveučilišta u Aberdeenu, Londonske Biblioteke, Knjižnice Harry Price i Televizije Yorkshire koji su nam pribavili brojna rijetka izdanja za naša istraživanja.

Malvin Harris je bio ne samo urednik fotografija u ovoj knjizi, već nam je i s puno entuzijazma stavio na raspolaganje svoje golemo znanje o svim naizgled tajanstvenim pojavama. Zahvaljujemo također i našim suradnicima na televizijskim serijama *Misterije svijeta* i *Svijet zagonetnih sila*, kao i suradnicima Arthura C. Clarkea na Šri Lanki i u Somersetu.

Najviše zahvaljujemo prijatelju Arthuru C. Clarkeu čija je priča o morskom čudovištu, što ju je ispriповijedio na žalu kod Unawatune dovela do stvaranja *Misterija svijeta*.

JOHN FAIRLEY
SIMON WELFARE

Fotografije

Strana 10	Mrs T. Dalrymple	93	Mail Newspapers
12-13	International Society of Cryptozoology (ISC)	94	Mary Evans Picture Library
14	ISC	96	ISC
15	David Miller/ISC	97	(above) Fortean Picture Library
16	Tony Freeman Press Agency	97	(below) ISC
19	Northern Constabulary	98	ISC
20	Mail Newspapers	99	(above) Mary Evans Picture Library
21	(above) Mail Newspapers	99	(below) W. H. Lehn
21	(below) Universal Pictorial Press	101	ISC
22	Fortean Picture Library	102	Ron Petoc/Bruce Coleman Limited
27	Xinhua News Agency	104-105	Mary Evans Picture Library
28	Media Research	106	Alistair B. Fraser
29	ISC	111	Melbourne House
39	Dr Frank Frost	113	John Beckett
40	Dr Frank Frost	116	Mary Evans/Society of Psychical Research
43	Tony Morrison/South American Pictures	118	Lauros/Giraudon/Bridgeman
44	Robert Frances/South American Pictures	120-121	Barnaby's Picture Library
46	Joe Nickell	122	Media Research
47	Joe Nickell	124	Yorkshire Television
48	Annette Peppis/Barnaby's Picture Library	126	Private Collection
50	Nick Saunders	129	Private Collection
52	Dr Robert H. Brill/Corning Museum of Glass	130	Private Collection
53	Dr Robert H. Brill/Corning Museum of Glass	131	Dot Inman
54	Arthur C. Clarke	132	Media Research
55	Jevan Berrangé/South American Pictures	135	Private Collection
56	John Beckett	136	John Beckett
59	Bedford Times	138	Melvin Harris
60	John Beckett	139	Melvin Harris
63	Torro	141	Melvin Harris
66	Frank Lane Picture Agency	142	Harry Price Collection
68	Arthur C. Clarke	143	Gordon Carroll
70	Daily Telegraph Colour Library	145	Arthur C. Clarke
74-75	T. Orban/John Hillelson Agency	146-147	Prof. Owen Beattie
76	T. Orban/John Hillelson Agency	148	Associated Newspapers of Ceylon
78	A. N. Shiels/Fortean Picture Library	149	John Beckett
79	John Paul	149	John Beckett
80-81	Ivor Newby/Fortean Picture Library	150	John Beckett
82-83	Ken MacPherson	152	John Beckett
85	M. Patram Meaney	153	John Beckett
86-87	Frank Spooner Pictures	154	Charles Flynn
89	Yorkshire Television	155	Charles Flynn
91	Fortean Picture Library	158	Fortean Picture Library
		159	Widnes Weekly News
		161	Fortean Picture Library
		164	Media Research
		165	Mary Evans Picture Library

166	Mary Evans Picture Library	177	Mary Evans Picture Library
168-169	B. & C. Alexander	178	Colin Andrews
170	Mary Evans Picture Library	179	(above) Taylor
171	Media Research	179	(below) Colin Andrews
172	Anthony Jay/Group Two Photography	182-183	Smithsonian Institution
175	John Freeman & Co.		Maps by Brian Lloyd
176	Melvin Harris		